

X 186019

Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században

A veszprémi Pannon Egyetem Antropológia
és Etika Tanszéke, valamint a Kisegyház-kutató
Egyesület közös konferenciája
(2011. május 17. Veszprém)

Szerkesztette

DANIEL HEINZ – RAJKI ZOLTÁN – SIMON ERVIN

Gondolat Kiadó

Historisches Archiv der Siebenten-Tags-Adventisten in Europa

Kisegyház-kutató Egyesület

Budapest – Friedensau • 2013

A tanulmánykötet az OTKA K68299. számú pályázatának támogatásával készült.

OTKA

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001043798

© Szerzők, 2013
© Szerkesztők, 2013

X186019

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu
gondolatkiado.blog.hu
facebook.com/gondolatkiado
twitter.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István
A borítót Gergely Dániel terve alapján
Pintér László készítette
Tördelő Lipót Éva
Nyomta és kötötte Rolling-Site Nyomda

ISBN 978 963 693 472 9

Tartalom

Előszó	7
Foreword	11
SZIGETI JENŐ: A vallásszabadság bilincsei, avagy hogyan lehet egyházakat nem egyházként kezelni <i>Jegyzetek az 1895. XLIII. tc. utóéletéhez a Horthy-korban</i>	15
KHALED A. LÁSZLÓ: A metodista egyház hatósági megítélésének ellentmondásai a Horthy-korszakban	32
DANIEL HEINZ: The Law of God, Individual Conscience, and Antimilitarism: Seventh-day Adventist Commitment to Nonviolence	57
ANNEGRET DIRKSEN: A katonai szolgálat megtagadása: fejlődések Magyarországon és Németországban	72
SZEBENI OLIVÉR: Igazolási eljárás 1946–1948	82
LAKATOS JUDIT: A kommunista államhoz való viszony kialakulása/kialakítása a metodista egyházban 1945 után	90
RAJKI ZOLTÁN: Szabadegyházak egyházasítása az 1960-as években Magyarországon	105

HOLLÓ PÉTER: Kisegyház-politika Magyarországon az 1970-es években	119
KÖBEL SZILVIA: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon	136
VÖRÖS GÉZA: Az állambiztonság hálózaton kívüli információszerző technikái	183
Összegzés	197
Summary	199
Kötetünk szerzői	201
A konferencia programja és előadásai	203

Előszó

A Kisegyház-kutató Egyesület 2006. március 23-án alakult meg több tudományterületet (teológia, történet- és jogtudomány, vallásföldrajz, szociológia, néprajz) képviselő szakember együttes részvételével. A munkacsoport felekezetektől, intézményektől függetlenül, de velük együttműködve dolgozik. Kifejezett célja, hogy minél részletesebb és pontosabb képet adjon a hazai kisegyházak máig sem eléggé ismert történelméről és kulturális értékeiről.

A 2011. május 17-én megrendezett konferenciánk is az interdiszciplinaritás és a tudományos nyitottság, illetve együttműködés jegyében zajlott a veszprémi Pannon Egyetem Antropológia és Etika Tanszéke, valamint a Kisegyház-kutató Egyesület jóvoltából. Egynapos tudományos konferenciánkon tizenhat igen érdekes és értékes előadás hangzott el. Minden esetben arra kerestük a választ, hogy a 20. század diktatórikus rendszerei milyen kibontakozási lehetőséget biztosítottak a kisegyházi közösségeknek magyar határainkon innen és túl. Egy-egy magánszemély, csoport vagy felekezet példáján keresztül kívántuk megvilágítani, hogy mit jelentett benne élni (konfrontálódás vagy behódolás) egyik vagy másik totális rendszerben, milyen túlélési stratégiáknak köszönhetően vészelték át az említett közösségek e nyíltan vagy kevésbé nyíltan ellenséges évtizedeket, valamint hogy e korszakokkal és átmeneti periódusokkal kapcsolatosan milyen lényeges, jogos kérdések merülhetnek fel az

utókorban (vallásszabadság, fegyverviselés, állambiztonság, ügynöki múlt stb.).

Örvendetes tényként kell megemlítenünk, hogy nemcsak felekezeti (adventisták, baptisták, metodisták, pünkösdiel, reformátusok, katolikusok), intézményi és tudományos (gyakorló lelképásztorok, egyetemi és főiskolai oktatók, kutatók, PhD-hallgatók, valamint levéltárosok), hanem generációs tekintetben is igen változatos képet mutatott az előadók és hallgatók listája, ami a kutatói bázis, illetve a tudományos presztízs biztosításának elengedhetetlen feltétele. Igen nagy dolog ez, különösen, ha belegondolunk, hogy a kiségyház-kutatás mégiscsak marginális területe a hazai tudományos életnek. További büszkeségre adhatott okot az ülés nemzetközi jellege. Ugyan az előzetes tervekhez képest – köszönhetően egyéb hátráltató körülményeknek – csupán egy külföldi vendégelőadó érkezhetett meg, de micsoda élmény volt hallani az említett kolléga (írd és olvasd!) magyar nyelvű beszámolóját! A szóbeli előadások, termékeny viták és megfontolásra érdemes észrevételek sorát nem egy esetben gazdag képanyag és dokumentumfilm tette még élvezetesebbé és követhetőbbé. Túlzás nélkül állítható, hogy komoly tudományos értékkel bíró, a szűkebb szakma illusztris és elismert képviselőit, valamint reményteljes ifjú kutatókat felvonultató alkalmat sikerült tető alá hozni 2011 májusában.

E kötet – ami egyúttal a Kiségyház-kutató Egyesület második tanulmánykötetének tekinthető – keretein belül az egy éve elhangzott tizenhat előadás közül tízet van módunkban bemutatni. Ha el is maradtak bizonyos előadások az eredeti programhoz képest, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek írott változatának elolvasására ne nyílna lehetősége az érdeklődőknek. Több kollégánknak ugyanis lehetősége volt a Veszprémben elhangzott beszámolóját részletesebb formában (könyv, monográfia) a közönség és a szakma elé tárni. Külön buzdítunk mindenkit ezek megismerésére is. Változást annyiban tapasztalhat még a kutató szem amennyiben észreveszi, hogy egy angol nyelvű dolgozattal gazdagodott a veszprémi anyag. E tanulmánykötet szerkesztésekor, az írárok rendezésekor jobbra a kronológiai elv érvényesítését tartottuk szem előtt, bár kétségkívül

tematikus és/vagy felekezeti rendszerezés is elképzelhető lett volna, miként ez a konferencia programjának esetében is megfigyelhető. Utóbbi programpontokat a tanulmánykötet és a konferencia anyagának összevetése céljából, valamint tájékoztatási szándékkal közöljük.

Végezetül hadd fejezzük ki hálánkat minden érintettnek, aki közreműködött a konferencia és a tanulmánykötet létrejöttében. Szeretnénk külön köszönetet mondani a Hetednapi Adventista Egyház Európai Történeti Levéltárának (Friedensau, Németország), hogy segített a konferencia szervezésében, és anyagilag támogatta a kötet megjelenését.

Daniel Heinz, Rajki Zoltán, Simon Ervin

Foreword

The “Society for Researching Hungarian Free Churches” was organized on the 23rd of May 2006 by representatives of several different disciplines (theology, history, law, sociology, ethnography). The team is independent of any kind of denomination or official church or governmental institute, but works in partnership with them professionally.

The Society aims to give a precise and detailed overview of the unknown history and cultural values of the Free churches in Hungary.

Our latest conference (on May 17, 2011) was based on a spirit of interdisciplinary and scientific openness and cooperation. The Conference was held at the University of Pannonia, Veszprém, under the auspices of the Department of Anthropology and Ethics as well as the “Society for Researching Hungarian Free Churches”. At the Conference 16 interesting and valuable presentations were given. In every case we searched for the same answers: What sort of choices and options were available for the Free churches in Hungary and abroad during the 20th century’s European dictatorships?

The presenters gave individual and collective examples from the history of various denominations, in order to illustrate what it really meant to live in a totalitarian system (confrontation, submission or

adaption). Examples were given how it was possible to survive these more or less hostile decades of authoritarian rule. Furthermore what kind of rightful questions can be asked by the present generation concerning these difficult times and periods in history (in relation to freedom of religion, state security, military service and bearing of arms etc.).

We are pleased to mention that the Conference and the list of conference participants were varied, not only from a denominational point of view - there were representatives from the Adventist, Baptist, Methodist, Presbyterian, Roman-Catholic and Pentecostal Churches - but also from an institutional and professional side as well (priests and pastors, university teachers, researchers, PhD students and archivists). This fact is important, as researching the Free churches in Hungary and beyond is still considered a marginal field of study. Another important feature of the Conference was the international atmosphere. Although only one international guest from the invited three, Mrs. Annegret Dirksen from Germany, had the possibility to be with us and share her thesis, it was inspiring for us to hear her presentation in the Hungarian language.

The presentations, debates and reflections were occasionally complemented with illustrations and at one occasion with a documentary film.

It can be stated without exaggeration that a conference with good results as well as with promising speakers was brought to a successful end.

This book being the second of a planned series of studies of the "Society for Researching Hungarian Free Churches" contains 10 presentations from the 16 mentioned above. Some of the missing written versions of the presentations given at the Conference are available in other publications. Another difference can be detected when comparing the original program with the contents of the book. An essay in English has been added to the book due to the fact that the author could not be present at the Conference.

During the editorial work we maintained the chronological order of the presentations, as given in Veszprém.

Finally we would like to express our gratitude to everybody who contributed to the organization of either the Conference or the publication this book. Special thanks go to the European Archives of Seventh-day Adventist History, Friedensau/Germany, for helping us in organizing the Conference and in financing the publication of the present volume.

Daniel Heinz, Zoltán Rajki, Ervin Simon

Szigeti Jenő

A vallásszabadság bilincsei, avagy hogyan lehet egyházakat nem egyházként kezelni

Jegyzetek az 1895. XLIII. tc. utóéletéhez
a Horthy-korban

A magyarországi vallásszabadság történetét, az erre vonatkozó törvényeink jogi alkalmazásának históriáját és ezeknek történeti háttérét kevésbé tárta fel a magyar jogtörténeti kutatás. A 16–17. századi vallásszabadsági törvényekről, a türelmi rendeletről hasznos monográfiák állnak rendelkezésünkre, de az újabb kori vallásszabadsági törvények hatásának vizsgálatáról kevesen értekeztek.¹ A nagy parlamentáris küzdelmek után megszületett 1895. évi XLIII. törvénycikk százados évfordulóját reprezentatív körülmények között megünnepeltük, de e hosszú életű törvény – mely kisebb-nagyobb módosításokkal csaknem száz esztendeig volt érvényben – alkalmazásának történetét még nem tártuk fel kellő mélységben. Pedig hatástörténeti elemzése ma is sok megszívlelendő tanulssággal szolgál a törvényhozóknak. Egy törvény akkor éri el a célját, a törvényhozók szándékát akkor elégíti ki, ha az életet, a gyakorlatot segíti helyes mederbe terelni. Ekkor hasznos korlát lesz, és nem útakadály.

¹ CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. – Jellemző példa, hogy Bruckner Győző dolgozata, melyet 1949. március 24-én az MTA II. osztálya felolvasó ülésén bemutatott („Az 1848. XX törvénycikk és harcok annak végrehajtásáért. Okmánytárral”), s ami máig az egyik legalaposabb vizsgálata ennek a fontos vallásszabadsági törvénynek, a mai napig nem jelent meg nyomtatásban.

Hosszú egyházpolitikai küzdelmek után született meg ez a törvény, mely a liberális gondolkodási mód jelentős győzelme volt. Előkészítésén nem kevesebbet fáradozott az akkori kormányzat. A király 1895. november 22-én szentesítette a törvényt, és az „Országos Törvénytár” november 26-án közzétette azt. Szándéka hibátlan volt, hiszen az 1. §-ban lefektetett alapelv máig figyelemre méltó és igaz. *„Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást, és az ország törvényeinek, valamint a közérkölciség kívánalmainak korlátai között különösképpen is kifejezheti és gyakorolhatja. Senkinek sem szabad törvényekbe vagy a közérkölciségbe nem ütköző vallási szertartás gyakorlásába akadályozni, vagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni.”*

Ezzel a haladó, nagyon liberális alapelvvel induló törvény mégis szándékai ellenére létrehozta a bevett, elismert és az el nem ismert egyházak hármas kategóriáját. Ennek az lett az eredménye, hogy a törvény szándéka ellenére hosszú évtizedeken át fenn lehetett tartani a kisebb újprotestáns² evangéliumi egyházak jogfosztott státuszát. 1990 elején, a rendszerváltás hajnalán új vallásügyi törvény született, ami ezt az akkor csaknem egy évszázados törvényt leváltotta. Ez éppúgy haladó elveket rögzített, mint a régi törvény, mégis ennek alkalmazása során éppúgy veszélyeztet az, hogy valahol elromlik valami, mint a régi esetében megtörtént. Ezért időszerű az 1895. évi XLIII. tc. utóéletét, alkalmazásának történetét egy kicsit közelebbről megvizsgálni.

Péter Lászlónak (1929–2008), a Londoni Egyetem jeles professzorának egyik tanulmánya³ érdekes képet ad ennek a törvénynek a háttéréről. Péter László szerint a vallási egyenjogúság kérdése az egyik legfontosabb politikai kérdés volt a 19–20. század fordulóján, mivel akkor még a lakosság túlnyomó többsége vallásos volt, viszont a különböző felekezetek közötti ellentétek ekkor nagyon kiélezettek voltak. A vallások egyenjogúságának kérdése – de nem

a vallás szabad választása és gyakorlása – a reformkor óta alapvető liberális követelés volt, amelyet a kiegyezés után úgyszólván valamennyi politikus vallott. *„A felekezeti villongások miatt, az úgynevezett egyházjogi kérdés érintésétől irtózó Tisza Kálmán bukása után, csak az 1890-es években került sor átfogó egyházi reformra. A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. XLIII. tc. deklarálta a lelkiismereti szabadság alapelveit és hallgatólagosan lehetővé tette a felekezeten kívülséget. A jogrend tehát a XIX. század során valamennyire a felekezeti egyenjogúsítás felé haladt. Oda azonban soha nem érkezett el. Az egyenjogúság felé mutató tendenciájával egy időben egy ellenkező irányú fejlődést figyelhetünk meg. A liberális politikusok az egyháznak és vallásoknak egy új jogi hierarchiába való betagozódását segítették, és ez akarva, akaratlan megtagadását jelentette a vallási egyenjogúság azon elvének, amelyben szilárdan hittek.”*

Az 1895. évi XLIII. tc. annak az öt törvényből álló egyházpolitikai csomagnak a része volt, ami a liberális egyházpolitika kerete volt. Szilágyi Dezső mint igazságügyi miniszter terjesztette be a törvényt, nem kis feszültségek között. A parlamenti vita előzménye a reverzális ügyében kiobbant feszültség volt, ami az egyház és az állam között alakult ki. Csáki Albin szankcionálni akarta azokat a plébánosokat, akik nem küldték el ellenőrzés céljából az illetékes hatóságokhoz az anyakönyvi kivonatokat. 1890-ben a Minisztertanács rendeletet hozott, hogy az anyakönyvi kivonatok elküldése elmaradásának esetén ötven forint bírságot voltak kötelesek fizetni a hanyag plébánosok, az „elkeresztelő” papok pedig ennek dupláját. Ennek végrehajtását a klérus kategorikusan megtagadta, amit a pápa hitvalló magatartásnak minősített.

A törvénycsomagból az első, az 1894. évi XXXI. törvény a polgári házasságról és a házassági bíróságokról rendelkezett, és ezzel sok feszült per végére tett pontot.⁴ Jellemző a jogi bizonytalanságra, hogy a törvény előtt 9–10 különböző házassági törvény volt érvényben. A második törvény (1894. évi XXXII.) a gyermekek vallásáról rendelkezett, és az elkeresztelési botrányoknak akart véget vetni. Az

² Nazarénus, baptista, metodista, adventista és pünkösti felekezetek [Szerk.].

³ PÉTER LÁSZLÓ: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? *Valóság*, 1989. május. 1–24.

⁴ Vö. MIKSZÁTH KÁLMÁN: *Különös házasság*. Budapest, 1900.

1868. évi LIII. tc. helyett – amely szerint a gyermekek nemük szerint követik a szülők vallását – arra adott lehetőséget, hogy a szülők kötelező érvényű megállapodást köthessenek a gyermekek vallásáról. A harmadik törvény a polgári anyakönyvezésről szóló 1894. évi XXXIII. tc., mely véget vetett a felekezeti kényszerkeresztségeknek, melyeknek sokszor voltak szenvedő részesei a nazarénus és a baptista családok.⁵

A negyedik törvény, az 1895. évi XLII. tc. az izraelita vallást egyenjogúsította, és a bevett vallások közé emelte. Ez erős antiszemita színezetű támadásokat váltott ki a konzervatív rétegekből. A négy törvényt megkoronázó ötödik, a vallásszabadsági törvényt pedig a felekezetenküliséggel szemben felmerült komoly aggályok miatt támadták. Sokan a régi előjogok csorbulását látták benne. A törvény alapvetően pozitív szándéka ellenére egy hierarchikus rendszer jött létre, amelynek csúcsán a bevett vallások álltak. Ez a kifejezés (latinul: recepta religio) – törvénykönyvben 1790-ben jelent meg a két nagy protestáns felekezetre vonatkozóan, minden további meghatározás nélkül.⁶ A későbbi időben pedig mindenféle jogi előnyöket kötöttek ahhoz, hogy tagja-e valaki egy bevett vallásnak, vagy sem (pl. 1848-ban a választójogban való részesedést). Így lassan a „bevett vallás” alkotmányjogi kategória lett, de a hozzá fűződő jogokat törvény schol sem szabályozta, sőt a bevett vallások felsorolását sem kodifikálta semmilyen törvény. Ezt az 1895. XLIII. tc. is elkerülte. Mégis előfordult, hogy 1848-ban az unitárius, majd 1895-ben az izraelita vallást nyilvánították „bevett vallásnak”. Az 1895. évi XLIII. tc. megszületésekor a római katolikus és görögkatolikus, a három történelmi protestáns felekezet (református, evangélikus, unitárius), a görögkeletiek vagyis az orthodoxok és az izraelita felekezet volt „bevett vallás”.

⁵ KARDOS LÁSZLÓ – SZIGETI JENŐ: *Boldog emberek közössége*. Budapest, Magvető, 1988, 191–248.

⁶ MARCZALI HENRIK: *Az 1790/91-diki országgyűlés*. II. Budapest, MTA, 1907, 221–296.

Az 1895. XLIII. tc. rendelkezett az egyházak elismertetésének lehetőségéről is. Az elismertetéssel viszont nem lettek bevett vallásokká az újabb felekezetek. Sőt, az elismertetés elé olyan adminisztratív akadályokat igyekeztek emelni, amelyek lehetetlenné tették a szektának minősített újprotestáns egyházak szabad működését. A fiskális Magyarországon könnyű volt olyan jogi akadályokat találni, ami lehetetlenné tette az általános szabad vallásgyakorlást. A politikai okokból 1916-ban elismert iszlám vallás mellett csak a baptistáknak sikerült másodosztályú elismert egyházzá lenni. 1896-ban beadták kérvényüket. Ezután csaknem egy évtizedes huzavona kezdődött, aminek a vége az lett, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1905. évi 77 092. körrendeletével elismert felekezetnek nyilvánította a baptistákat.⁷ De ezt is sikerült megvívni. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1906. december 4-én hatályon kívül helyezte „*az alispánok és polgármesterek azon határozatait, amellyel a baptista hitközségek megalakulását tudomásul vették, és egyedül a budapesti hitközséget nyilvánítja ez idő szerint törvényszerűen megalakultnak*”.⁸ Ez így is maradt egészen 1948-ig. A harmadik kategória az el nem ismert, megtúrt vallási közösségek egyre növekvő csoportja volt.

Péter László megállapítása ma is figyelemre méltó: „*Ha az egyházak jogi viszonyait nem általános, minden vallásra egyaránt vonatkozó törvények szabályozzák, hanem a privilégium, a szokásjog, a rendelet, az országgyűlés rendelkezése és az ad hoc miniszteri intézkedések tarka keveréke, a rendszer nem fejleszti ki a polgári jogbiztonságot. Egy-egy vallás jogi státusza a politikai viszonyoktól függően javulhat vagy romolhat. Erre jó példa a magyar zsidóság története. 1886 előtt az izraelita vallás megtúrt vallás volt. 1871-ben elismert vallás lett és 1895-ben bevett vallássá lépett elő. De az 1942. VIII. tc. minden teketória nélkül visszaminősítette elismert vallássá. Ahol mindenki ugyanazon törvény*

⁷ GERZSENYI LÁSZLÓ: A baptista misszió önállósulása (1894–1920). In: Beczki Lajos (szerk.): *„Krisztusért járva követségben”. Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéből*. Budapest, Baptista Kiadó, 1996, 103–107.

⁸ Cs [CSOPJÁK ATTILA]: Misszió köréből I. Egy hitközség. *Békebírnök*, 1906. december 15. 161–165.

*alatt él – a civil társadalomban –, az egyik intézmény szabadságvesztése mindegyiket érinti. Ahol viszont az államtól való függés mértéke különböző jogállapotokat teremt, ott hiányos marad, sőt ki sem fejlődik az a polgári jogérzet, amely a másik jogának az elvesztését sérelmezi.*⁹

Az I. világháború után sem változott a helyzet. A vallásszabadság Magyarországon a bevett egyházak különféle privilégiumainak zárt rendszere maradt. A Tanácsköztársaság megdöntése után a kormány egyik első rendelkezése volt, hogy az állam és az egyházak kapcsolatában éppúgy visszaállítsa a jogfolytonosságot, mint az állami élet egész vonalán. Ennek a folyamatnak részesei, munkálói voltak a történelmi egyházak.¹⁰ A jogfolytonosság útjában álltak a Tanácsköztársaság által kiadott jogszabályok, ezért „*adminisztratív úton leendő legsürgősebb hatálytalanítása iránt*” intézkedtek.¹¹ 1919. augusztus 18-án már közölte a vallás- és közoktatásügyi miniszter az egyházakkal, hogy az állam és az egyház közötti viszony tekintetében az 1918. évi október 31-e előtti helyzet az irányadó.¹² Ez a rendelkezés a kisegyházakkal kapcsolatban is a régi viszonyok visszaállítását jelentette. A forradalmak idején a kisegyházakkal kapcsolatosan is volt panasz a református egyháznak. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* az 1918-as forradalom idején sajnálkozva írta, hogy már nem lehet „*karhatalommal*” elvezettetni a baptista „*atyafit*”, aki a roskadozó református gyülekezetek romjain megjelenik.

⁹ PÉTER: 1989. 23.

¹⁰ SZIGETI JENŐ: Egyházaink az 1919–20-as ellenforradalmi fordulatban. *Theológiai Szemle*, 1970. 7–8. sz. 220–226; FAZEKAS CSABA: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*. Budapest, Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség–Szent Pál Akadémia, 1996.

¹¹ 4816/1919. VKM eln. Idézi: Nemes Dezső (szerk. és bev.): *Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921*. Budapest, Szikra, 1956, 123.

¹² Esztergom, Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL) 2336/1919. pr. sz. Huszár Károly vallás- és közoktatási miniszter levele. 4556/1919. sz.; ORBÁN SÁNDOR: *Egyház és állam. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése 1945–1950*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1962, 21.

„*Ha össze nem szedjük magunkat (...), bizony 50 év múlva mi leszünk a »szekta« s ők az »egyház«.*”¹³

A vallásszabadságra vonatkozó liberális jogszabályok – főként a nagy harcok árán létrehívott 1895. évi XLIII. tc. – hatálya formálisan beletartozott a Horthy-korszak jogfolytonosságába, de a kisegyházak vonatkozásában a korábbi évtizedekhez képest lényeges romlás állt be. „*A Horthy-korszak egyházpolitikája a bevett egyházak érdekeinek védelmét szolgálta, új vallásfelekezetek elismerésére nem került sor.*”¹⁴ Kialakult az 1895. XLIII. tc.-nek egy – a törvény szellemével ellentétes – értelmezése, amelynek lényege így foglalható össze: „*Az a szabadság, amit a szekták... törvényeink alapján élveznek, az őket követő egyesek vallásgyakorlati szabadságának összessége, de annál nem több.*”¹⁵ Mit jelentett ez? Nem illette meg őket a nyilvános, közös istentisztelet tartásának joga, sem ingó, sem ingatlan közös vagyonuk nem lehetett, a szektaként kezelt kisegyház sem tagjaival, sem mással semmiféle jogviszonyban nem lehetett. Közös istentisztelet céljából viszont tarthattak zártkörű gyűlést, sőt ha a szekta követői idegen állampolgárok voltak, még nyilvános közös istentiszteletet is tarthattak az 1895. XLIII. tc. 35. §-nak korlátai között. Annak sem volt semmilyen akadályja, hogy állandó lelkeszt alkalmazzanak. Jogilag természetesen érvényben volt az 1895. XLI–II. tc. 1. §-a, amely szerint „*mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást, és azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölciség kívánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja. Senkit sem szabad törvényekbe vagy a közérkölciségbe nem ütköző vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni.*” Ez az elv

¹³ „Baptisták dicséreti”. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. november 17. 339; KÁDÁR IMRE: *Egyház az idők viharaiiban. A magyarországi református egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején*. Budapest, Bibliotheca, 1957, 95.

¹⁴ CSIZMADIA: 1966. 119.

¹⁵ Harai László (szerk.): *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás hatályos jogszabályainak gyűjteménye*. I., M. Kir. Vallás- és közoktatásügyi miniszter, Budapest, 1944, 27.

mégsem érvényesülhetett, mert a szekták működését „közrendészeti ellenőrzés” alá vonták, és ügyükben a Belügyminisztérium intézkedett. Éppúgy a VKF-2 foglalkozott velük, mint az illegális kommunista mozgalommal.¹⁶

Ez a visszás jogi helyzet sok bonyodalomhoz vezetett. Lényegében a helyi hatóságok jó- vagy rosszindulatának voltak kiszolgáltatva az újprotestáns közösségek. A trianoni békeszerződést becikelyező 1921. évi XXXIII. tc. 55. §-a szerint „Magyarország minden lakosát megilleti az a jog, hogy bármily hitet, vallást vagy hitvallást nyilvánosan vagy otthonában szabadon gyakorolhasson, amennyiben azok gyakorlata a közrenddel és jó erkölcsökkel nem ellenkezik. Ezekkel a rendelkezésekkel szemben semmiféle rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz hatályos”. Ennek ellenére a szabadegyházi közösségeket állandó rendőri felügyelet alá helyezte az állam, a közerkölcsiség sérelmének tartotta azt, ha híveket szereznek, és ezzel a „felekezeti békét” veszélyeztetik.

Az itt felvázolt ellentmondó jogi helyzet megoldására több kísérletet tett az állam. Az első nagyobb igényű megoldási kísérlet 1923-ban volt, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy tájékoztató irattal kereste meg az egyházakat, köztük a református egyházat is.¹⁷ Az irat szerint az újprotestáns közösségek „internationális irányúak, amivel az államra nézve veszélyesek is lehetnek”, ezért felhívják az egyház figyelmét erre a veszélyre. „Jogi kényszerrel ellenük alig tehető valami s a védekezés elsősorban lelki irányú kell, hogy legyen... Méltóztatassék gondoskodni elsősorban a lelkigondozás intenzívebbé tételével, mely célra esetleg utazó missziói lelkészi állás szervezése, valamint az iratterjesztés eszközeinek intézményes biztosítása is igénybe vehetőnek látszik.” A tájékoztató iratra Nagy István belmissziói előadó válaszolt, megállapította, hogy a „felsorolt szekták Amerikából származnak, onnan táplálkoznak, azt hiszem, nem is lenne tanácsos

¹⁶ HOLLÓS ERVIN: *Rendőrség, csendőrség, VKF-2*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1971.

¹⁷ Református Zsinati Levéltár (továbbiakban: RZsL) Közig. a/2. 117 293/823.

Magyarországnak magáról olyan hírt juttatni, hogy nem tűri a vallás- és lelkiismereti szabadságot”.¹⁸

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a külső és belső politikai feszültségek csökkentése érdekében szeretett volna valamilyen áthidaló megoldást találni. A metodisták és az adventisták esetében az volt az elképzelése, hogy „a hívők a vonatkozó törvényi rendelkezés figyelembevételével egyesületbe tömörítve vétetnének a vezetésem alatt álló minisztériumnak is felügyelete alá, amikor is közvetlen és szakszerű ellenőrzés alá vonható. Ezen eljárással meghonosodhatnak a vallásegységek, mely jogi vonatkozásban az előkészítés alatt álló egyesületi törvény kapcsán nyerhetne további szabályozást, úgy hogy ezzel ezen országunk történelméből kinőtt autonómikus alakulatba és életviszonyba is kiterjeszteni törvényhozásunk és kormányzatunk”. Ez azt jelentette volna, hogy a metodista és adventista egyház kikerült volna a belügyi hatóságok, a csendőrség ellenőrzése alól.

A Református Egyetemes Konvent válasza – bár elismerte, hogy „úgy a metodista, mint az adventista felekezetnek, mint vallásos egyesületnek a magyar állam... érdekeivel ellentétben álló célja nincs” – elutasította ezt a kísérletet. Megállapította, hogy „felekezethént ezek egyesülése az állam joga szempontjából nem létezik, és mint olyan védelemben nem részesül”, ezért a vallásszabadságot és a törvényes jogot sem lehet kiterjeszteni „az el nem ismert hívek egyesülésére”.

Ugyanakkor megtorló jellegű adminisztratív intézkedések is történtek. Az igazságügy-miniszter bizalmas körrendeletet adott ki az antimilitarista propagandát folytató dunántúli és alföldi szekták ellen, melyben utasította az igazságügyi szerveket, hogy „a tettesek ellen a bűnvádi eljárást haladéktalanul és a legnagyobb eréllyel tegyék folyamatba”. Emellett a belügyminiszter is bizalmasan felszólította az összes kapitányságot és csendőrpáncsnokságot arra, hogy „az el nem ismert vallásfelekezetek terjesztését saját hatáskörükben is kísérik éber figyelemmel és amennyiben azok részéről államellenes vagy antimilitarista propagandát észlelnek, azt haladéktalanul akadályozzák meg”. Ezeket a rendeleteket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon

¹⁸ RZsL Közig. a/2. 2530/1923.

keresztül a zsinati irodával is előzetesen megkonzultálták az illetékes hatóságok.¹⁹

A szabadegyházi közösségek missziójának legerősebb hajtása a sajtó volt. Ezt volt hivatva akadályozni a Belügyminisztérium 60 002/1923. VII. számú rendelete az „*utcai, házaló és vásári árusítás ellen*”, melynek indoklásában szó van „*némely el nem ismert szekták valóságos mezbe öltöztetett célzatos röpiratai*”-ról.²⁰ A honvédségen belül is egyre nagyobb erővel léptek fel a szektákkal mint antimilitarista tanításokat terjesztő közösségekkel szemben.²¹

A kisegyházak jogi helyzete tovább bonyolódott 1924-ben, amikor a belügyminiszter rendeletben állapította meg, hogy Magyarországon a szekták egyre élénkebb tevékenységet fejtenek ki, „*agresszív fellépésükkel a történelmi egyházak hitelveit és előjáróit sértik*”, sokszor pedig antimilitarista propagandájukkal és „*káros világnézeti elvek*” hirdetésével az állam rendjét veszélyeztetik.²² A tiszántúli és tiszáninneni egyházkerületek kérését figyelembe véve a konvent is felhívta az összes esperes figyelmét a szekták elleni küzdelemre. 1926-ban az üdvhadsereg budapesti missziója kapcsán foglalkozott a Belügyminisztérium újból a szekták ügyével, és utasította a rendőrhatalóságot a szekták működésének visszaszorítására. Ugyanakkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon keresztül a református egyház véleményét is kikérték.²³ Az egyházak részéről is több akció indul el a kisegyházak egyre növekvő és terebélyesedő missziója ellen. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felhívása alapján tűzte napirendre 1925 őszén a római katolikus püspöki kar ezt a

¹⁹ Uo. BM 1670/1923. II. res.

²⁰ RZsL Közig. a/a. 117.

²¹ BORSÁNYI GYÖRGY (szerk. és bev.): *Zadravecz páter titkos naplója*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1967, 80–81; *Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–26*. III. Bev. Nemes Dezső, Összeáll. Karsai Elek. Budapest, Kossuth Kiadó, 1959, 296. (A BM katonapolitikai osztályának helyzetjelentése. 1924. november 26. 101. 630. titkos Kp. 1924.)

²² Ismerteti: CSIZMADIA: 1966. 120; Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Küm. pol. 34-2907. 1929. sz. 14 700/1924. VII. res.

²³ RZsL közig. a/2. 117. – BM 3100/1926. VI. res; VKM 19 624/96. II; CSIZMADIA: 1966. 120.

kérdést. Prohászka Ottokárt bízták meg, hogy közös pásztorlevelet fogalmazzon, s a Szent István Társulatot is felkérték röpirat készítésére a szekták ellen.²⁴

Az evangélikus egyház egyetemes közgyűlése 1926 novemberében szintén beadvánnyal fordult a szektakérdés ügyében a belügyminiszterhez, amelyben kérte, hogy a rendőr- és a csendőrhatalóságok „*egyházunk lelkészeivel egyetértésben igyekezzenek a történelmi egyházak s a magyar nemzeti társadalom egysége ezen falbontogatóinak a népünket demoralizáló és sajátos karakteréből kiforgató, ezen sok esetben gyanús egyéneknek aknamunkáját a maguk hatáskörében a rendelkezésükre álló eszközökkel megakadályozni*”.²⁵ Ez a beadvány a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon keresztül az egyetemes konventhez is eljutott, véleményezés végett. A református álláspont mérsékeltebb volt.²⁶

1927-ben a belügyminiszter értekezletet hívott össze, hogy erőlyesebb rendszabályokat léptessen életbe, mert „*a kommunizmus bukása után fellépő tömegmozgalmak sorában*” jelentkező kisegyházakat és szektáriánus mozgalmakat veszedelmesnek ítéli. Az értekezlet újabb körrendeletet bocsátott ki, mely a rendőrhatalóságok számára újabb iránymutatást ad. A rendelet különösen abban az esetben tartja elengedhetetlennek a hatósági intézkedést, ha ezek a vallásos mozgalmak „*a hitélet keretén belül is*” antimilitarista propagandát folytatnak vagy a misszióknak „*a történelmi egyházak hitelveit és előjáróit sértő agresszív módját alkalmazzák, és így a felekezeti békét veszélyeztetnék, az illetékes rendőrhatalóság haladéktalanul tegye meg az ilyen mozgalom megakadályozásához szükségesnek látszó intézkedéseket*”. A rendelet előírja, hogy az intézkedés megtétele előtt a történelmi egyházak helyi képviselőit is meg kell hallgatni.

²⁴ EPL 1925. október 14-i püspökkari értekezlet jegyzőkönyve. 30. pont. Az 1926. március 17-i értekezlet jegyzőkönyve. 30. pont. A röpiratot lásd: NYISZTOR ZOLTÁN: *Szekták Magyarországon. Methodisták, nazarénusok, üdvhadserege stb.* Budapest, Szent István Társulat, 1926.

²⁵ Evangélikus Országos Levéltár Egyetemes Felügyelői Iratok. 972/38/1926.

²⁶ RZsL Közig. a/2. 117. 692/1927. – VKM. 16 342. II. 1927.

A belügyminiszter rendelkezése szerint a kisegyházak minden összejövételét – a baptisták kivételével, akiket 1905-ben az állam elismert²⁷ – hatóságilag ellenőrizni kell. Azokon 18 éven alulit valamilyen bevett vagy elismert vallás szerint kell nevelni. A szekták sajtótermékeinek terjesztéséhez a belügyminiszter előzetes engedélye kellett, melynek kiadása előtt tanácsot kért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon keresztül a bevett vallásfelekezetek illetékeseitől, többek között a Református Konventtől is. A szekták a rendelet szerint nem működhetek egyesületi keretben sem. Egyedül a metodistákkal kapcsolatosan tanácsol a rendelet enyhébb elbírálást, mivel jelentős amerikai összeköttetések vannak. Összejöveteleiket nem kellett hatósági engedélyhez kötni. Az üdvhadsereg működését sem kellett Budapesten és az ipari központokban akadályozni, de a falvakban igen.²⁸

Ezek ellen a szigorú megszorítások ellen maguk az el nem ismert felekezetek is tiltakoztak. Azzal érveltek, hogy a vallásszabadságot biztosító törvények ellenére akadályozzák a gyülekezeti keresztyénység működését. Egyes helyi hatóságok minden egyes istentiszteletet gyűlésnek tekintettek, és külön-külön bejelentést kívántak. Sok helyen a helyi hatóságok visszaütötték a feljelentést, csendőrséggel feloszlatták az istentiszteletet, s különböző címeken büntető ítéletet hoztak.²⁹ A helyi hatóságok visszaélésére sok példát tudnánk idézni. (A miskolci adventisták ügye 1924–1926 között, a budapesti adventisták istentiszteletének betiltása 1922-ben stb.)³⁰ Dr. Varjas János

²⁷ Budapesti Közlöny, 1905. november 5. 2. 77 092/1905. számú körrendelet; SOMOGYI IMRE: *A vallásszabadság és a baptisták rövid történeti és közjogi megvilágításban*. Budapest, Magvető, é. n.; BOROSS KÁLMÁN: *A baptisták felszabadítása. Dunántúli Protestáns Lap*, 1905. december 10. 853–856; [SZEKENI OLIVÉR]: *Az elismertetés 60. évfordulójára. Béke hírnök*, 1965. november 15. 5.

²⁸ MOL Küm. Pol. 34-2907-1929. – 6200/1928. VII. res. BM körrendelet, CSIZMADIA: 1966. 121.

²⁹ KISS FERENC: *A magyar vallásszabadsági törvények jelentősége az egyházi és gyülekezeti keresztyénység valamint az állam életében*. Budapest, Ábrahám – Tibor – Bagó Ny., 1927, 13.

³⁰ A miskolci eseményekről lásd: *Magyar jövő*, 1924. május 1; *Az Est*, 1925. november 4; *Népszava*, 1925. november 5; *Pesti Napló*, 1925. december 13; *Egri Újság*,

debreceni ügye egy szempontból kiemelkedik. A debreceni államrendőrség Varjas Jánost és társait elzárásra és pénzbüntetésre ítélte „vallásos összejövetelek és istentiszteletek tartása miatt”. A fellebbezési kérelmet a különböző kis szabadegyházi csoportok közösen fogalmazták a belügyminiszterhez. Elsőként írta alá Udvarnoki András, a magyarországi baptista gyülekezetek szövetségének elnöke. A kérvény mégis eredménytelen volt.³¹

A kisegyházak terjedése a következő évben sem csökkent, de a közjogi helyzetet sem sikerült javítani. Az 1927-es rendelet lényegében érvényben maradt. Ezért a belügyminiszter 1928. július 3-án részletes utasítást adott ki, amelyben összefoglalta az addigi intézkedéseket és további szigorú ellenőrzést követelt.³² Ez az ügykezelés nemegyszer vezetett bonyodalmakhoz. Ezek közül talán a legjelentősebb az volt, amikor 1936-ban a washingtoni követség panaszkodott, hogy az amerikai metodista egyház szóvá tette az egyik Tolna megyei főszolgabíró tiltó rendelkezését, aki a szakályi metodisták istentiszteleteit betiltotta. A követ a betiltás azonnali feloldását kérte, mivel az amerikai metodisták kilátásba helyezték, hogy sajtókampányt indítanak, és ez kellemetlen lehet a kormánynak.³³

Az 1930-as években nem sokat változott a helyzet. A református egyházon belül – sajnos – voltak olyanok, akik rászolgáltak arra az ítéletre, amit Kádár Imre így fogalmazott meg: „Nem egyszer csendőrpofonokkal intéztette el a lelkipásztor a faluban megjelenő baptista prédikátort... Az egyház ebben az időben híjával volt az ökumenikus felelősségtudatnak és azt sem volt hajlandó meglátni, hogy más felekezetek léte és tanítása olyan figyelmeztetés, amelynek saját hitünk, szeretete-

1926. március 14; *Pesti Napló*, 1926. november 16. A budapesti betiltásról: *Evangéliumi Munkás*, 1922. 4. sz. 14; FAZEKAS CSABA: Miskolci adventisták tizedszedési ügye 1937-ből. *ATF Szemle*, 2005/2. sz. 24–37.

³¹ A debreceni államrendőrség 8314/1926. kik., 3594/1927. kik. A fellebbezések és az iratok dr. Kiss Ferenc hagyatékában. A másolat a szerzőnél. DANCSEI SÁNDOR: *Fiatalkorom. Vasárnap*, 1927. április 25; CSERZY BÉLA: *Aki másképp imádja az Istent. Tiszántúli Hírlap*, 1929. november 6. 4–5.

³² MOL BM 6200/1929. VII. res.

³³ MOL Küm. pol. 34-2877-1939; CSIZMADIA: 1966. 121–122.

tünk és hitvallásunk mélyebb kifejezésére kellene bennünket vezetnie”.³⁴ De voltak a református lelkipásztorok közül – nem kevesen – olyanok is, akik az aktívabb gyülekezeti munka, a belmissziói eszközök alkalmazása mellett foglaltak állást. Ilyen volt az alsózempléni egyházmegyéből elindult kezdeményezés, mely a szeretetteljes gyermekmunkára, a konfirmandusokkal való igényes foglalkozásra, az ifjúsági munkára, vallásos estek, bibliaórák, családlátogatások, házi istentiszteletek szervezésére hívta fel a figyelmet, és azt ajánlotta, hogy az egyház olcsó, hitébresztő irodalmat adjon ki. A javaslatot a tiszánineni egyházkerület felterjesztette a konventhez, ott azonban az a határozat született, hogy a konvent *„nem tartja hívásának, de nem tartja ezt feltétlen kielégítendő szükségnek sem”*, ugyanez vonatkozott a hitépítő irodalomra.³⁵ Később, 1939-ben a konventben dr. Enyedi Andor *„egy olyan gyakorlati irányú kézikönyv”* és kivonatos törvénykönyv elkészítését javasolta, amely hasznos segítség lehet, de efelett is napirendre tért az Egyetemes Konvent.³⁶

Közben a szabadegyházi közösségek tovább folytatták harcukat a vallásszabadságért. A Keresztyén Testvérgyülekezetekhez tartozó dr. Kiss Ferenc mellett dr. Somogyi Imre (baptista) és Michnay László (adventista) fáradozásai jelentősek ezen a téren. Dr. Kiss Ferenc 1934-ben kapcsolatba került Légrády Ottóval, aki megküldte neki az *Európa válaszáron* című munkáját, melyben a vallásszabadság kérdését is tárgyalja. A könyvvel kapcsolatosan dr. Kiss Ferenc ismét elmondta a kisegyházak sérelmeit, átadta a birtokában lévő dokumentáció egy részét, amelyet Légrády elküldött a vallás- és közoktatásügyi, valamint a belügyminiszternek.³⁷ Az akciónak nem lett semmi fogantatja. 1936. június 11-én dr. Kiss Ferenc – a szabad-

³⁴ KÁDÁR: 1957. 95–96.

³⁵ RZsL. Közig. a/2. 6902/1934. Az alsózempléni református egyházmegye 1934. május 4-i sárospataki gyűlésének 241. sz. határozata. Az 1934. november 29-i miskolci egyházkerületi gyűlés 126. sz. határozata. Református Egyetemes Konvent 1935. május 1–2. 61. sz. jegyzőkönyvi pontja.

³⁶ RZsL. Közig. a/2. 117. 2650/1929. Annyi történt csupán, hogy a misszióbizottságtól és a parachiális könyvtártól költségvetést kértek.

³⁷ Az ügy dokumentációja dr. Kiss Ferenc hagyatékában.

egyházi közösségek buzdítása mellett *„Az evangéliumi mozgalmak értelme és az államhoz, valamint az egyházakhoz való viszony”* címen emlékiratot adott be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, de akciójának ismét nem volt eredménye.³⁸

A következő évben az újprotestáns közösségek a Magyar Evangéliumi Szövetségen keresztül nyújtottak be kérvényt a belügyminiszterhez a szabad vallásgyakorlat tárgyában. Érvelésük kiindulópontja az volt, hogy *„az utóbbi évek folyamán számos esetben volt alkalmunk meggyőződünk arról, hogy az alsóbb fokú közigazgatási hatóságok és hatósági közegek az egyes vallásos mozgalmakkal szemben követendő magatartásukra nézve eltérnek egymástól”*. Ez az akció is eredménytelen maradt.³⁹

1939. december 2-án, a háború küszöbén Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a metodisták és a baptisták kivételével az összes szabadegyházi közösség működését betiltotta, mivel a rendelet megállapítása szerint *„a honvédelem érdekeit”* veszélyeztetik.⁴⁰ A kormánypárti sajtó a rendelkezés kapcsán a szekták haláláról beszélt.⁴¹ Ez nem következett be. A nazarénusok csendesen családonként összejöttek, és hamar megtanulták a testvéri összetartozás különböző formáinak ápolásával kijátszani a gyülekezési tilalmat.⁴² A különböző pünkösdi irányzatú közösségek védelmet kerestek és találtak az evangélikus, baptista, metodista egyházakban.⁴³

Az adventista gyülekezetekre villámcsapásszerűen sújtott le a minden előzetes kivizsgálást mellőző betiltó rendelkezés. A gyülekezeti tagok házaknál, lopva, csoportosan jöttek össze, de ez sem

³⁸ Az emlékirat másolata a szerzőnél.

³⁹ A kérvény iktatószáma 180 678/1937. SOMOGYI IMRE: A vallásszabadság és a baptista közjogi helyzete. *Béke hírnök*, 1936. szeptember.

⁴⁰ *Budapesti Közlöny*, 1939. december 13. 2. – BM 363 500/1939. VII. a.

⁴¹ F. G.: A szekták halála. *Magyar Kurír*, 1939. december 13. 3.

⁴² SZIGETI JENŐ: *„Ti pedig mindnyájan testvérek vagytok.” A Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezet Magyarországon*. Budapest, H. N. Adventista Egyház, 1978, 122–123.

⁴³ SZIGETI JENŐ: *A magyarországi pünkösdi mozgalmak irodalmának bibliográfiája. Bevezető*. 1979. (Kézirat); Az Egyházmegyei presbitérium javaslata a pünkösdi szekta ügyében. *Békéscsabai Evangélikusok Lapja*, 1940. 6. sz. 95–103.

maradt megtorlás nélkül. Ezekről a büntetésekről egész sor iratot őriz a Magyar Országos Levéltár.⁴⁴ Az adventista egyház vezetősége megpróbálta hazai és nemzetközi kapcsolatait igénybe venni a szabad vallásgyakorlat biztosításához. Magyarországra jött dr. J. Nussbaum, a Vallásszabadság Nemzetközi Szövetségének főtákará (adventista lelkész) és tárgyalta a Belügyminisztérium illetékes ügyosztályával, valamint a honvédelmi miniszterrel. Az adventista egyház vezetőségével együtt dr. J. Nussbaum felkereste Ravasz László püspököt is, aki kész volt közvetítő tárgyalásokat vállalni az állammal. 1940. április 12-én levélben fordult Keresztes-Fischerhez, melyben azt kérte, hogy „*az egész felekezetnek... szabad vallásgyakorlata a legszigorúbb ellenőrzés feltétele mellett állíttassák vissza*”. „*Úgy érzem – írta –, hogy [a] honvédelmünk keretén belül előfordul néhány szóróványos eset, amely igazán nem fenyeget azzal, hogy a magyar hadsereg szellemének ártson, vagy rossz példaadással a fegyelmet lazítsa, sőt egészen ellenkező eredményhez vezetett: jelentőségét messze túlbecsültük, ha ebből kifolyólag egy világszerte elterjedt, komoly evangéliumi felekezetet legerősebb vallásos jogában korlátoznánk. Ez minket [a] külföld előtt hamis színben tüntetne fel.*”⁴⁵

1941 januárjában – tizenhárom hónapi üldözés és illegálitás után – sikerült elérni, hogy Bibliakövetők Felekezete néven újrászervezzék az adventista gyülekezeteket.⁴⁶ Ez az engedély sem jelentett jogi biztosítékot, ezért az egyház ismét megpróbálkozott az elismertetés kérésével⁴⁷ – eredménytelenül. 1942 júliusában a Belügyminisztérium újabb rendelettel megakadályozta a Bibliakövetők Felekezetének működését,⁴⁸ de ezt a veszélyt is sikerült elhárítani.

⁴⁴ MOL BM Ált. (K-150) 1940. VII. 6. A mennyei, geszti, balatonfüredi, tölki, történi adventista csoportok ügyei.

⁴⁵ RZsL Közig. a/2. 117. 6375/1940. A Keresztes-Fischer Ferencnek és Ambrózi Árpádnak írt levél (737-1940) és a rájuk kapott válasz.

⁴⁶ BM 247 704. 1941. VII. a (január 17.) Válasz az egyház 1940. október 8-i kérésére.

⁴⁷ Dr. Földes Dezső 1942. március 17-i beadványa a Belügyminisztériumba és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba.

⁴⁸ BM 539 900/1942. VII. b. – Másolata a szerzőnél.

Mivel a betiltó rendeleteket nem lehetett foganatosítani, ezért újabb és újabb rendeletek születtek, egészen 1945-ig.⁴⁹ Ezeknek az elhárítására akciószövetség jött létre a kisegyházak között. Ez vezetett végül a Szabadegyházak Szövetségének megalakításához 1944-ben. Az új szövetség 1944. október 10-én megbízólevelet adott dr. Kiss Ferencnek, „*hogy a hatóságoknál, jogi és magánszemélyeknél a Szövetség ügyében eljárhaszon, és a szövetséget képviselje. Mivel a Szövetség a vallás- és lelkiismereti szabadság védelmére és előmozdítására, valamint az emberi jogok biztosítására alakul, kérjük ebbeli működésében... határozatosan támogatni*”.⁵⁰ Erre a nemes feladatra a fasiszta terror idején nem nagyon nyílt mód.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy „*a bevett és elismert vallásfelekezetek állami státusában a Horthy-korszakban csak negatív irányban történt »jogi rendezés«.* Nem mentek előre a felekezetek egyenjogúságának biztosítása felé, hanem... rendőri intézkedéseket foganatosítottak a szekták ellen”.⁵¹ Az 1895. évi XLIII. számú liberális vallásszabadsági törvény zátonyra futott. Péter László megállapítása szerint „*A merev privilégiumos rendszer és a minisztériumoktól való függés jórészt megfosztotta a társadalmat attól a morális késztetéstől, és önálló kritikai magatartástól, amelyet Nyugat-Európában a szabadon fejlődő egyházak biztosítani tudtak. A miniszteri diszkrecionális hatalom fokozatos kitágulása miatt még a bevett egyházak sem voltak képesek az államhatalommal szemben független társadalmi központok funkcióját jól betölteni. A kormánytól függött mindegyik*”.

A történelem az élet tanítómestere. Nem bölcs az az állam, aki a régi hibákat ismétli. Most jó esélyünk van arra, hogy ez bekövetkezik. Talán nem árt a Hajnóczy óta ismételtgetett alapelvet újragondolni: „Szabad államban szabad egyházak”.

⁴⁹ BM 19 689/1943. VII. b. (1943. július 3.) 180 615. VII. b. (1944. március 19.) Az iratok másolatai a szerzőnél.

⁵⁰ Dr. Kiss Ferenc irathagyatékában (Pócsi Ferenc őrzésében). Aláírói Sohlmann Károly ügyvezető igazgató és dr. Somogyi Imre alelnök.

⁵¹ CSIZMADIA: 1966. 122.

Khaled A. László

A metodista egyház hatósági megítélésének ellentmondásai a Horthy-korszakban

A kisegyházi vallási alternatívák napjainkban a politika reflektorfényébe kerültek az újonnan készülő vallásügyi törvény kapcsán. A médiában elhangzó hírek szerint a jogalkotók között felmerült a felekezetek három lépcsős megkülönböztetése (történelmi és elismert felekezetek, valamint vallási egyesületek), ami a vallás szabad gyakorlatáról a 19. század végén született törvényi szabályozás szellemiségét idézi. Az 1895. XLIII. tc. ugyanis szintén három kategóriába sorolta a felekezeteket (bevett, elismert, el nem ismert). Tekintettel arra, hogy 1920 és 1944 között alapvetően ez a törvénycikk határozta meg a magyarországi felekezetek működését, a Horthy-korszak fontos hivatkozási alapként szolgálhat az új szabályozás kapcsán. Jelen dolgozatban „esettanulmányként” a metodista egyház hatósági megítélésének ellentmondásait igyekszünk feltárni. Az 1920-tól induló második metodista nemzedék a misszióját két szuperintendens irányításával végezte. A tanulmány kereteit Funk Márton (1920–1931) és Tessényi János (1931–1948) szolgálati ideje határolja be.

1. Az állam és az egyház kapcsolata az 1920-as években

1.1. Fordulat az 1920-as évben

A magyarországi metodizmus történetében 1920 a fordulat éve volt.¹ Bár a bácskai területek elcsatolásával a két évtizedes múlta visszatekintő új hazai kisegyház elvesztette bázisát, Magyarországon egyetlen metodista lelkész (Funk Márton) és egyetlen gyülekezet maradt (Budapesten), a trianoni döntés évében két független, vidéki keresztény közösség (Kaposszekcsőn és Nyíregyházán) is úgy határozott, hogy a metodistákhoz csatlakozik. Az 1920-as fordulat másik jelentős vonatkozása az év januárjában történő püspöki látogatás volt, amelynek óriási jelentőségét mindeztidáig nem sikerült teljesen felmérni. Funk értékelése szerint ez a látogatás „határkő” volt a magyar metodizmus történetében.² Az esemény kétségtelenül rendkívülinek számított: az aprócska kisegyházat, az ismeretlen magyarországi metodistákat és a háború után nyomorgó fővárost egyszerre három amerikai püspök is meglátogatta. Ráadásul a William Burt (1852–1936), John Louis Nuelsen (1867–1946) és William Orville Shepard püspökök vezette delegációhoz Hanfost Crawors „gyáros” és August Johannes Bucher (1862–1937) újságíró (a *Der Christliche Apologete* szerkesztője) is csatlakozott. Az előkelő amerikai csoport tájékozódott a magyarországi metodista misszió állásáról és lehetőségéről, és sikerült találkozniuk az ország miniszterelnökével, Huszár Károllyal is. A Keresztény Nemzeti Egyesülés Párti (KNEP) Huszár-kabinet mellesleg az első kormány, amelyet az antant is elismert (a Huszár-kormány 1919. november 24-én alakult és 1920. március 15-ig működött). A miniszterelnök saját autóján vitte körútra a főváros nyomortanyáinak megtekintésére a csoport

¹ SZUHÁNSZKY T. GÁBOR: A Magyarországi Metodista Egyház szociáldiakóniai munkájáról a 20. században. In: Lakatos Judit (szerk.): *Keskeny utak. Tanulmányok a Magyarországi Metodista Egyház történetéből*. Budapest, Magyarországi Metodista Egyház, 2005, 269.

² FUNK MÁRTON: A methodizmus Magyarországon. In: Otto Kriege: *A methodizmus története*. Keresztyén Budapest, Könyvész, é. n. 227–251, 237.

tot, amely a pályaudvarok külső vágányaira tolatott vagonok lakóit is felkereste. 1918 végétől, 1919 elejétől a megszállt területekről emberek tízezrei érkeztek a fővárosba, ahol – éhezve, fázva, meleg ruha és fedél nélkül – addig elképzelhetetlen nyomorban tengették napjaikat.³ A hatás nem maradt el: a Püspöki Metodista Egyház 300 ezer koronás adománnyal jótékonyági programot indított, amit a miniszterelnök neve után „Huszár-akcióként” emleget a metodista történetírás. Ennek hatásaként pedig bekövetkezett az, amire néhány hónappal korábban senki sem számított: annak ellenére, hogy az egész országban mindössze száz metodista ember él, akikről jóformán senki nem tud semmit, a hazai lapokban a metodistákról írnak!⁴ A magyarországi kiségyház a külföldi anyaegyház jóvoltából (különösen az Amerikai Egyesült Államok, Dánia és Svájc adományozott) öt hónap alatt 8 millió korona értékű adományt osztott ki, ami hatalmas ismertséget, s persze elismertséget szerzett a kis létszámú magyar metodizmusnak: hálájukat fejezték ki többek között a kormány, a fővárosi Főpolgármesteri Hivatal, a Népjelölet Központ, a Gyermekvédő Liga, különböző kórházak, árvaházak, egyetemek és iskolák. Az adományokat felekezeti hovatartozástól függetlenül juttatták el a rászorulóknak.⁵ Az 1921-es Évi Konferencia jegyzőkönyve összesen 10 millió korona értékű szeretetadományról tudósított (élelmiszer, ruházati cikk).⁶ (Összehasonlításképpen: ugyanabban az évben az egyház 700 ezer koronáért vásárolt a dunántúli Dombóváron ingatlant.)⁷ Mellesleg az említett konferencia szombat délelőtti ülése (április 23-án) azért marad el, mert Nuelsen püspök és Funk szuperintendens a külügyminiszternél tett látogatást.⁸

³ ROMSICS IGNÁC: Háború, forradalmak, ellenforradalom – Trianon (1914–1920). In: Tóth István György (szerk.): *Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*. Budapest, Osiris, 2001, 485.

⁴ FUNK: é. n. 237.

⁵ Jegyzőkönyv a Püspöki Methodista Egyház konferenciájáról. (továbbiakban: Jk.) Magyarországi Metodista Egyház Levéltára (továbbiakban: MMEL) 1921. 33.

⁶ Jk. 1921. 8, 33.

⁷ Jk. 1921. 43. Vagyis kb. 14 vidéki ingatlan értékéről van szó.

⁸ Jk. 1921. 15.

Amiközben az 1920-as esztendőben legmagasabb állami szintű, miniszterelnöki találkozóra került sor, a Dél-Dunántúlon a helyi hivatalok részéről komoly atrocitások érték a metodistákat. Amikor a kaposszekcsői Schmidt János és Hecker Henrik meghívás nyomán Sásdra érkeztek házi istentisztelet tartására, a főszolgabíró Schmidtet letartóztatta, és egy éjszakára fogdában tartotta, másnap pedig százötven korona fő- és százötven korona mellékbüntetésre ítélték, mert hatósági engedély nélkül tartott vallási összejövetelt. Az egyház a belügyminisztériumhoz, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz tett bejelentést.⁹

1.2. Az üldöztetések gyakorlata

Az üldöztetések szomorú fejezete a metodista vasárnapi iskolákat látogató gyermekek hátrányos iskolai megkülönböztetése. Ilyen esetek helyszínéként említettük eddig a Dél-Dunántúlon Kaposzszekcsőt és Döbröközt a Dombóvári Körzetben. 1924-ben iskolai konfliktusokról számoltak be Dombóvárról is, illetve Györkönyből és Angyalföldről.¹⁰ Ezek közül a kaposszekcsői helyzet a legjobban dokumentált, és kétségtelenül a legszélsőségebb is egyúttal. Kaposzszekcsőn az is megesett – idézte a történeteket 1923-ban a szuperintendens –, hogy a gyerekeket a tanítók, vagy a lelkészek fizikai fenyegetésben részesítették vallási hovatartozásuk miatt (az iskolai bántalmazás Döbröközön is megtörtént). Az osztályozásban előfordult a megérdemelnél rosszabb érdemjeggyel büntetés, illetve súlyosabb eljárásként az indokolatlan buktatás is. (Az egyház 1923-ban húsz vasárnapi iskolában összesen hétszáz gyermekkel foglalkozott.) A „metodista-kérdés” itt túlnyúlt az iskola falain, 1924-re

⁹ Jk. 1921. 36–37.

¹⁰ *Békeharang*, 1923/12 és 1924/10. Az 1924-es Évi Konferencián a szuperintendens egy olyan kormányrendeletet említ, amely a gyermekek számára kötelezővé tette hétfőnként annak igazolását, hogy vasárnap istentiszteleten voltak. Jk. 1924. 20.

a község részéről tapasztalható ellenséges hozzáállás egészen a végeledekig elfajult. Még 1923 tavaszáról ismerünk egy metodista beszámolót, amely szerint „a község evangélikusai gyűlést tartanak, hogy hogy lehetne kizárni bennünket a temetőből”. Érdemes idéznünk a híradás sajnálkozó meglátását:

„Szegények azt hiszik, hogy majd így vissza tudnak riasztani, ha esetleg nem temethetjük el oda halottainkat a beszentelt temetőbe. Igazán nevetséges valami. Bár üldöznének bennünket mindig erősebben, mert ez úgy hasznunkra van.”¹¹

Az üldözés pedig erősödött. Amikor a metodisták 1924 februárjában a 63 éves korában elhunyt Fluck Éva temetésére készültek, az evangélikusok nem engedélyezték a községi temető használatát, „hanem az árokpart mellett, a »gonosztevők« számára fenntartott helyre akarták temettetni”. A helyzet megoldásaként végül – a szuperintendens és a kaposszekcsői főjegyző egyeztetését követően – a metodisták számára a községi temetőből egy külön darabot választottak le.¹² 1925-ben aztán arra is sor került, hogy az evangélikus egyházból kizártak valakit, mert az a metodisták között lett tag. Ugyanerre az emberre a községtanács négyszer akkora iskolaadót rótt ki, mint másokra.¹³

Természetesen fontos lenne a „másik oldal”, az iskola motivációinak alaposabb megismerése. Az evangélikus népiskolák tekintetében az egyik forrásban határozott utasítást fedezünk fel a diákok fokozottabb „ellenőrzésére”. A Tolna-Baranya-Somogyi Evangélikus Egyházmegye 1923 nyarán tartott éves közgyűlésén a Népiskolai Bizottság előadója azt kérte a tanítóktól, hogy „kísérjék figyelemmel a gyermekek valláserkölcsei magatartását az iskolán kívül a mindennapi

¹¹ Hecker Ádám levele. Kaposszekcső, 1923. március 28. MMEL VI. Hecker Ádám iratai. 3. doboz.

¹² Békeharang, 1924/3.

¹³ Békeharang, 1925/3.

életben is”.¹⁴ A metodista közösségekkel való kapcsolat ilyen módon az oktatók részéről hivatalosan sem számított semleges területnek. A dél-dunántúli evangélikus háttérű metodista iskolások nehézségei abból fakadhattak, hogy történetesen éppen ennek az evangélikus egyházmegyének a területén éltek, és az egyházmegye iskoláiban tanultak. 1931-ben még mindig megemlítésre került, hogy Kaposzszekcsőn és Györkönyben iskolai inzultusok érték a metodistákat látogató gyerekeket.¹⁵

Az egyház és az állam kapcsolatának érzékeny pontjaként kell kiemelnünk az iratterjesztés területét. 1923 őszére – kétéves kérelmezés után – az illetékes minisztérium megadta az engedélyt a nyíregyházi Szabó Ede részére, hogy az egész ország területén akadálytalanul terjeszthesse az egyház iratait. Szabó azonban 1925 közepén elhagyta az országot, Nagyszombatra költözött, ahol az ottani metodisták között folytatta szolgálatát.¹⁶ 1926-ban Wallrabenstein Jakab, az Irodalmi Bizottság vezetője ismételtén az iratterjesztői engedélyt hiányolta. Wallrabenstein ugyanakkor arról is beszámolt, hogy a nyíregyházi gyülekezet tagja, Bajusz János alispáni engedéllyel egész Szabolcsot bejárta, és jó eredménnyel terjesztette *A bosszú és boldog élet titka* című könyvet.¹⁷ (Ugyanebben az évben a budapesti ifjúság tagjai november 1-jén négyezer traktátust osztottak szét.)¹⁸ A misszióknak és a kapcsolatteremtésnek ez az útja azonban nem működött problémamentesen. 1928-ban a szuperintendensnek arról kellett beszámolnia, hogy traktátus osztogatásáért pénzbüntetést róttak ki az egyháza.¹⁹

¹⁴ Jegyzőkönyv a Tolna-Baranya-Somogyi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegyének 1923. évi július hó 4. napján Bonyhádon tartott rendes évi közgyűléséről. Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban: EOL) Tolna-Baranya-Somogyi Egyházmegye iratai. 3. doboz.

¹⁵ Békeharang, 1931/6–7.

¹⁶ Jk. 1923. 54; Békeharang, 1923/21–22. és 1925/6.

¹⁷ Jk. 1926. 32.

¹⁸ A csoportból két fiatalembert tartóztattak, de szabadon is engedték őket. *Der Evangelist für die Donauländer*, 4. April 1926.

¹⁹ Jk. 1928. 20.

Ennél kritikusabb területnek számított a nyilvános evangélicizáció szervezése. Metodista prédikátorok letartóztatására ilyen okokból 1925-ben Baranyában is sor került. Az év februárjában Löbel János angyalföldi és Eduard Marquard borjádi lelkészek a Pécs melletti Pogány községbe mentek evangélicizálni, ám – ahogy Löbel írja – az út „furcsán sikerült”. A csendőrség a prédikátorokat letartóztatta, egy éjszakára bezárta, majd feltűzött szuronnal Pécsre kísérte. A „béke” csak a Közoktatásügyi Minisztériumban és a Belügyminisztériumban folytatott hosszas tárgyalások eredményeként született meg. Ennek ellenére 1928-ban Baranyában ismét megtiltották a metodista istentiszteletek tartását, amit a hatóság nyilvánosan ki is doboltatott.²⁰ Ugyancsak 1928-ban került sor arra az addig példátlan esetre, hogy Haszits János személyében egy metodista segédlelkészt két napra is elzárással büntettek azért, mert egy metodista lakásában, összesen négy fő számára bibliaórát tartott (Szabolcs községben). Wallrabenstein Jakab az eset kapcsán közvetlenül a belügyminiszterhez fordult levelével.²¹ Szórványos jelleggel az évtized végéig eltartott a metodisták üldözött helyzete: 1930-ban az Évi Konferencián különösen súlyos eseményként számoltak arról a döbröközi esetről, amikor két újonnan megtért hívő házában tűz ütött ki.²² Az üldözésekkel kapcsolatban az egyház felfedezte és alkalmazta magára a protestáns egyháztörténeti párhuzamot, s jövőbe mutatva értékelte az eseményeket, a nehézségek közepette rámutatva Istentől kapott feladatára, küldetésére:

„Valamikor a kereszténységet, meg a protestáns vallást sem ismerte hazánk s mégis javára vált, bármennyire ellenszegülésre is talált s sok előítéletet kellett leküzdenie. Így a methodista egyház is. Most sok ellensége van, de

²⁰ Jk. 1925. 23–24; *Békeharang*, 1925/3; Jk. 1928. 20. 1925-ben Marquard szétosztott traktátusait az egyik településen a helyi pap tanácsára összegyűjtötték és elégették. Jk. 1925. 24.

²¹ FAZEKAS CSABA: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*. Budapest, Teljes Evangéliumi Diák és Ifjúsági Szövetség – Szent Pál Akadémia, 1996, 37, 39.

²² Jk. 1930. 19.

egykoron, ha mi hűségesen szolgáljuk Jézust a mi egyházi szervezetünkben, akkor áldani fogják majdan azokat, akik engedtek Isten eme tervének, mert végeredményben nem emberek akarátán mullott, hogy a methodista egyház Magyarországon munkát kezdett, hanem Isten akarátán. Így Isten által rendelt bivatása s feladata van, hazánkban a methodismusnak, mely abban áll, hogy a mostani vallásilag közömbös, alvó korban a megtérés és újjászületés segítségével Krisztus országának sok alattvalót szerezzünk.”²³

Sokat számított az üldözések kérdésében Funk meggyőződése, amely szerint a metodista egyház egyik feladata külső mozgalomként lökést adni a hazai keresztény egyházaknak, különben „elerőtlenednek lelkileg”. A szuperintendens szívesen hivatkozott a németországi példára, ahol kezdetben ugyancsak ellenségesen viszonyultak a metodistákhoz, ám a későbbiekben megértéssel és megbecsüléssel figyelték szolgálatukat.²⁴ A metodista egyház ökumenikus nyitottsága alátámasztotta a történelmi egyházak támogatására való készséget, s a metodisták örömmel látták, ha „a történeti egyházak is megmozdulnak a merevségből, s a szószerket közelebb viszik a néphez”.²⁵ Funktól származott az a felvilágosító üzenet is, amely szerint a metodisták Európa számos országában megbecsülésnek örvendhettek. A sokat látott, tájékozott szuperintendens 1931 májusában az *Evangélikusok Lapjának* támadó cikkére reagálva elmondta, hogy ő nem egy esetben prédikált már Svájcban evangélikus szószékekről, s hogy Poroszországban maga a kultuszminiszter méltatta a metodisták munkásságát.²⁶ Kétségtelen, hogy protestáns körben elgondolkoztatóan hathattak szavai, s hosszútávon egy szélesebb körű együttműködés lehetőségét vetítette előre.

²³ *Békeharang*, 1924/2. Párhuzamos szemléletmód még: *Békeharang*, 1929/12.

²⁴ *Békeharang*, 1925/4.

²⁵ *Békeharang*, 1925/6.

²⁶ *Békeharang*, 1931/5.

1.3. Az üldözések egyházi megítélése

Schmidt János összesen két alkalommal szenvedett fogságot, amelyekről az egyház lapja sajátos hangvétellel tudósított: a lezárások „*úgy őt, mint a gyülekezetet nagy örömmel tölti el*”, ellenkező hatást váltanak ki, élethez és ébredéshez vezetnek – olvassuk a *Békeharangban*.²⁷ Az üldözések ellenkező hatásáról a későbbiekben is figyelemreméltó megjegyzésekkel találkozunk. Az ellenfelek, akik istentiszteleteken, újságokban, vagy erre a célra szervezett gyűléseken agitáltak az egyház ellen „*nagy szolgálatot tesznek*”, mert „*sokan, kik nem is tudnak rólunk, figyelmesek lesznek reánk, ellátogatnak istentiszteleteinkre és személyes érintkezés útján akarnak megismerni bennünket*”.²⁸ Hasonlóan számolnak be 1925-ben az egyik szószékről elhangzó támadásról:

„Egész természetes, hogy ilyen beszéd és reklám után nagyon sokan lettek kíváncsiak a »hitcsavarókra« s meg akarták hallgatni, mit is hirdetnek hát azok a hívők. Annyian jöttek be, hogy alig fértek amúgy is szűk helyiségünkbe. A legtöbbje azóta is szorgalmas látogatója istentiszteleteinknek. Íme, így azok, akik zaklatnak s üldöznek minket, eszközök arra, hogy a vaksággal sújtott szerencsétlen lelkek szeme kinyílják.”²⁹

1925-ben Funk hasonlóan értékelte szuperintendensi szolgálatának első fél évtizedét: a „*különleges nehézségek arra szolgáltak munkánkban, hogy gyülekezeteink kiépüljenek*”.³⁰ Vagy 1928-ban hasonlóképpen: „*Az ilyen zavarok csak elősegítik a lelki élet fejlődését*”.³¹ Az üldözések egyik oka rendszerint az a félelem, hogy a metodisták más egyházak tagjait kívánják elcsábítani.³² A vallási alternatívák sok elleni védekezésnek azonban nem az üldözés volt az általános

²⁷ *Békeharang*, 1921/10.

²⁸ *Békeharang*, 1921/14.

²⁹ *Békeharang*, 1925/3.

³⁰ Jk. 1925. 21.

³¹ Jk. 1928. 20.

³² *Békeharang*, 1921/14; Jk. 1929. 16.

gyakorlata. Az erőszakos fellépések inkább kivételesnek számítottak, jelenlétük éppen ezért szúr szemet a forrásokban. A saját hívek buzgóbb szolgálatát, az odaadóbb, lelkibb hozzáállást többen tekintették a megoldás útjának. Ennek egyik legszebb megfogalmazását Kórossy Lajos evangélikus falusi tanító leveléből ismerjük, aki a gadácsi baptistákkal való találkozása után 1920 novemberében írta a következő sorokat:

„Én pedig úgy óvom meg híveimet, hogy iparkodom jobbat-szebbet adni híveimnek, mint ők s nem durváskodom, mi csak ellenszenvet ébreszt az emberekben. (...) S ezt a módszert – ti. jobbat s szebbet adni a híveknek s nem a durváskodással s öklözéssel az őrtállói méltóságot nevetségessé tenni – ezt a módszert ajánlom minden őrtállónak, mert ha az evangélikus egyház papjai és tanítói e szellemi tornán a baptisták fölé kerekednek, akkor egyházunk ősi pilléreit hiába döngetik, hívei ezen erős pilléreket el nem hagyják.”³³

A magyarországi metodisták pozitív megítélését esetenként az egyház közösségének nemzetiségi összetétele nehezítette. Funk 1924-ben arról panaszkodott, hogy a kisebbségek között munkálkodó metodistákat hol pángermánnak, hol pánszlávnak titulálják. Később, az évtizedet értékelve azt állította, mindenütt erős nacionalizmussal lehet találkozni, amit a történelmi egyházak kiaknáztak: „*azt hangsúlyozzák, hogy általuk őriztetik meg legjobban a népnek sajátossága s így biztosítatik legjobban általuk a nemzet fennállása*”.³⁴ Támadások olykor dogmatikai okokból is előfordultak: Miskolcon egy katolikus egyháztag feljelentésére a methodista lelkésznek azért kellett bíróság előtt védekeznie, mert azt állította, hogy Máriának több fia is volt.³⁵ A magyarországi kereszténység helyzetének ellentmondásos voltát ugyanakkor jól megvilágította az 1921-es újpesti evangélizációról szóló beszámoló: Újpesten munkások tízezrei éltek, közülük hiva-

³³ Kórossy Lajos levele. Gadács, 1920. november 3. EOL Tolna-Baranya-Somogyi Egyházmegye iratai. 3. doboz.

³⁴ Jk. 1924. 17.

³⁵ Jk. 1929. 25. A pert Löbel János nyerte meg.

talosan 50 ezernél többen katolikusak, miközben a városban csak egyetlen katolikus templom állt. A terület az egyházak részéről elhagyatottnak számított, lelkiileg nem gondozták, amit a metodisták világosan felismertek. A Csopják Gábor vezette missziós „bevetés” alkalmával egyébként egy metodista énekes csoport kereste fel Újpestet és Budapest egyik városrészét.³⁶

*„Újpestről testvéreink a főváros Tripolisz városrészébe mentek át és az úgynevezett Babér-telepen zendítettek rá az énekekre. Ezen a telepen még az újpesti állapotoknál is siralmasabb viszonyokra találtunk. Ennek dacára testvéreink ujjongó lélekkel fogtak hozzá az énekléshez, és iratok terjesztéséhez. Énekesünket nem sokára egész sokadalom fogta körül és egy egész gyermek-hadsereg.”*³⁷

(Énekes missziót végeztek a Nyíregyházi Körzetben is, például Hejőcsabán, Miskolc-Tapolcán, Nagykállón és Tokajban. Utóbbi helyen 1925-ben négyes sorokban, mintegy százhuszan vonultak át énekelve a községen egy gyülekezeti kirándulás alkalmával.³⁸)

Az egyház vezetője az üldözéseket az egyház Urának kezéből vette el, s úgy fogadta, mint amire annak bizonyára szüksége volt. Egyértelmű a meggyőződése afelől, hogy a világot az nem zavarhatja, ha az egyház világi lenne, ellenkezőleg éppen azt nem szereti benne, ami nem világi, ami jézusi.³⁹ Ugyanakkor kétségtelenül nem volt egyszerű az áldozat szerepével azonosulni. A hatóság részéről átélt zaklatások, illetve az egyházak kiegyensúlyozatlan állami megítélésének tapasztalata nyomán az egyház lapjának hírszerkesztője

³⁶ *Békeharang*, 1921/17. Az utcai énekes evangélizációnak különleges típusa a nyíregyházi és miskolci gyülekezet által végzett halottak napi szolgálat: a gyülekezetek énekkarai a város temetőit járják, ahol ezrével röpiratokat osztogatnak, illetve istentiszteletet tartanak. Az 1923-as Évi Konferencián az Irodalmi Bizottság kifejezett feladatként ajánlja a halottak napi temetői „akciókat”. Jk. 1923. 62–62 és pl. *Békeharang*, 1924/12, 1926/11, 1926/12.

³⁷ *Békeharang*, 1921/17.

³⁸ Hejőcsaba, Miskolc-Tapolca: *Békeharang*, 1924/11, Nagykálló: *Békeharang*, 1924/5, Tokaj: *Békeharang*, 1925/7.

³⁹ *Békeharang*, 1921/21.

éles kérdést fogalmazott meg: „Mi köze a kormányoknak a kath. hívek lelki gondozásához?”⁴⁰ A lapból az is kiderül, hogy a békés elfogadás, a helyzetbe való beletörődés helyett a határozott fellépésnek, tiltakozásnak is helyet adtak az egyházban. Egy nyíregyházi metodista iratterjesztő elleni feljelentés nyomán a gyülekezetet a *Békeharang* oldalain például hatósági eljárás megindítására buzdították. Az eset hátterében egy bordélyházellenes röpirat terjesztése állt, amelyért a metodistákat a rendőrkapitányság, a belügyminisztérium és a népjóléti miniszter megkeresésével fenyegették meg.⁴¹

1.4. Az elismerés kérdése

Itt kell szót ejtenünk az egyház állami elismerésének kérdéséről is, amely először az 1926-os Évi Konferencián került szóba. A konferencia ekkor egy bizottságot (Panasz és hatóság előtti képviselet Bizottsága) bízott meg az ügy tanulmányozásával, és 1927-re várta annak javaslatait. Érdekes módon az állami elismertetés indítványa a Nyíregyházi Körzettől érkezett az augusztusban üléselőző Évi Konferenciára.⁴² 1927-ben a bizottság arról számolt be, hogy bár Funk Márton, Szalós Artúr majd Nuelsen püspök is találkozott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárával, illetve a szuperintendens és a püspök Jalsoviczky miniszteri tanácsosnál is közbenjárt, az elismertetés ügye elakadt. Annak ellenére, hogy az egyházi vezetőket mindenütt a kérés jóindulatú tárgyalásáról biztosították.⁴³ 1927 augusztusának végén aztán a minisztériumtól írásban is kérényezésre került az elismerési folyamat megindítása. Előrelépésként a következő év elején a hatóságok felkérték az egyházat, hogy bizonyítsa megfelel-e az elismert egyházakkal szemben támasztott

⁴⁰ *Békeharang*, 1921/21.

⁴¹ *Békeharang*, 1922/12.

⁴² *Békeharang*, 1926/9, Jk. 1926. 32, 42. A jegyzőkönyvben nem szerepelt az önálló bizottság felállítása.

⁴³ Jk. 1927. 34.

törvényi előírásoknak. Ezzel összefüggésben az 1928 februárjában tartott Évi Konferencia felkérte a szuperintendenst, hogy kérvényezze a generálkonferencián az egyházrend módosítási lehetőségét. A módosításra, amely terv szerint megőrizte volna a nemzetközi egyházszervezettel való „összhangot”, az elismerés érdekében volt szükség.⁴⁴

Ezt követően a minisztérium számára el is készült egy előzetes tárgyalási anyag, ami ott „igen jó fogadtatásban” részesült. Szélgjegyzetekkel ellátva, további kidolgozásra az egyház az anyagot visszakapta, ekkor kapcsolódtak be a munkálatokba dr. Barta Bernát és dr. Földes Dezső ügyvédek. Az 1929-es konferenciának a bizottság „tárgyalási és hozzászólási anyagként” mutatta be tervezetét, vagyis ekkorra a végleges anyag még nem készült el.⁴⁵ A kibővített bizottság, amely a beérkezett észrevételek alapján kívánta elkészíteni a végleges tervezetet, azt hangsúlyozza, hogy „végtelen nagy horderejű kérdéstről” van szó, mely az egyház „jövője szempontjából sokkal fontosabb, mint talán az első pillanatra látszik”.⁴⁶ Ennek ellenére 1930 márciusában arról kellett beszámolniuk, hogy az „elismertetésünk egyetlen akadálya, hogy még nem nyújtottuk be szervezetünk véglegesen megfogalmazott szövegét”. A bizottság nyomatékosan kérte a lelkészeket, hogy a tervezet áttanulmányozása után négy héten belül küldjék el észrevételeiket. Az ügyben optimista hozzáállást fejezett ki, hogy az évi konferenciai felhívás szerint a kormányban a „legnagyobb jóakarattal” viseltettek az egyház iránt.⁴⁷

Ha a 20-as években megpróbáljuk állami oldalról, a kormányzat felől elemezni az eseményeket, azt látjuk, hogy egy meglehetősen komplex kérdéssel állunk szemben. Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a trianoni békét becikkelyező 1921. XXXIII. tc. a kisebbségvédelemről szólva garantálta a vallásszabadságot:

⁴⁴ Jk. 1928. 37, 44.

⁴⁵ Jk. 1929. 37.

⁴⁶ Jk. 1929. 38.

⁴⁷ Jk. 1930. 36.

„Magyarország minden lakosát megilleti az a jog, hogy bármily hitet, vallást vagy hitvallást nyilvánosan vagy otthonában szabadon gyakorolhasson, amennyiben azok gyakorlata a közrenddel és a jó erkölcsökkel nem ellenkezik. Ezekkel a rendelkezésekkel szemben semmiféle rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz hatályos.”⁴⁸

Ennek ellenére az államigazgatás a kisegyházakkal szemben következetesen nem érvényesítette ezt a jogot, a nyilvános vallásgyakorlás jogát tőlük megvonta, a rendezvényeiket zártkörűnek minősítette, amelyen kizárólag családtagjaik vehettek részt. Ezt a törvénnyel gyökeresen ellenkező gyakorlatot az államigazgatás titkos rendeletek útján vezette be, hátterében a hatalom állandó veszélyérzete, kommunistaellenes irányvonala és nemzetvédelmi törekvései álltak.⁴⁹ Ebben a helyzetben a kisegyházak részéről tapasztalható nemzetközi kapcsolatrendszer, s az esetenkénti fegyverfogással kapcsolatos tilalom (nazarénusok, jehovisták) okozott problémát.⁵⁰ Különösen ez utóbbi vezetett a 20-as évek első felében a honvédelmi, az igazságügyi és a belügyminisztériumi tárcák részéről a kisegyházellenes titkos rendeletek létrejöttéhez. Lényeges momentum, hogy már ekkor fennállt az a sajátos helyzet, mely szerint a minisztériumi rendeletek a helyi hatóságok mérlegelésére bízták, mit ítélnék államellenes, vagy a bevett felekezetek elleni izgatásnak.⁵¹ Érdekes, a belügyi tárca megkülönböztetés nélküli szigorával szembeni álláspontot képviselt 1923-ban Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki felvetette egyes kisegyházak (adventisták és metodisták) egyesületi legalizálását. 1924-ben ezt a lehetőséget a Belügyminisztérium elutasította, sőt az el nem ismert felekezetek éber rendőri felügyeletére és ellenőrzésére intett, bár a metodistákkal kapcsolatban lehetőséget biztosított az összejárások rendszeres engedélyeztetésére (tehát nem volt szükséges minden alkalmukat külön engedélyeztet-

⁴⁸ Idézi: FAZEKAS: 1996. 18.

⁴⁹ FAZEKAS: 1996. 18–19.

⁵⁰ FAZEKAS: 1996. 20, 22.

⁵¹ FAZEKAS: 1996. 20–22.

ni).⁵² E kivételezés oka a metodisták kiterjedt külföldi kapcsolatai, amelyek az ország külpolitikai érdekeltiségének szempontjából nem voltak mellékesek. Kétségtelen, hogy e kapcsolatrendszer az 1920-as Huszár-akcióban került igazán megismerésre és értékelésre. Ez a pragmatikus gondolkodás jellemezte egyébként Klebelsberget is: Magyarországon szerinte azért nem lett volna kívánatos a kisegyházak üldözése, mert az országnak jó képet kell kialakítania magáról. A későbbi kisegyházi állásfoglalásokban mindenestre ez az érv ritkábban fordult elő, sőt inkább a burkolt Nyugat- és Amerika-ellenesség kapott hangot.⁵³

A 20-as évek második felében az elismertetésre törekvő metodisták továbbra is megkülönböztetett helyzetben álltak. A fent említett 1927-es minisztériumi látogatások nem voltak eredménytelenek. Egy 1928-as titkos belügyminisztériumi rendelet arról számolt be, hogy a rövidesen sorra kerülő belügyminisztériumi elismerés folytán a kötelező hatósági bejelentés és ellenőrzés a metodisták esetében felfüggeszthetővé vált. Az elismerés kapcsán ugyanakkor arra a nem mellékes körülményre is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az 1905-ben elismerést kapott baptisták általában éppolyan kezelés alá estek, mint a többi kisegyház.⁵⁴ Ilyen értelemben e „végtelen nagy horderejű kérdésnek” a megoldása a metodisták számára sem orvosolt volna minden bajt.

1.5. Összegzés

Összegezve a második metodista nemzedék életének első évtizedét, azt kell mondanunk, nehéz lenne túlértékelni Funk Márton szuperintendens szerepét. 1920-ban az ország egyetlen prédikátora volt, 1931-ben tizenegy lelkésztől, valamint a budakeszi intézmény

⁵² FAZEKAS: 1996. 22, 27.

⁵³ FAZEKAS: 1996. 27, 73.

⁵⁴ FAZEKAS: 1996. 16.

komplexumtól, és az alig néhány év alatt megsokasodott egyházi ingatlanoktól (kápolnák, imaházak, lelkészlakások) búcsúzott.⁵⁵ Funk a magyarországi metodizmus történetének gyűlkezetplántáló szuperintendense, szolgálata idején tizenegy új körzet kezdte meg működését. Méltán nevezhetjük az egyház második megalapítójának. Nehéz nem észrevenni azt az egyértelmű párhuzamot, amely a Bethlen István miniszterelnök által megteremtett évtizedes politikai és gazdasági konszolidáció, illetve Funk Márton egyházvezetői szolgálata között mutatkozik. Ahogy Bethlen képes volt a „sokkolt állapotba” került országban nyugalmi helyzetet teremteni, úgy Funk számára is megadatott az a kegyelmi idő, hogy egy elbizonytalanodott közösség életét szilárd, biztos alapokra állítsa és a fejlődés felé indítsa el.

A magyarországi metodizmus újjászületésének évtizedét vizsgálva ugyanakkor azt is jeleznünk kell, hogy a „pezsgés” ellenére egy kihívásokkal teli korszaka ez az egyháznak. A tisztázatlan közjogi helyzet folytán az üldözések folyamatosan előfordultak az évtized során. Bár a szuperintendens kiemelt célként kezelte az egyház „külföldi jellegének” megváltoztatását, azt kell mondanunk, hogy ebben a vonatkozásban csak apró előrelépések történtek. Ebből a szempontból a németországi és svájci lelkészek magyarországi szolgálatának befejezése szükségszerű volt, vagyis Funk ebben az értelemben „maga ellen” dolgozott. Az erős külföldi kapcsolódás negatív irányban befolyásolhatta a metodisták elfogadottságát, és munkájuk terjedését, amely önmagában is újnak, ismeretlennek számított az országban. De mindezeken túlmenően az általános légkör sem bizonyult kedvezőnek az évtized során. Funk ezen tényezőket 1923-ban így összesítette: *„Figyelembe kell venni, hogy munkánk az embereknek teljesen új, előbb meg akarnak bennünket ismerni. Nemzedékünket annyi csalódás érte már, hogy bizalmatlan minden újjal szemben. Sokan félnek is a gúny tárgyává lenni.”*⁵⁶ A második metodista nemzedék életének

⁵⁵ *Békeharang*, 1931/5.

⁵⁶ Jk. 1923. 24.

alapérzéséről van itt szó. Sok csalódással, és megrázó veszteségekkel induló generáció ez, amely az egyházban mégis páratlan virágzást, növekedést, kibontakozást éltetett át Funk Márton szuperintendens korában.

2. Az állam és az egyház kapcsolata (1931–1944)

2.1. Radikalizálódó politikum – elakadó elismertetés

A 20-as évek második felének methodista optimizmusa, mely biztosan számolt az egyház állami elismerésével, nem várt eseményekbe ütközött. A gazdasági világválság, illetve a Bethlen-kormány bukása a kormány jobbratolódását eredményezte, ami nem kedvezett a kisegyházi kérdésnek, s ezzel együtt természetesen a methodisták ügyének sem. A gazdasági nehézségek a társadalom belső ellentmondásait hozták felszínre, mélyítették a szociális feszültségeket, végeredményben pedig növelték a veszélyeztetettség érzését, és radikalizálták a politikát: az alkotmányos parlamentáris rendszerben diktatórikus jegyek bukkantak fel, autoriter jellegűvé torzult a hatalomgyakorlás.⁵⁷ Az 1932-es Évi Konferencián az elismertetés ügyével megbízott bizottság arról számolt be, hogy a papírok a minisztérium előtt vannak, s várják azok elfogadását.⁵⁸ Hiába, ugyanis a hatóságok az enyhülés helyett a szigorítás irányába mozdultak el. 1933 karácsonya előtt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter titkos rendeletében a helyi csendőr- és rendőrhatalmokat felhatalmazva a politikai pártalakulatokkal és a sajtóval együtt a „szektákat” is a folyamatos és részletes megfigyelés hatálya alá helyezte. A következő esztendőben a minisztérium a 20-as években kiadott rendeletek szigorúbb betartására figyelmeztetett. Az ekkor kiadott

⁵⁷ GERGELY JENŐ: *Magyarország a századfordulótól az ezredfordulóig. Száz év magyar történelme 1896–2000*. Budapest, Palatinus, 2004, 74.

⁵⁸ Verhandlungen. A Püspöki Methodista Egyház német nyelvű konferenciái jegyzőkönyve (továbbiakban: Vh.) 1932. 30.

összefoglaló kiadványban az Egyesült Államok a „szekták hazájaként” került megemlítésre.⁵⁹ 1936-ban Kozma Miklós belügyminiszter minden eddiginél részletesebb és szigorúbb módon fejtette ki a szektakérdés kezelésére adott szabályokat: amíg ez 1923-ban mindössze néhány sornyi terjedelmű volt, 1936-ban már tizennégy oldalnyi szöveget jelentett. Az anyag érvelésének középpontjában a bevett felekezetek védelme állt: a kisegyházak a történelmi felekezetek „hitelveinek létjogosultságát kétségbe vonják”, ami már önmagában is a közrend veszélyeztetése.⁶⁰

Az 1936-os szakályhőgyészi eset (Dombóvári Körzet) megkérdőjelezhetetlenül bizonyította, hogy a methodista egyház elismertetésének ügye elakadt. A Tolna megyei faluban a helyi csendőrök tettek feljelentést a methodisták ellen, mert Patkó József szakályi lakos Gyula nevű, fiatakorú gyermekét is magával vitte egy istentiszteletra. A járási főszolgabíró a methodista alkalmakat ezután egy időre betiltotta. A történet érdekessége, hogy annak részleteiről rövidesen a washingtoni magyar nagykövetség adott tájékoztatást Kánya Kálmán külügyminiszternek. A követség arra figyelmeztetett, hogy az ügy már az Egyesült Államokban is ismert, s a magyarországi methodisták kapcsolataira utalva kérte a közösség zaklatásának megszüntetését.⁶¹ A jelentéktelennek tűnő eset azért is érdemel különös figyelmet, mivel jól példázza azt a magyar külpolitikai törekvést, amely az 1930-as évek második felében az egyoldalú német elköteleződés, a teljes alárendelés helyett, „a tartós revízió érdekében”, egy rugalmas magyar külpolitikára törekedett.⁶² A „methodistakérdésben” voltaképpen a nyugati, angolszász irányban való tájékozódás, illetve pozíciófoglalás testesülhetett meg.⁶³

⁵⁹ FAZEKAS: 1996. 84–85.

⁶⁰ FAZEKAS: 1996. 85.

⁶¹ FAZEKAS: 1996. 99.

⁶² GERGELY: 2004. 87. A „rugalmasságnak” 1938–1939-ben több jele is volt: a magyar kormányzat sem Szlovákia megtámadásához, sem a magyar vasútvonalak lengyelek elleni német használatához nem járult hozzá. ROMSICS: 2001. 541; 543.

⁶³ A magyar külpolitika angolszász irányaihoz lásd: GERGELY: 2004. 91 (Teleki Pál), 102 (Kállay Miklós); ROMSICS: 2001. 541, 547; PRITZ PÁL: Gratz Gusztáv

A nemzetközi kapcsolatok tehát esetenként még ezekben az években is befolyással bírtak a kisegyházak magyarországi megítélésére. A 30-as években azonban a kisegyházi kérdés már korántsem csupán vallási-egyházi probléma. A széles körben elterjedt vélemény szerint sokkal inkább „*az általános társadalmi-politikai válsághelyzet része*”.⁶⁴ Erre utal az az apró megjegyzés is, amelyet az egyház 1935-ös Évi Konferencia jegyzőkönyvében olvasunk. Az elismerés ügyével megbízott bizottság tömör jelentésében kimondta, hogy „*az anyagyházról való elszakadás árán az elismerés nem kívánatos*”, s így javaslatot tett egyrészt az elismertetés ügyének szüneteltetésére, másrészt felkérte a püspököt a washingtoni magyar nagykövetségen keresztüli közbenjárásra.⁶⁵ A mondatból az is kitűnik, hogy a magyar egyház már az 1936-os szakályhőgyészi atrocitás előtt is számításba vette nemzetközi kapcsolatait. Az elismerés kérdésével a 30-as években valamennyi évi konferencia foglalkozott. Ritkán hangoztatott érv, hogy az elismerés az egyházban anyagi szempontból is kiemelt kérdésnek számított. Az 1910-ben alapított Keresztyén Könyvesház – az egyházi ingatlanok hivatalos tulajdonosa – korlátolt felelősségű szövetkezeti formában a gazdasági szervezetek működését szabályozó törvények hatálya alá esett, így komoly adóterhek sújtották, ami kritikus helyzetekben az egyház működését is veszélyeztethette. Erre a veszélyre maga a szuperintendens hívta fel a figyelmet 1939-ben.⁶⁶

Bethlen Istvánról. In: Ormos Mária (szerk.): *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kossuth Domokos 90. születésnapjára*. Budapest, Osiris, 2003, 248–260, 256. Az 1920-as években ez a külpolitikai szempont még nem merülhetett fel, ekkor a magyar törekvések mindenekelőtt a regionális elszigeteltségből való kitorés irányába mutatnak. ROMSICS: 2001. 510.

⁶⁴ FAZEKAS: 1996. 119.

⁶⁵ Vh. 1933. 32. Az elszakadást különösen a gazdasági önállótlanosság akadályozta volna meg. Vh. 1933. 12. Az elszakadás ellenes álláspontot az 1938-as Évi Konferencia is megerősítette. Vh. 1938. 12.

⁶⁶ Vh. 1939. 22.

2.2. Folytatódó támadások között

Az 1930-as évek üldözésének egyik legkülönösebb fejezete az 1932. november–december hónapjaiban Kaposváron megtörtént eset, melynek során a kaposvári honvéd katonai parancsnokság eltiltotta a honvédség kötelékébe tartozókat, hogy methodista istentiszteleteket látogassanak. Miután a Kaposvári Körzet lelkésze – Szalós Artúr – 1932. december 2-i táviratában a honvédelmi minisztériumhoz fellebbezett az ügyben, a következő válasz érkezett:

„Értesítem, hogy a kaposvári illetékes katonai parancsnok szabályszerűen járt el, midőn a methodista istentiszteletek látogatásától a honvéd egyéneket eltiltotta, miután az érintett felekezet még nem nyerte el az állami elismerést és így reá az idevágó 1868. évi IX. t.-c. nem alkalmazható. Amennyiben a felekezet az állami elismerést elnyeri, híveinek módjukban lesz – az erre vonatkozó katonai szabályok betartása mellett – az istentiszteleteket látogatni.”⁶⁷

Az 1922/1923-as konferenciái esztendőben egyébként már volt példa a methodisták és a kaposvári katonai hatóság közti ütközésre. Akkor az okozott problémát, hogy a methodista házi istentiszteleteket egy törzsoficer meghívására az egyik kaszárnyában tartották. A tömeges látogatás azonban tiltott, az alkalmakat megszüntették.⁶⁸ Az egyház lapjának szerkesztője a hír rövid kommentálásában ekkor az 1895-ben biztosított szabad vallásgyakorlat érvényesüléséért való imára buzdította az olvasókat. Az 1930-as évek második felében Tolna megyében még mindig volt példa arra, hogy az iskolában a gyermekeket inzultálták a methodistákkal való kapcsolataik miatt. Egy beszámoló szerint egy tanító a gyermekeket nem csak eltiltotta a methodista vasárnapi iskolák látogatásától, de akár fizikailag is bán-

⁶⁷ *Békeharang*, 1933/2.

⁶⁸ Jk. 1923. 30.

talmazta az oda járókat. Az is előfordult, hogy a gyerekektől elvette a bibliai mondatokat tartalmazó papírokat, és azokat előttük összehépte.⁶⁹

A támadások kulturáltabb formája volt a sajtó használata. 1940-ben Szegeden egy keresztény lap tüntette fel sötét színben a metodistákat, munkájukat a betiltott szekták közé sorolva. Figyelemre méltó a szuperintendens ökumenikus karakterű válasza, amelyben részben arra hívta fel a figyelmet, hogy „a mai időben minden egyes keresztyén embert értékelni kell”, tekintet nélkül arra, milyen nevet visel, részben pedig a metodisták példamutató magatartására apellált:

„Mi az evangéliumot olvassuk és hirdetjük. Embertársainkat kérjük, hogy Isten vezetése alá helyezték magukat és így szolgálják, rendíthetetlen bizalommal Istenben, hűségesen és becsületesen hazánkat. A bevonult methodista katonák mindenütt engedelmességükkel és készségességükkel tűnnek ki. A polgári életben, hivatalban és műhelyben pontosságukkal és megbízhatóságukkal jó helyet tudnak biztosítani maguknak.”⁷⁰

Az ügy egyébként sajtóperrel zárult, melyet az évtizedes, sorozatos sajtótámadásokat megelőző szegedi lelkész, Hecker Henrik indított, és meg is nyert. A *Délmagyarország* újságírója, Kardos Imre az augusztus 28-i bírósági tárgyaláson visszavonta állításait, és bocsánatot kért.⁷¹ Az ügy fényében egyértelműen látható, hogy az egyház a 30-as évek második felében is bátran képviselte érdekeit. Hasonló magatartásra utalt az évtizedben a methodista kolportőrök aktivitása is. Amíg a 20-as években rendszerint arról hallhatunk, hogy az egyház nem kapott iratterjesztői engedélyt, a 30-as évek első felében több körzetben is tudunk ilyenről. Az iratmisszió azonban engedélyek nélkül is folyt. 1933-ban a Miskolci Körzetben ketten osztogattak el több ezer kisebb-nagyobb kiadványt, 1935-ben a Dombó-

⁶⁹ *Békeharang*, 1936/3.

⁷⁰ *Békeharang*, 1940/7.

⁷¹ *Békeharang*, 1940/10.

vári Körzetben négy fő, a Miskolci Körzetben egy fő négy hét alatt összesen csaknem hatezer kis füzetet szórt szét – feltehetően hatósági engedély nélkül.⁷²

2.3. Metodisták kivételes helyzetben

A kisegyházakkal való összevetésben azt mondhatjuk, hogy az 1930-as években a metodisták kivételezett helyzetben álltak, bár maguk is tisztában vannak e kivételezettség korlátozott érvényével. Ahogy Földes Dezső, az egyház ügyvédje fogalmazott 1937-ben: „Tény az, hogy úgy a minisztériumban, mint az alsóbb hatóságoknál mutatkozik az a hajlam, hogy a methodisták ügyét a többi »szekta« ügyétől a methodisták előnyére és javára külön válasszák. (...) ez azonban még nem jelenti azt, hogy minden vonalon már a legteljesebb megértésre számíthatnánk.”⁷³ Az évtized végétől, különösen az első bécsi döntéstől kezdődően, a diszkriminációs politika kibontakozásának a kisegyházak is áldozatul estek. A háborús veszélyeztetettség fokozódásával ismét előtérbe kerültek a honvédelem érdekeivel való szembenállás és a kommunistagyanús tevékenység fogalmai. Az Imrédy-kabinet ennek jegyében látott neki bizonyos egyesületek feloszlátásának, és léptetett életbe új, a korábbinál szigorúbb sajtórendészeti szabályokat. A világháború kitörésének évében, Keresztes-Fischer belügyminiszter, a honvédelem veszélyeztetésének címén az el nem ismert kisegyházak tevékenységének betiltása mellett döntött. A rendelet a nazarénus, az adventista,⁷⁴ a Jehova Tanúi felekezeteket és a különböző pünkösdi irányzatokat érintette, a metodistákra nem vonatkozott.⁷⁵ A belügyminiszter ezzel egy folyamatot indított be: 1941 januárjában további három kisebb közösség került feloszlátásra, jú-

⁷² Vh. 1933. 18; 1935. 30.

⁷³ Földes Dezső levele. Budapest, 1937. július 23. MMEL VI. Hecker Ádám iratai. 3. doboz.

⁷⁴ Az adventisták, jelentős külföldi közbenjárásra, Magyarországi Bibliakövetők Felekezete néven 1941 januárjában újjáalakulhattak. FAZEKAS: 1996. 173–174.

⁷⁵ FAZEKAS: 1996. 169.

liusban az Üdvhadsereg jutott erre a sorsra. 1942-ben több felekezet mellett az Ókatolikus Egyház budapesti közösségét is betiltották. Az el nem ismert felekezetek közül egyedül a metodisták kerültek el az évről évre szigorodó felosztatást.⁷⁶ Ez annál is inkább különös ténynek számít, hogy Magyarország – 1941. december 12. óta – az Amerikai Egyesült Államokkal is hadban állt. A szuperintendens fő célkitűzése ilyen körülmények között elsősorban már nem az elismerés kivívása, hanem a betiltás elkerülése volt. Erről tanúskodik az 1941 januárjában Miskolcra címzett levelének tartalma, mely egyúttal rávilágít a metodisták különleges kisegyházi szolgálatára is.

„Most jövök a belügyminisztériumból, ahol tudomásomra hozták, hogy igen sok panasz érkezett be munkálkodásunk ellen, nevezetesen, hogy a metodisták leplezik a pünkösdisták államellenes munkáját. (...) Ha a jövőben szigorúan nem alkalmazkodunk a kormány rendeletének értelméhez, úgy ez egyházunk azonnali betiltását vonja maga után, ami az összes prédikátorok anyagi támogatásának megszüntetését is jelenti.”⁷⁷

2.4. ÖSSZEGZÉS

Tessényi szuperintendens vezetését tehát a 30-as évek első felében inkább a válság jó „menedzselésével”, megoldásával, a munka folytatásával kellene jellemeznünk.⁷⁸ Az évtized második felében, illetve a világháborús évek alatt pedig arra kell felhívunk a figyelmet, hogy a politikai légkör radikalizálódása közepette képes volt

⁷⁶ FAZEKAS: 1996. 170–171.

⁷⁷ Tessényi János levele. Budapest, 1941. január 14. MMEL VI. Hecker Ádám iratai. 3. doboz.

⁷⁸ Már a kortársak is ellentmondásosan ítélték meg tevékenységét: Tessényit egyesek nagy pénzügyi zseniként, mások leépítő szanálást végző vezetőként értékelték. Liebstockl Jenő levele. Dátum nélkül. MMEL VI. Hecker Ádám iratai. 3. doboz. Némelyek a komoly „lelki vezetőt” hiányolták személyében. Lásd: Márkus József idézett levelei és Zimre Gyula feljegyzése. 1947. július 14. Zimre Gyula: Jegyzetek. Györköny, 1947. VI. 2. – VII. 18. MMEL VIII. Zimre Gyula iratai (1947–1951) 2. doboz.

folyamatosan fenntartani az egyház pozitív, kivételezett megítélését. Bár az elismerés esélye ebben az időszakban minimálisra csökkent, a beszűntetést az élénk amerikai kapcsolatok ellenére sikerült elkerülni, feltehetően a németországi kapcsolatok felértékelődésével. Minden bizonnyal jól jött, hogy a második metodista nemzedék nyugati kapcsolatai több irányúak voltak: az amerikai egyházszervezeti háttér mellett az egyház német megalapozását éppoly jelentősnek tekinthetjük. Tessényi életben tartotta az egyház körzeti és konferenciai működését, örömmel fogadta a munka a kiterjesztésének kísérleteit (az újabb igehirdetési állomások megjelenését, az ingatlanfejlesztéseket), s várta az újabb munkatársak szolgálatba állását. Elődje munkáját folytatta a körzetek rendszeres, évi többszöri felkeresésének gyakorlatával is.⁷⁹ Amennyiben ezeken területeken visszaesés tapasztalható, az a gazdasági nehézségeken túl a politikai változások következményeként is betudható. A jobbra tolódó politikai környezet nem csak az elismerés ügyének nem kedvezett: a gyülekezetek alapítása, vagy éppen a munkaágak kibővítése nehezen léphetett fejlődési szakaszba egy olyan másfél évtizedben, amelyet nem a szabadság fokának emelkedése jellemzett.

A rendelkezésre álló források alapján Tessényi szolgálatát összességében inkább a Funk-féle örökség folytatásaként értékelhetjük. A korszak második szuperintendense képes volt az elődje által kijelölt úton megtartani a metodisták országos közösségét. Bár a lelkeszi kör tagjai közt előfordult a személyét illető kritikus hang, annak működésében nyílt konfrontációra nem került sor, sőt a találkozókon a „legjobb hangulatról” is szól beszámoló.⁸⁰ A két vezető lelkiségének megegyezése olykor egészen meglepő. Az 1939-es Évi Konferencián – éppen tíz évvel azután, hogy Funk az örömteli evan-

⁷⁹ 1935-ben arról panaszlik, hogy az elmúlt konferenciai évben csak két alkalommal látogathatta meg a körzeteket. Vh. 1935. 15.

⁸⁰ Liebstockl Jenő levele. Kaposvár, 1939. február 15; Liebstockl Jenő levele. Dátum nélkül; Márkus József levele. 1938. november 2; Márkus József levele. Nyíregyháza, 1939. február 8; Márkus József levele. Nyíregyháza, 1940. május 30; Hecker Henrik levele. Dátum nélkül, feltehetően 1940-ből, Márkus Józsefnek címezve. MMEL VI. Hecker Ádám iratai. 3. doboz.

gélizációt és a megértő lelkigondozást hangsúlyozta a munkatársak előtt – Tessényi az egyház legfőbb munkájának a teljes szívvel és szeretettel végzett evangélizációt nevezi, amelyet a házi látogatások, vagyis a rendszeres pasztoráció alapozhat meg.⁸¹ Az átvett örökséggel az új szuperintendens az adott lehetőségek között jól gazdálkodott. Bár a válság bizonyos szolgálati ágak megszűnéséhez és néhány körzet összevonásához vezetett, a pénzügyi kihívások közepette az alapokat képes volt megőrizni, s rájött arra, hogy hosszú távon gondolkodó, az öngondoskodás jegyében működő gyülekezetek kinevelésére van szükség. Emellett – ugyancsak a 20-as évek „tradícióját” folytatva – sikeresen védte ki a politikai hatalom támadásait is, valamint eredményesen integrálta az egyház ökumenikus elkötelezettségét a megszülető felekezeti szervezethez. Az elismerés 1947-es gyors megszületésének hátterében kétségtelenül annak jó előkészítését kell megállapítanunk. Ritkán kerül hangsúlyozásra – pedig a későbbiekben a kérdés nagy jelentőséget kap az egyház életében –, hogy a laikus munkatársak konferenciái döntéshozatalba történő beemelése – és annak több éves gyakorlata – ugyancsak Tessényi szuperintendenshez köthető. A hatalomkoncentráció, centralizációs, netán diktatórikus kritika tehát nem tartható: a jelenlegi kutatási eredmények alapján nem beszélhetünk sem hatalmi centrumról, sem erősen centralizált, hierarchizált szervezetről. Az egyházat nem jellemezte nagyobb centralizáció és hierarchia, mint amennyit az egyházrend előírt. Nem tudunk arról, hogy Tessényi saját célja, belátása szerint korlátozta volna egyének, vagy csoportok egyházi működését, szolgálatát.

⁸¹ Vh. 1939. 21–22.

Daniel Heinz

The Law of God, Individual Conscience, and Antimilitarism: Seventh-day Adventist Commitment to Nonviolence

The roots of the Seventh-day Adventist Church go back to the American Protestant Revival Movement of the 19th century. The founders of Adventism were nonconformists from New England who shared a tradition of religious and social dissent that had given rise to Quakers, Brethren, Pentecostals and other sectarian groups committed to the ethics of nonviolence. However, the Adventist option for nonviolence or, more precisely, for noncombatancy, differs from a strict pacifist-nonresistant approach which “*involves total renunciation of war along with some degree of withdrawal from society*”.¹ The Adventist church, at least from an official point of view, has never taken the position of total conscientious objection against any form of military service. Adventist draftees normally sought alternative service in hospitals or medical corps. The general principle is to cooperate with the military authorities until commands conflict with the law of God and the individual conscience. The Adventist noncombatant status emerged in the year 1864 when the American Civil War was raging. Before that war the young denomination had no occasion to take a stand on the issue. There were three main

¹ CH. CHATFIELD: *Pacifism and Patriotism. A Basic Theme in U.S. History.* In: T. F. Schlabach – R. T. Hughes (eds.): *Proclaim Peace: Christian Pacifism From Unexpected Quarters.* Urbana-Chicago, 1997, 15.

reasons why Adventists adopted this status during the Civil War: (a) The belief that participation in war is contrary to the Christian faith, particularly the commandment "Thou shalt not kill." (b) The eschatological desire for nonconformity and otherworldliness. (c) An unwillingness to risk desecration of the Sabbath in the performance of military duties. Whereas the Adventist anti-war attitude combined with nonconformity to the world was certainly similar to the Anabaptist-Mennonite view, the strict manner of Sabbath observance, according to Peter Brock, had "nothing in common with nonresistance." It remained an "extraneous element" in Adventist antimilitarist thought.²

The uncompromising stand of noncombatancy taken by the American Adventists was, of course, not recognized by the European states. Consequently, Adventists in Europe yielded to government pressure for compulsory conscription during World War I. The pressure led them to compromise the church's official position of noncombatancy, even sanctioning work and fighting on Sabbath. This compromise contributed to the rise of various Adventist "Reform Movements" in Germany and all over Europe. Dissident Reform Adventists opposed to bearing arms and performing duty on Saturday. It was not until 1923 that Adventists in Continental Europe took an official stand on noncombatancy and nonviolence. Still, in Russia Adventists under pressure of the Soviet government agreed to participate in military service in the late 1920s. A number of Russian Adventists opposed this action, separated from the official church and went underground. Some later called themselves "True and Free Seventh-day Adventists".

Today the Adventist world church still adheres to the principle of noncombatancy. However, a considerable number of young Adventists in America, under the influence of patriotism, enlist voluntarily in military service, a dangerous practice which may eventually lead to the abandonment of the church's historic position of noncombat-

² P. BROCK: *Freedom From Violence. Sectarian Nonresistance From the Middle Ages to the Great War*. Toronto-Buffalo-London, 1991, 244.

ancy. Nevertheless, Adventists are convinced that noncombatancy offers a "political" middle ground where the government – with the exception of totalitarian regimes such as German Fascism and Soviet Communism in the past, as demonstrated in the article – feels free to offer limited cooperation to conscientious objectors. Moreover, Adventists see in the humanitarian effort of noncombatancy an authentic ethical position of following Jesus who also cared for the wounded and sick in a sinful and evil world. Undoubtedly, of all the doctrines that make Seventh-day Adventism unique, its position of noncombatancy versus total pacifism has brought the denomination its greatest social publicity and outside recognition. While remaining faithful to the sixth commandment of Exodus 20: "Thou shalt not kill" the church has endeavored to prove its loyalty to the government by not taking a stand of complete conscientious objection, such as that of the Mennonites, Jehovah's Witnesses, or Quakers. Instead, Adventists as conscientious objectors will serve militarily in any noncombatant and nonviolent line of duty. The general position of the church is thus one of conscientious cooperation.³

³ From a historical point of view, I do not agree with the recent interpretations of R. Osborn, D. Morgan, R. Lawson and others who hold that the majority of the early American Adventists were supporters of strict pacifism or nonresistance. Osborn, for example, describes American Adventists as "abolitionists" – opposing slavery – who eventually abandoned their early "pacifist" stance (R. OSBORN: *A Brief History of Seventh-day Adventists in Time of War*. In: D. Morgan [ed.]: *The Peacemaking Remnant*. Silver Spring, MD, 2005, 71.), and Morgan is convinced that Adventism began as a "peace church" (D. MORGAN: *The Beginnings of a Peace Church: Eschatology, Ethics, and Expedience in Adventist Responses to the American Civil War*. In: B. W. Bussey [ed.]: *Should I Fight? Essays on Conscientious Objection and the Seventh-day Adventist Church*. Belleville, Ontario, 2011, 48.). Historically, the term "peace church" points to an Anabaptist-Mennonite tradition. Even though early Adventism was indeed peace-oriented, it did not really start out as a "peace church". At least, we do not know of any direct Adventist contacts with the classical "peace churches" of the time. The strict pacifist characteristic would rather apply to the early Adventists in Russia, most of them being ethnic Germans or former Russian "Stundists", following an Anabaptist-Mennonite example. (See D. HEINZ: *Adventisty sed'mogo dnia i otkaz ot uchastii v voennikh deistviakh v Rossiiskoi Imperii*. In: T. A. Pavolva [ed.]: *Dolgii put' rossiiskogo patsifizma*. Mos-

Adventist Opposition to War and Military

As stated above, Seventh-day Adventists did not have to define their attitude toward military service until the summer of 1862, when the American Civil War broke out.⁴ The issue of military service during the American Civil War became urgent when compulsory conscription was instituted in March 1863. The Adventist church, after a hot controversial discussion between pacifist positions and combatant practices, eventually took a clear position against military service. Practical as well as ideological reasons were given for this decision. It was agreed that participation in war was impossible for Adventists because it would make it unfeasible for them to observe the Sabbath (Saturday), and would expose them to a multitude of evil influences, such as drinking, smoking, gambling and cursing. Above all, it was believed, that military service was not in line with the Sixth Commandment ("Thou shalt not kill").

Adventists initially avoided the draft by utilizing a provision which allowed draftees to pay a commutation fee of \$300. Local Adventist congregations even helped poor members to raise this sum. When provision for noncombatant service was finally passed in February 1864, Adventists at first made no attempt to gain recognition under the act because they were already protected by the possibility of commutation. Only in July of 1864, when the privilege of buying commutation was restricted to those already recognized

cow, 1997, 172–176.) The late historian of pacifism, P. Brock, comes closer to the historic reality when he writes: "There were absolute pacifists among the Adventists and there were pro-war members as well as many who stood in the middle, wishing to avoid any confrontation with the government over military service, yet at the same time opposed to direct participation in the fighting" (BROCK: 1991. 233.).

⁴See R. GRAYBILL: This Perplexing War. Why Adventists Avoided Military Service in the Civil War. *Insight*, October 10, 1978, 4–8; G. R. KNIGHT: Adventists at War, 1862–1865. *Adventist Review*, April 4, 1991, 13–15; idem: Adventism and Military Service. In: T. F. Schlabach – R. T. Hughes (eds.): 1997. 157–171; BROCK: 1991. 230–245; idem: *Against the Draft. Essays on Conscientious Objection From the Radical Reformation to the Second World War*. Toronto-Buffalo-London, 2006, 109–118; Bussey (ed.): 2011. 33–48.

as conscientious objectors, did the church leaders act to secure such recognition for their draftees. Thus, by a resolution of the General Conference Seventh-day Adventists officially declared themselves as conscientious objectors on August 2, 1864. It was the Adventist church leader John N. Andrews who went to Washington, D.C. at the end of August to plead his church's claim to noncombatant status, which was granted freely. Most of the Adventist draftees entering the army were guaranteed alternative service in hospitals or medical corps. No major conflict between Adventists and military authorities arose during the American Civil War. In this early period of their history Adventist leaders strongly condemned war as "wrong, sinful and contrary to the teachings of the Holy Scriptures".⁵ A pamphlet entitled *Extracts from the Publications of Seventh-day Adventists, setting forth Their Views of the Sinfulness of War* (1865), compiled mainly by Uriah Smith, may be viewed as an example for this attitude.⁶ Adventist church leaders at that time used the privilege of noncombatant status primarily to avoid the dilemmas of military service as a whole. Members who voluntarily participated in the war were disfellowshipped.⁷ James White even issued a public "Notice" in the Adventist church paper, *Review and Herald*, giving the reason for such disfellowshipment: "As voluntary enlistment into the service of war is contrary to the principles of faith and practice of Seventh-day Adventists as contained in the commandments of God and the faith of Jesus, they cannot retain those within their communion who so enlist."⁸ Later on, during World War I and under the growing influence of political patriotism, the Adventist emphasis shifted from objection to cooperation, but still within the given frame of noncombatancy.

⁵ GRAYBILL: 1978. 7. See also F. M. WILCOX: *Seventh-day Adventists in Time of War*. Washington, D.C., 1936, 23–24.

⁶ BROCK: 1991. 243–244.

⁷ R. G. DAVIS: *Conscientious Cooperators: The Seventh-day Adventists and Military Service, 1860–1945*. (Dissertation, George Washington University), 1970, 97.

⁸ Ibid. 97–98. The attitude has changed. Since 1917 American Adventists enlisting in the army did not face disciplinary action from the church any more.

However, the question of what to do if combatancy were forced on the conscript with the only alternative of imprisonment or even death never arose in the time of the American Civil War, since Adventist men, as stated above, were permitted to choose between commutation or noncombatant activities instead of serving with weapons.

Crisis and Compromise: The Situation in Europe

The Adventist position of noncombatancy was not recognized by most European countries where military service was both compulsory and universal. Nevertheless, the majority of European Adventists were conscientiously opposed to bearing arms. In most cases, however, they performed their normal military drills as conscripts, only attempting to secure Sabbath privileges on an individual basis.⁹ The church leaders in Europe normally left it to the individual's conscience to decide whether to bear arms and perform duty on Saturday. It was not until 1923 when the Adventist leaders in Continental Europe took an official stand on military service, following the denomination's historical position of noncombatancy, yet in a more flexible and less strict way than it was originally done in America.¹⁰

Consequently, when World War I broke out in August 1914, European Adventists were not prepared for the trials the war would

⁹ On the attitude of German Adventists to military service prior to the outbreak of World War I, see G. PADDERATZ: *Conradi und Hamburg. Die Anfänge der deutschen Adventgemeinde (1889–1914) unter besonderer Berücksichtigung der organisatorischen, finanziellen und sozialen Aspekte*. Hamburg, 1978, 242–253; R. GESCHKE: *Die Gemeinschaft der Siebenten-Tags-Adventisten und die Wehrpflicht, 1898–1916* (unpublished Thesis), Historisches Archiv der Siebenten-Tags-Adventisten in Europa (AAE), Friedensau, 1985. See also L. R. CONRADI: 'The Sabbath and the Military Service.' *Advent Review and Sabbath Herald*, September 26, 1907, 12–15.

¹⁰ W. A. SPICER: 'Our European Brethren and Noncombatancy.' *Advent Review and Sabbath Herald*, March 6, 1924, 4–5.

bring to the young church. The pressure the various governments brought to bear on the Adventist church leaders on the Continent eventually forced them to compromise and to sanction work and fighting for the Fatherland, even on Sabbath. It was this compromise – actually being a clear rejection of the historic stand of the denomination on noncombatancy and contrary to the policy of the General Conference in America – which caused the rise of various dissident "Reform Movements" which troubled the Adventist church so much during and after the war. The "Reformers" maintained that the official church had apostatized. Efforts to reconcile the opposing groups after the war failed.

Let us take a look at the immediate reaction of the Adventist church in Germany to the draft summons into the army in 1914. World War I spread out with such a speed, that the Adventist leaders in Europe had no opportunity to gather for counsel or study regarding the matter. L. R. Conradi, the president of the European Division at that time, was at a conference meeting in London when the war broke out. He hastily returned to Germany only to find out that the denominational leaders there had already yielded to government pressure. It was H. F. Schubert, president of the East German Union of Adventists, who made – under the influence of the division secretary G. Dail – interestingly an American by nationality – the following semi-official declaration on August 4, 1914 to the Prussian War Ministry in Berlin: "*In these times of stress, we have bound ourselves together in defense of the Fatherland, and under these circumstances, we will also bear arms on Saturday...*"¹¹

The German church leaders obviously took this position of "conditional" combatancy on their own responsibility in a time of national emergency, sincerely thinking that they were doing what was best under the pressing circumstances. The local Adventist church in Hamburg even arrived at the following conclusion: "*We should do our military duties with joy ... ready to die for our army and for our*

¹¹ J. M. BARBOUR: *World War I Military Crisis in the SDA Church: Did God Reject or Unite His People?* (Unpublished Manuscript), AAE, Friedensau, n. d., 3.

*Fatherland ... In times of war each one must fulfill his duty as a soldier fully. In the Bible, Joshua chapter 6, it is shown to us that the children of God made use of weapons and that they also performed military duties on the Sabbath.*¹² A booklet was also published in December 1915 by an Adventist minister, J. Wintzen, entitled *Der Christ und der Krieg*, in which the author attempted to justify the combatant position of the German church leaders by means of a "just-war-concept" based on the Old Testament model. The booklet was published privately, but with semi-official endorsement by the church leaders. It portrayed God as a true "Schlachtenlenker", fighting for peace and justice in the world. The booklet made a strong impact on Adventists in Germany and Austria-Hungary, finally leading many members to pray for the victory of their armies. Nevertheless, there were also Adventist conscripts who did not follow the compromise of the European Adventist leaders. Most of them ended up in prison. It is also interesting to note that Adventists in Russia upheld the principle of noncombatancy more vigorously than Adventists in other European countries. The reason for this was that many of the early Adventist converts in Russia were ethnic Germans who came from Mennonite-Baptist circles where a strong anti-military attitude prevailed. This pacifist inclination remained typical for a large segment of Russian Adventism until the mid-1920s when Soviet military authorities forced a change.¹³

The dissident "Reform Adventists" opposed the combatant compromise of the German leadership and maintained that the official church had fallen and become "Babylon". Further, they claimed that they were the legitimate Seventh-day Adventist body, and that as such they were entitled to all church property, including offerings and tithes. The crisis reached its climax when the reformers, in the name of the Seventh-day Adventist organization, sent documents against militarism and war to the government authorities. When the police brought such anti-military documents to the denomina-

¹² Ibid.

¹³ HEINZ: 1997, 175.

tional headquarters, it became necessary for Adventist officials to expose the deception and repudiate the accusations of the "Reformers". Subsequently, the church leaders and pastors felt forced by the government to dissociate themselves from the dissidents. It seemed that if the leadership had not done so, the whole Adventist organization in Germany and in other European countries would be dissolved and all mission funds and church property confiscated. In the following years, approximately one thousand Adventists, mainly in German-speaking Central Europe, were either disfellowshipped or, by their own decision, left the church and built up their own organization.

In 1920 a meeting was held in Friedensau to reconcile the opposing groups. Ample opportunity was given to the dissident "Reform Adventists" to present their views. A. G. Daniells, president of the Adventist world church, stated that the General Conference and Adventism in general have always taken the stand of noncombatancy, still allowing individuals to follow their own conscience. He pointed out that in the recent crisis, it was impossible to get together for mutual study, counsel and unity of action. He, further, declared his regret, that documents, violating the church's historic principle of noncombatancy were issued during the war. He made it very clear that the church leaders in Germany and in other European countries had been wrong in counseling the members to bear arms and perform duty on Sabbath during the War.¹⁴ However, Daniells appealed in vain to the "reformist" leaders to come back and reunite with the church. Another attempt of reconciliation was made in 1923 when Adventists for the first time in Europe adopted a declaration of principles on noncombatancy, as mentioned ear-

¹⁴ See *Protokoll der Verhandlung mit der Gegenbewegung vom 21. - 23. Juli 1920 in Friedensau*, Hamburg 1920; A. G. DANIELLS: Die Stellungnahme der Generalkonferenz zur Gegenbewegung. *Zions-Wächter*, August 1920, 156-157; D. HEINZ: *Ludwig Richard Conradi: Missionar, Evangelist und Organisator der Siebenten-Tags-Adventisten in Europa*. Frankfurt/M. 1998, 99-101; idem: *Church, State and Religious Dissent. A History of Seventh-day Adventists in Austria, 1890-1975*. Frankfurt/M., 1993, 74-99.

lier. In addition to this declaration a special statement was made by the representatives of the German Unions of Adventists expressing again the "regret that such documents had been issued" during the war. This statement was signed by L. R. Conradi, P. Drinhaus, H. F. Schubert, and G. W. Schubert. Most "reformists", however, did not show any interest at all to reunite with the church. Since then they have split up into many different smaller factions, having lost any significant influence.

Even though European Adventist leaders adopted the principle of noncombatancy in 1923 as international Adventism's official position, the realization of this principle remained difficult. The position was soon breached once more by the Stalinist crack-down on religious freedom. It was at the All-Russian Congress of the Adventist church in 1928, when the leader of the Russian Adventists, H. J. Löbsack, and his associates finally signed a statement that "military service in all forms, on the same basis as all other citizens", as demanded by the Soviet authorities, was considered a Christian duty and that anyone teaching otherwise was a "heretic", "placing himself outside the Seventh-day Adventist organization" and "breaking the unity of God's church".¹⁵ By accepting these demands the Adventist church in the Soviet Union was somehow able to function for a few more years but under very compromised circumstances. The compromise caused – similar to the situation in Germany – a schism when a considerable number of the Russian Adventist members broke away from the official church and went underground. Some of the schismatics later called themselves "True and Free Adventists", but there were many other dissident Adventist groups in the Soviet Union as a consequence of the church's accommodation.

¹⁵ M. SAPIETS: *True Witness. The Story of Seventh Day Adventists in the Soviet Union*. Keston, Kent, 1990, 55. The book by Sapiets is actually more a history of the "True and Free Seventh-day Adventists" in the Soviet Union than an account of the official church. Sapiets wrote her book too early when many historical documents that are available today were still inaccessible. For a more recent description see H.-CHR. DIEDRICH: „Wohin sollen wir gehen ...“ *Der Weg der Christen durch die sowjetische Religionsverfolgung*. Erlangen, 2007.

In Nazi Germany Adventist leaders also advised church members on a confidential basis to comply with the demands of the Nazi authorities and to perform military duties even on Sabbath. They again emphasized that obedience to the government is a Biblical command. However, not wishing to repeat the painful schism that had occurred during World War I over the issue of military service, the Adventist leaders finally left it to the conscience of the individual church member to make a decision. Nevertheless, in 1935 the Adventist leaders in Germany did issue a document, *Unsere Stellung zum Staat und der allgemeinen Wehrpflicht*, in which they clearly laid down their noncombatant principles even though they were not recognized by the authorities.¹⁶ In contrast to World War I, no official declarations were issued by the Adventist church leadership to encourage serving on Sabbath and fighting with weapons. Adventist men attempted to obtain positions in medical units or some other noncombatant branch of the army, which was a very difficult process, since only Roman Catholic priests were officially except from bearing arms. So only 14% of the 3.735 German Adventists drafted by April 1942 were actually assigned to medical units.¹⁷ Some Adventists openly refused to bear arms or work on Saturdays, like J. A. Gratz, a pastor from Salzburg, who was sentenced to a jail term by a military tribunal. A few members ended up in concentration camps where they died for their faith.¹⁸ Nevertheless, Adventist historians today agree that the denomination again took adaptability too far during the Third Reich.

R. Lawson summarizes: *“Adventism contained conflicting positions over military service. The General Conference endorsed noncombatancy as the official position, but where it was felt necessary to demonstrate a*

¹⁶ See J. HARTLAPP: *Military Service: A Comparative Study between the New Testament Teaching and the Attitude of German Adventists* (unpublished Thesis), AAE, Friedensau, 1993, 121–124.

¹⁷ HEINZ: 1993, 137.

¹⁸ See D. HEINZ: Dem Gebot und Gewissen verpflichtet: Freikirchliche Märtyrer. In: H. Schultze – A. Kurschat (eds.): „Ihr Ende schaut an ...“ *Evangelische Märtyrer des 20. Jahrhunderts*. Leipzig, 2008, 85–98.

cooperative attitude with the state in order to continue functioning, Adventists served with arms. In both cases tension with the state was kept relatively low. Indeed, the official Adventist church had twice chosen – in Germany and in the Soviet Union – to cut off minorities that resisted government military policies rather than risk raising tensions”.¹⁹

Recent Trends and Developments

With the rise of the United States of America (U. S.) to world power after the end of the First World War I the attitude of Adventists towards the government in this country also changed. American Adventists developed a more positive view regarding politics, patriotism and the moral role of their country in maintaining democracy and freedom in the world. Osborn observes: „Following World War I the Adventist commitment to not taking life remained largely intact, yet church leaders increasingly described Adventists not as conscientious objectors but as conscientious cooperators”.²⁰ Beginning with World War II, the Adventist noncombatant position in America became a medium for creating closer relations with both federal and military authorities. In 1939, as war broke out in Europe, the American church established again a program to provide medical training to potential draftees. The program was much more sophisticated than during World War I, because it secured cooperation with the military. The program was called “Medical Cadet Training” and was directed and supervised by regular army officers.²¹ More than 90% of the American Adventist draftees served as noncombatants in medical branches of the military during World War II as a result of the new program.

¹⁹ Adventists, Military Service, and War. In: Bussey (ed.): 2011. 56.

²⁰ OSBORN: 2005. 73.

²¹ R. LAWSON: Onward Christian Soldier? Seventh-day Adventists and the Issue of Military Service. *Review of Religious Research*, March 1996, 201–202; E. SYME: *A History of SDA Church-State Relations in the United States*. Mountain View, ca, 1973, 72–74; P. BROCK – N. YOUNG: *Pacifism in the Twentieth Century*. Syracuse, 1999, 176–180.

The Adventist church leaders were especially proud of their unarmed medical soldiers such as Desmond T. Doss, whose bravery earned him the nation's highest decoration, the “Congressional Medal of Honor” which was given to him personally by president Truman. Doss saved the lives of many wounded by risking his own life in the Okinawa campaign in April and May 1945.²² There can be no doubt that the Adventist Medical Cadet Corps has done more to make Adventist noncombatancy a worthy substitute for combat service than any other measure. However as the “Medical Cadet Corps” had created increasingly stronger ties between American Adventists and the military, many of the former had become even stronger patriots. So it does not come as a surprise when the U. S. switched to a volunteer army in 1973, and army recruiters began emphasizing educational and vocational benefits for soldiers, that American Adventists began to volunteer for military service in unprecedented numbers.²³ The volunteering actually removed the noncombatant option available to draftees. The Adventist church now established a chaplaincy ministry to serve the spiritual needs of the Adventist volunteer soldiers. American Adventist voluntary enlistment for normal military service became very obvious during the Gulf War in 1991.²⁴ Social benefits from military service and the spirit of patriotism proved to be an irresistible temptation for many American Adventists. While the General Conference of the Adventists today still adheres to the principle of noncombatancy (with the emphasis on cooperation rather than objection), and warns young Adventist members from entering military service voluntarily, a considerable number of young Adventists in America are in danger to accommodate to the militaristic demands of the state under the pretext that military service is a “matter of individual conscience”.²⁵

²² See B. HERNDON: *The Unlikeliest Hero: The Story of Desmond T. Doss*. Mountain View, ca, 1967.

²³ LAWSON: 1996. 205.

²⁴ Adventists in the Gulf Among the Allied Forces. *Spectrum*, March 1991, 7.

²⁵ CH. SCRIVEN: Should Christians Bear Arms? *Adventist Review*, June 13, 1991, 10.

Adventists in most of the countries of Western Europe today continue to hold the traditional noncombatant position. Contrary to many Adventists in America, patriotism and militarism is not really popular among European Adventists who seem to have learnt a lesson from history. When conscripted, most of them opt for a civil alternative ("Zivildienst") available to them, even though it may cause a longer term of service. European Adventism views American Adventist military volunteering critically, pointing out that this practice may eventually lead to the abandonment of the church's historic position of noncombatancy. The Adventist church in Italy felt so strongly about the issue that it voted to urge denominational leaders to rule that Adventist conscripts choosing to bear arms in countries with a legal alternative to military service face church discipline.²⁶ In contrast, in most Eastern European countries, Adventist conscripts were trained with weapons, even though they emphasized the Biblical commandment of non-killing. They also attempted on an individual basis to secure Sabbath-keeping privileges.

Conclusion

There is hardly a denomination which is such a strong supporter of the principle of noncombatancy as the Adventist church. Even though Seventh-day Adventists were not always able to live up to their ideal, they still believe that noncombatancy offers a valid alternative to radical nonresistance or pacifism. The motto of Adventist noncombatancy has always been to save instead of destroy life or let lives be destroyed. The active as well as nonconformist role of noncombatancy provides an opportunity for human help and care in situations where it is really needed.²⁷ History has shown, however, that in totalitarian regimes the Adventist practice was very often

not accepted by military authorities. In those situations the Adventist leaders were quite pragmatic and willing to compromise in order to ensure the survival of church organization. This process of accommodation ultimately led to military collaboration and the abandonment of certain Adventist principles of faith. The typical Adventist readiness to accept any political system as God-given for the maintenance of order contributed to this compliance. Very often decisions were left to the individual members who had to fend for themselves. In sum, the Adventist church is called to take a renewed moral stand on conscience in order to live up to its Biblical ideal of noncombatancy, rather than readily fit in with what the society expects or the government wants.

²⁶ LAWSON: 1996. 206.

²⁷ A. W. PETERSON: *Shall the Christian Bear Arms?* Washington, D. C., n. d., 29.

Annegret Dirksen

A katonai szolgálat megtagadása: fejlődések Magyarországon és Németországban

Már az ókori Origenes és Tertullianus is foglalkozott keresztény szempontból ezzel a témával, és elutasították a katonai szolgálatot.¹ De ennek a jognak a rendszeres vizsgálata csak az európai felvilágosodás korában kezdődött. A nemzetállamok létrejötte szabadságjogokat is megkövetelt. De a katonai szolgálat megtagadása a haza védelmének „szent kötelezettségével” ütközött, mely igen fontos volt például a totalitárius rendszereknek. A két világháború és a sok áldozat csak fokozta a vitát: szabad-e megtagadni a fegyverfogást? Ennek következményeként 1945 után egyre több országban általános emberi jogként ismerték el. Nemzetközi emberi jogként azonban az ENSZ csak 1987-ben, tehát nem sokkal a vasfüggöny bukása előtt ismerte el. És a végrehajtása még a mai napig sem mindenhol egyértelmű. Ezzel kapcsolatban érdekes lesz megvizsgálni a jog fejlődését Németországban és Magyarországon, mivel mindkét országnak jelentős része volt a két világháborúban. Példaként szeretnék néhány kiségyházat felhozni. A nazarénusokon kívül a kiségyházak valószínűleg még nem voltak tisztában azzal, hogyan kell viselkedni háború esetén. Ez vonatkozik például a Hetednapos Adventista Egyházra és a Bibliakutatókra (1931 után Jehova Tanúi). Az esszé elsősorban a nazarénus egyházzal és a Jehova Tanúival foglalkozik, de meg-

említi a Hetednapos Adventista Egyházat is. Az I. világháború előtt a Bibliakutatók a katonai szolgálatot szabályszerű kötelezettségnek tekintették, és kötelességüknek érezték, hogy engedelmeskedjenek az állami hatóságoknak.² Viszont felismerték, hogy a Biblia ölési tilalmát mindenképpen be kell tartani, tehát vagy felcserként szolgálhatnak, vagy ha semmiképpen sem lehet elkerülni, hogy katonaként szolgáljanak, akkor a harcban a levegőbe fognak lőni: „*We cannot be otherwise than opposed to the destruction of human lives.*”³ [Másként nem tehetünk, minthogy ellenezzük az emberi élet elvételét. – Szerk.] Egy 1903-as *Őrtorony* ezt írja: „*And we could not in harmony with the divine program fire upon a fellow-creature with the intention of taking his life. If we fired we should be obliged to fire either into the air or into the ground.*”⁴ [Nem lehetséges az isteni tervvel összhangban élni, amíg fegyvert szegezünk egy embertársunkra azzal a céllal, hogy elvegyük az életét. Amennyiben mégis tüzelünk, kénytelenek vagyunk a levegőbe vagy a földbe lőni. – Szerk.] Mivel pedig a háború váratlanul brutálisnak bizonyult, 1916-ban feltették a kérdést, vajon ilyen esetben alá kell-e még rendelniük magukat az állami hatóságoknak.

Az egyes hívőknek is voltak lelkiismereti kételyei. Mörtter Konrad például azt mondta, hogy „*anélkül, hogy valaki befolyásolt volna, felismertem Isten szavából, hogy egy kereszténynek nem szabad ölnie. Ezért elutasítottam a katonai szolgálatot és az esküt.*” Ezért elítélték, de a kapitánya segítségével a fogházbüntetést elkerülte.⁵ Általában véve a katonai szolgálat megtagadása annyira furcsának tűnt, hogy a megtagadókat nemritkán elmebetegnek tekintették. Egy 1919-es pszichológiai jelentés a következőt tartalmazza: „*A mai napon a szekták között név szerint az Adventisták és a furcsa Nemzetközi Bibliakutatók egyesülete azok, akiknek követői a hadiszolgálat makacs*

² Watch Tower Bible and Tract Society (továbbiakban: WtBTS) (ed.), *Zion's Watch Tower*, Allegheny, 1. January 1896, 4ff.

³ WtBTS (ed.) *Zion's Watch Tower*, Allegheny, 1. January 1896, 4ff.

⁴ WtBTS (ed.) *The Watch Tower*, Allegheny 15. April 1903, 120.

⁵ Németországi Jehova Tanúi Archívuma (továbbiakban: NJTA) Spannhof Rudolf Életrajza. 1971. március 3. 1.

megtagadása által feltűntek.” A megvizsgált Bibliakutatóról megállapította, hogy kétségtelenül nem elmebeteg és nem lógós, hanem azért tagadja meg, mert Istennek semleges magatartása van. Ezért még meghalni is hajlandó lenne. Sok társa börtönben van emiatt.⁶ Ez a pozitív megállapítás viszont ahhoz vezetett, hogy a Büntető-törvénykönyv 51. §-a a beszámíthatatlanságról nem volt alkalmazható, csupán a Katonai Büntetőtörvénykönyv (Kbtvk) 48. bekezdése, mely viszont a lelkiismereti vagy vallási okokból fakadó mulasztás büntetését nem zárta ki.

Magyarországon szintén értetlenséggel fogadták a megtagadókat. A honvédelmi miniszter már 1903 januárjában írt a belügyminiszternek a nazarénusokkal kapcsolatban, hogy *„évről évre növekedik azon katonai egyének száma, akik nazarénus hitelveikre való hivatkozással a katonai szolgálati kötelezettségükből folyó azon törvényes követelménynek, hogy fegyvert fogjanak és azzal gyakoroljanak, eleget nem tesznek s az előre bocsátott jóakaratu figyelmeztetés és ellenük alkalmazott fegyelmi fenyítés dacára készek inkább elszenvedni a rájuk végső eszközként hadtörvényszéki úton, függelemsértés büntette miatt kiszabott több évi börtönbüntetés, semhogy az előjárójuknak a fegyver megfogására vonatkozó szolgálati parancsát teljesítsék.”*⁷ A nazarénusok, a Bibliakutatók és az adventista egyház antimilitarista mozgalomnak számítottak. Ezért egyes nazarénusokat háromtól öt évig tartó, háborús időszakban öttől tíz évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.⁸ Szigeti Jenő és Kardos László a magyarországi nazarénus egyházról szóló átfogó könyve beszámol nazarénusok kivégzéséről is.⁹ Archivumi dokumentumok sajnos még hiányoznak. Néhány Bibliakutatóról is tudunk, akiket bebörtönöztek, mint például Kiss József és

⁶ HOPPE, ADOLF: Militärischer Ungehorsam aus religiöser Überzeugung. *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 45. (1919) 393–412.

⁷ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) K579-1904 32–35.

⁸ MOL K579-1904 32–35.

⁹ KARDOS LÁSZLÓ – SZIGETI JENŐ: *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok*. Budapest, Magvető, 1988, 272–276.

Szabó Károly. (Először halálra ítélték, utána öt év szigorított fegyházbüntetést kapott.)¹⁰

Az I. világháború után Németországnak (a Weimari Köztársaságnak), mint Magyarországnak, a párizsi előírások szerint csak önkéntes hadserege (kis létszámmal) lehetett, katonaszolgálati kötelezettség nem létezett. Mivel nem volt elég katona Magyarországon, titokban „kényszersorozást” is folytattak. A revízió eszméjében Magyarországon megfigyelték a kisegyházak tevékenységét is, és azzal vádolták őket, hogy „antimilitarista propagandát űznek”, illetve „a fegyverfogást tiltják”.¹¹ Ez ahhoz vezetett, hogy a II. világháború kitörésekor a vallásszabadságról szóló 1895. évi XLIII. tc. és az 1921. évi XXXIII. tc. alapján 1939. december 2-án a 363.500/1939. BM. számú rendelettel betiltottak majdnem minden kisegyházat. A betiltás oka: *„Egyes szekták, mint a nazarénusok, adventisták, hetednapos szombatosok, Jehova Isten tanúi (gyűjtőnév alatt millenisták), Isten-gyülekezet, öskeresztények és pünkösdisták olyan antimilitarista tanokat hirdetnek, amelyek az 1921. III. t.-c. 3. §-ával és az 1939. II. törvény-cikk rendelkezéseivel ellentétben az állampolgárokat a honvédelmi, a legszentebb állampolgári kötelességük teljesítésétől eltéríteni törekcszenek. [...] Ezért a felsorolt szekták működését honvédelem- és államellenes tevékenységük miatt a vallás- és közoktatásügyi és az igazságügyminiszter urakkal egyetértve azonnali hatállyal betiltom.”*¹² E rendelet előtt, már 1939 márciusában, miután megszűntek a trianoni korlátozások, a II. tc.-kel az általános hadkötelezettséget bevezették. Ez a törvény teremtette meg a munkaszolgálat jogi alapjait is.¹³

Két példa arra, hogyan bántak a háború előtt a szolgálatmegtagadók. Nazarénus Szarka Sándor beszámolója: *„1938. évi október hó 5-én vonultam be tényleges szolgálattételre [tehát már előbb – A. D.] ... Ott pár nappal a bevonulásom után ... egy szakaszvezető úrnak azt*

¹⁰ WtBTS (ed.) *Jehova Tanúi évkönyve*, Selters, 1996. 73; 2006. 82–83.

¹¹ MOL K567 10.8.25 (K569 2312 1784).

¹² *Magyarországi rendeletek tára 1939*. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1940, 2376–2377.

¹³ *Magyar Törvénytár* 1939. évi II. tc.

a parancsát, hogy puskát gyakorlatozás céljából vegyem át, nem teljesítettem ... [mert – A. D.] vallásos meggyőzetésem tiltja, hogy fegyvert fogjak, megtagadtam. E magatartásom miatt letartóztattak, majd be szállítottak a szegedi honvéd büntető intézetbe. "A m. kir. szegedi honvéd törvényszék egy év és két hónapra ítélte. Ezt az időt letöltötte, azután visszaszállították az egységéhez. Ott megint megtagadta a puskát átvételét. 1940. január 27-én elvitték a debreceni VI. honvéd hadtest büntető intézetbe."¹⁴ Hasonló ügy: Nazarénus Györfy Ferenc a jegyzőkönyv szerint előadja: „1937. február hó 1-én vonultam be legelőször katonai szolgálatra... február 6-án a puskát átvételének a megtagadása miatt letartóztattak és a pécsi honvéd törvényszék másfél évi börtönre ítélte függlemsértésért, e büntetésemet letöltöttem 1938. augusztus 5-ével, felülvizsgálat folytán fegyvernélküli szolgálatra osztottak be.” 1938. november 20-án újból be kellett vonulnia és november 24-én letartóztatták, mert megint megtagadta a puskával való gyakorlatozást. A pécsi honvéd törvényszék ítélte el újból, most másfél évi börtönt kapott. Május 27-én megint nem fogadta el a puskát, ezért újból bezárták.¹⁵ Tehát újra és újra behívták és elítélték a szolgálatmegtagadókat. Mindkét személy ellen 1940-ben függlemsértés miatt a Ktbtk. 66. §-a alapján büntetőeljárást indítottak.

Háborús időben, 1942-ben, egy nagy akcióban kb. ezerkétszáz Jehova Tanúját vittek csendőrlaktanyákba vagy internálótáborokba (például Kistarcsára, Nagykanizsára). Emellett tömeges pereket folytattak, így például 1942. november 21-én Szamosfalván hetvenhét személy ellen; néhányat 1–8 év börtönre ítéltek, a többieket internálták vagy rendőri felügyelet alá helyezték.¹⁶ 1943-ban a bori

¹⁴ MOL K150-VII-6-1940 6–7.

¹⁵ MOL K150-VII-6-1940 12–13.

¹⁶ Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) HM. 1942 eln. 13, 5167 cs. Kt. 257/42; HM. 1942 eln. 13, 5167 cs. 73.444; ill. FAZEKAS CSABA: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*. Budapest, Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség–Szent Pál Akadémia, 1996, 10.

táborba vittek kb. kétszáz személyt (Jehova Tanúi, nazarénusok és reform-adventisták).¹⁷

Németországban 1935 májusában a katonai szolgálatról szóló törvény érvénybe lépett. Szolgálatmegtagadás esetén 2–3 év börtönbüntetés járt. Jehova Tanúit ezután táborba vitték, ahonnan csak néha vonultak be a háborúba. Rauthe Johannest például, aki már az I. világháborúban megtagadta a szolgálatot, 1937-ben megint elítélték hat hónapra; ezután a Gestapo mint „*makacs Bibliakutató*” a buchenwaldi táborba vitte.¹⁸ A mozgósítás után a KSSVO (Kriegs-sonderstrafrechtsverordnung) érvényesült, amelynek az 5. §-a a hadsereg bomlasztása esetén a kivégzést is előírja.¹⁹

Vegyük példaként Pfälzer Ludwigot, egy 31 éves reform-adventistát. Ahogy a prágai hadi archívumi dokumentumokból kiderül, 1942. július 29-én a birodalmi hadbíróság (Reichskriegsgericht) halálra ítélte. Behívása után tíz hónapig elbújt, mert lelkiismerete miatt nem volt képes katonai szolgálatot végezni. Ítéletében az olvasható, hogy a makacsságával veszélyezteti a Harmadik Birodalom jólétét, és tudatosan elutasítja a német nép létért való küzdelmét.²⁰ 1942. szeptember 1-jén kivégezték. Egy másik példa Meetz Werner, 19 éves Jehova Tanúja. 1941-ben a tengerészeti tüzérséghez hívták be, de mivel nem tette le az esküt, négy hétre elítélték, ami kevés, de valószínűleg az előjárója jóindulatú volt iránta. Ő [ti. az előjáró – szerk.] és Meetz testvére később rávették, hogy letegye az esküt. Meg is tette. De ezután elküldték a frontra Revalba (ma Tallinn), hogy mutassa meg, komolyan is gondolja. Ott viszont elutasította a

¹⁷ Lásd CSAPODY TAMÁS: *Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből*. Budapest, Vince Kiadó, 2011; CSAPODY TAMÁS: *Felmagasztosult keretlegények. Népszabadság* 2008. június 4. (<http://www.nol.hu/archivum/archiv-472570>)

¹⁸ NJTA Rauthe Johannes Életbeszámolója. 1971. március 3. 40ff.

¹⁹ Lásd HERRBERGER, MARCUS (Hrsg.): *Denn es steht geschrieben: „Du sollst nicht töten!” Die Verfolgung religiöser Kriegsdienstverweigerer unter dem NS-Regime mit besonderer Berücksichtigung der Zeugen Jehovas (1939–1945)*. Wien, Verlag Österreich, 2005.

²⁰ Entscheidungen des Reichskriegsgerichts 2. Kt., 2. sz. 158–161. és Military Historical Archive of Prague P276/42, II78, Rote Liste1704/41, ítélet 01188 sz.

hadi szolgálatot. Az ő esetében a tengerészeti hadbíróság – ami ritka – átvette az ügyet és halálra ítélte. Azt állapították meg, hogy jó modorú ember, de fanatikus. Meetz elmagyarázta, hogy már miután letette az esküt, nem tudott boldog lenni, mert „in seiner schwachen Stunde” [egy gyenge órájában – A. D.] megtagadta a vallási meggyőződését. Ezt viszont még egyszer nem akarja megtenni. „Makacssága” miatt kegyelemre nem volt lehetőség, azonkívül így csak a lógósoknak adna ürügyet, a vallás leple alá bújni és a hadi szolgálatot megtagadni. 1942. december 28-án kivégezték.²¹ Eddig több mint kétszázhetven tanúról bizonyítható, hogy a hadi szolgálat megtagadása miatt végezték ki.²²

A II. világháború utáni időszakról érdekes lesz megvizsgálni, hogyan bántak a szolgálatmegtagadókkal a kettőszakadt Németországban. Nyugaton már 1948-ban az alaptörvény megalkotásánál – pontosan azért, mert a náci időszak alatt „a Bibliakutatókat soronként kivégezték” – létrehozták a 4. tc-ben a szolgálatmegtagadási jogot: senkit sem szabad lelkiismerete ellenére fegyveres hadi szolgálatra kényszeríteni.²³ Ennek ellenére Kelet-Németország, vagyis a fiatal NDK nagyon félt a nyugati hadseregtől. Így a berlini fal felépítése után bevezették a hadkötelezettséget. Már 1962-ben, miután az első behívások megtörténtek, több mint negyven tanút bezártak és elítéltek.²⁴ Arra nem számítottak, hogy ennyien megtagadják a szolgálatot. Főleg Jehova Tanúi. Ezért már 1964 szeptemberében létre-

²¹ Bundesarchiv, Zentralnachweisstelle, Aachen-Kornelimünster, M 2055. Bundesarchiv, Militärarchiv, Freiburg, RMD 4/436.

²² DIRKSEN, HANS-HERMANN: „Dann wäre der Krieg gleich zu Ende!” – Zur Geschichte der Wehrdienstverweigerung der Zeugen Jehovas im 20. Jahrhundert. In: Christian, Müller – Dierk, Walter (Hrsgs.): *Ich dien nicht! – Wehrdienstverweigerung in der Geschichte*. Berlin, dissertation.de, 2008, 97–126.

²³ Deutscher Bundestag u. Bundesarchiv (ed.): *Der Parlamentarische Rat 1948–1949. Akten und Protokolle*, 5/II kt.: Ausschuss für Grundsatzfragen. Boppard, 1993, 419. Lásd KRÖLLS, ALBERT: *Kriegsdienstverweigerung. Das unbequeme Grundrecht*. Frankfurt/Main, Europäische Verlagsanstalt, 1983, 23.

²⁴ DIRKSEN, HANS-HERMANN: „Keine Gnade den Feinden unserer Republik”. *Die Verfolgung der Zeugen Jehovas in der SBZ/DDR 1945–1990*, Berlin, Duncker & Humblot, 2003, 2 751–763.

hoztak egy fegyver nélküli szolgálatot. Ezek az ún. „építő katonák” (Bausoldaten), akik legtöbbször hadi berendezéseken dolgoztak, és gyakorlatot is kellett végezniük.²⁵ Mindez egy Jehova Tanúja lelkiismeretével nem volt összeegyeztethető, tehát megtagadták. Már 1964 novemberében egy villámakcióban száznegyvenkettő hadköteles tanút tartóztattak le, és egy év nyolc hónapra elítéltek őket. Ez lett a standardbüntetés a szolgálatmegtagadásra, a tartalékosokat pedig még fél évre ítélték. Mindössze kb. kétezer-hétszáz Jehova Tanúját ítélték el, ez kilencven százaléka az összes elítélt szolgálatmegtagadónak.²⁶

Magyarországon már 1948 végén megkezdődött a hadsereg felépítése, és már az 1950-es évek kezdetén behívtak katonaszolgálatra. Szinger Ádám, aki a hite miatt mind a Horthy-, mind a Rákosi- és Kádár-korszakban, ill. -rendszerben megtagadta a hadi szolgálatot, és ezért a Horthy rezsimben munkaszolgálatra a bori táborokba vittek, így emlékszik: „1950-ben minden férfit besoroztak. Miután Jehova Tanúi a katonakönyvet sem vették át, volt, akit 10 évre ítélték, amelyet különböző munkatáborokban, kő- és szénbányákban töltöttek le. 1951-ben rám is sor került. Az orvos, aki a sorozó bizottságban volt, zsidó lévén, tudta mit jelent, hogy Borban voltam, keresett is okokat, hogy felmentsen, elmondta helyettem, mennyi meghurcoltatáson mentem át. Sikertelenül. ... 1952 augusztusában letartóztattak és Pécsre szállítottak a Bíróság épületében lévő börtönbe. Más testvérek is voltak már itt. ... Csak röviden engedtek beszélni Jehova törvényéről és a lelkiismeretről. Közöltem a bírósággal, hogy én már fiatal korom óta többször voltam elítélve ezért az álláspontomért, azon ma sem változtatok. ... Az ügyész hajthatatlan maradt, azzal vádolt, hogy a CIA pénzel azzal a szándékkal, hogy gyengítse az ország haderejét, ezért súlyosabb ítéletet kért. ... Elmondtam, hogy amikor a magyarok az oroszok ellen harcoltak Hitler mellett, én akkor is megtagadtam a katonai szolgálatot, én akkor is Jehova Tanúja voltam. ... Enyhítő körülménynek tekintették, hogy két gyermekem van, így 8 évet kaptam, melyből négyet kellett letölteni.” A hat-

²⁵ DDR-Gesetzblatt I, 129.

²⁶ DIRKSEN: 2008. 117. és DIRKSEN: 2003. 871–878.

vanás években már „csak” négy évre ítélték.²⁷ Egy másik, 1977-es ítélet „csak” három év szabadságvesztést hozott.²⁸ 1982-ben még mindig kettő évre és hat hónapra ítélték.²⁹

A nazarénusok hasonló tapasztaltak. De miután elismerték, hogy az államnak jogában áll a polgárai életét ellenőrizni, a szocialista államrendet berendezni és a fegyveres szolgálatot a haza védelmében megkövetelni, és készek voltak fegyver nélküli katonai szolgálatot végezni, 1976-ban a magyar állam mint egyetlen az NDK mellett bevezette a fegyver nélküli katonai szolgálatot. A nazarénusok többsége teljesítette ezt a szolgálatot. Ezzel az elrendezéssel viszont az államhatóság a Jehova Tanúit is szerette volna a szolgálatra rávenni, de ez nem sikerült, mivel még mindig egy hadi szolgálat volt, így a rendszer végéig elítélték és bebörtönözték őket.³⁰

Magyarországon számos római katolikus vallású személy is megtagadta a katonai szolgálatot 1976 és 1989 között. Ők döntő többségükben a Bulányi György piarista szerzetes által alapított és vezetett „Bokor” bázisközösség (földalatti lelkiismereti mozgalom) tagjai voltak. Számuk mintegy harminc fő volt.³¹

Az 1989-es rendszerváltás után hamarosan megváltoztatták az Alkotmányt és a honvédelmi törvényt. Ettől kezdve lehetőség nyílt lelkiismereti okból fegyvertelen katonai vagy polgári szolgálatot teljesíteni. A Jehova Tanúi Egyház tagjai 1996-tól kezdődően vállalták a polgári szolgálat teljesítését. Magyarországon 2005-ben megszűnt a sorkatonai és tartalékos katonai szolgálat. Ez azt jelentette, hogy az Alkotmányban továbbra is megmaradt az általános hadkötele-

²⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára V-149920, 76.

²⁸ Magyarországi Jehova Tanúi Archívuma (továbbiakban: MJTA) W2222 (Budapesti Katonai Bíróság, KB.VI.91.1977).

²⁹ MJTA W2893 (Debreceni Katonai Bíróság, KB. II.40/1982/23. szám).

³⁰ MOL-XIX-A-21-a-11-1/1976. és MOL-XIX-A-21-a-11-3/a/1985, valamint BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005 I–II.*, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005, 1164–1172 és KARDOS – SZIGETI: 1988. 342.

³¹ MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: *Bulányi und die Bokor-Bewegung. Eine pastoraltheologische Würdigung.* Wien, UKI, 1996.

zettség, de békeidőben az ország védelmét önkéntesekből álló haderő látja el. Lényeges változás történt 2011 nyarán. A kétharmados parlamenti többséggel rendelkező jobboldal új Alkotmányt fogadott el. Ebben már nem ismeri el a polgári szolgálat létjogosultságát háborús körülmények között. Ilyen esetekben kizárólag a fegyvertelen katonai szolgálat lesz teljesíthető. Ezáltal Magyarország ismét azon országok sorába tartozik, ahol a lelkiismereti okból történő katonai szolgálat megtagadása emberi jogát nem ismerik el.

Tehát összefoglalásként el lehet mondani, hogy Magyarországon, mint Németországban legalább 1945-ig a hadi szolgálatot egy szent kötelezettségnek tekintették. A háború után Nyugat-Németország azok közé az országok közé tartozik, amelyek már nem sokkal a háború után emberi jognak tekintették a katonai szolgálat megtagadását. A kommunista NDK-ban és Magyarországon viszont a honvédséget és a katonaszolgálat kötelezettséget a szocialista rend fenntartásának fontos eszközének tekintették. Annak megtagadását a rend elleni cselekedetként értelmezték. Ezért majdnem annak bukásáig bezárták a szolgálatmegtagadókat. Csak a demokratikus rendszerben tekintették emberi jognak. Annak ellenére, hogy az ENSZ is nemzetközi jognak tekinti a katonai szolgálat megtagadását, néhány országban, mint például Örményországban,³² Azerbajdzsánban, Eritreában és Dél-Koreában, elítélik, és néha nagyon hosszú időre bezárják azokat, akik lelkiismereti okokból megtagadják a katonai szolgálatot. A nemzetközi közösségnek nincs jogi lehetősége ez ellen eljárni. Itt még van cselekvési igény.

³² Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) Nagy Kamarája 2011. július 7-én a Bayatyan vs. Örményország esetében (App. No. 23459/03) a fellebbező mellett döntött. Bayatyan Vahan, aki Jehova Tanúja, 2001-ben lelkiismereti okból a katonai szolgálatot megtagadta, ezért börtönbüntetésre ítélték. Az EJEB a döntését azzal indokolta, hogy Örményország az „Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről” 9. cikkét (Gondolat-, lelkiismeret- és vallás-szabadság) megsértette.

Szebeni Olivér

Igazolási eljárás

1946–1948

A nemzeti bizottságok 1945 tavaszán személyes igazolási eljárásokat kezdeményeztek. A vizsgálat a háború előtti és alatti munkahelyek szerint zajlott le. A szabadegyházi lelkészeket, igehirdetőket, önkéntes felekezeti munkásokat egy választott és jóváhagyott bizottság vizsgálta meg. Ezen igazolási eljárások minden bizonnyal kötelezők¹ voltak a szabadegyházi közösségeknél.

Csizmadia Andor, győri születésű (1910–1985), erdélyi magyar jogtörténész írt az 1944 és 1948 közötti igazoló bizottságokról. A szakszerűen készített tájékoztatót Budapesten, 1968-ban adták ki.² Az egyházakról nem nyilatkozik, a munka tehát nem terjed ki a szabadegyházak ügyeire. Az itt feldolgozott kérdőívek és jegyzőkönyvek talán éppen abban az időben³ kerültek egy hulladékgyűjtőből olyan kezekbe, amelyek megőrizték és meg is becsülték az értékes adatokat.

¹ A kötelező jellegre az alább tárgyalandó dokumentumok ismeretében a késve érkezettség és a befizetési kötelezettség utalhat.

² CSIZMADIA ANDOR: *A nemzeti bizottságok állami tevékenysége 1944–1949*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1968.

³ A dokumentumokat kb. az 1960-as években dobta ki. Jelenleg Szebeni Olivér tulajdonában vannak. [Szerk.]

Az iratanyag áttekintése

1. Kérdőívek felekezeti megoszlás szerint, az adatszolgáltatók betűsoros rendjében. 2. Kilenc csatolt jegyzőkönyv (ebből több duplum, valamennyi 1948-as keltezéssel). 3. Tizennyolc hivatalos igazolvány. 4. Egy igazolás. 5. Egy levél Sárkány Zoltántól.

Az igazolási eljárásért az akkori száguldó infláció idejében egy adott összeget mindenki után le kellett róni. Erre utal a valamennyi kérdőív jobb felső sarkán szereplő jelzés és az utóbbi levél szövege. A rendelkezésünkre álló iratok, a kérdésekre adott válaszok a háború utáni magyar társadalom rövid életű demokratikus korszakába illeszkednek. Az eljárás leplezetlen célja, hogy kiszűrje a fasizmus esetleg felekezeti körökhöz tartozó túlélőit. Nem kizárt a megtorlás szándéka, bár ezzel a döntéshozók testülete nem kívánt azonosulni. Az igazolási eljárás során a benyújtott kérdőívek a szabadegyházi döntéshozók választott és elfogadott testülete elé kerültek. A felülvizsgálat után a választmány aláírói hivatalos igazolványt adtak ki. Ezekből tizennyolc az iratanyag kötegében maradt. Valamennyit azonos napra keltezték. A kérdőívekkel maradtak a jegyzőkönyvek is.

A döntéshozó választmány

1. Dr. Somogyi Imre (baptista) – a bizottság elnöke
2. Michnay László (adventista) – az adventista egyház elnöke
3. Gyarmati Béla (adventista) – lelkész
4. Bajor László (adventista) – lelkész, a bizottság titkára
5. Szécsey János (metodista) – szuperintendens
6. Dr. Deák Vidor (ókatolikus) – lelkész, ügyvéd
7. Papp Kálmán (Üdvhadsereg) – kapitány (lelkész)

Az igazolás alá vont személyek a kérdőíveken a fenti bizottsághoz terjesztették be személyi adataikat és válaszaikat összesen harmincegy kérdésre. A névre, lakóhelyre, gyülekezeti szolgálati megjelölésre, tisztségre és egyéb személyes adatokra vonatkozó kérdések

mellett tizenhárom politikai kérdés szerepelt. Az igazolt személyek két személy aláírásával tartoztak hitelesíteni nyilatkozataikat. A bizottság a kérelmező adatai alapján jegyzőkönyvet vett föl, döntést hozott, és a politikai megbízhatóságról bizonyítványt állított ki.

A kérdőívek felső szélén kézírással felírták az illetékes szabadegyházi közösség nevét mint felekezetet, pirossal pedig az érkezés idejét. Jobbszáron a fizetés teljesítését kézírással jegyezték fel. A későbbi feldolgozás során írógéppel, esetleg kézírással további értelmezhetetlen jelzések kerültek a lapokra. A kérdőíveken nem csupán egyházi alkalmazottak (illetve bármilyen anyagi ellenszolgáltatásban részesülő személyek) nyilatkoztak, hanem önkéntesek is, amennyiben más (ügynevezett polgári) foglalkozásuk nem volt. Akiknek volt, azok nem kerültek ebben a körben igazolásra. Őket más bizottság igazolta munkahelyeiken. A H. N. Adventisták Felekezete a könyvterjesztő és könyvevangélista osztály tagjainak (negyven személynek) az ügyiratait külön nyújtotta be. (Ennek a csoportnak volt a legtöbb női tagja.) Az Üdvhadseregtől benyújtottak három géppel másolt és kézzel kitöltött kérdőívet. A lapok nagysága nem azonos az eredeti nyomtatott papírok szabványméretével. A három másolt ívről önálló jegyzőkönyv készült. Érdekes figyelniük a különféle szabadegyházi közösségek sajátos egyházi szolgálatainak, tisztségeinek elnevezésére (könyvevangélista, gyülekezeti vezető, próféta), és más népmozgalmi, művelődésügyi információkra (pl. az olvasott folyóiratokra).

A feltett kérdések

A személyes adatok tisztázása után az első kérdés, hogy a vizsgált személy volt-e nyilas vagy az Imrédy-párt tagja. Volt-e személyes kapcsolatban pártvezetőkkel? Ha nem, bármelyik hozzátartozója állt-e esetleg kapcsolatban velük?

Milyen folyóiratokat olvasott?

Résztvétel az 1918–19-es forradalmi cselekményekben.

Törvényesnek tartotta-e a Szálasi-kormányt?

Vélemény az antiszemitizmusról, a háborús, revizionista célokról, a Horthy-rendszerrel. Voltak-e sárgacsillagosok a gyülekezetében?

1944. március 19-e után mentett-e üldözötteket, részt vett-e ilyen személyek ingatlanai elárverezésében?

Kívánta-e a németek háborús győzelmét?

Mint vélekedett a Szentírás ószövetségi része tekintélyével?

Katonai múltja a II. világháborúban.

Lakásváltoztatások a háborús években.

Résztvétel fasiszta szervezetekben (Volksbund, Nyilaskeresztes Párt stb.).

Üldözték valamiért, menekült-e az orosz csapatok elől?

A rendszeresen olvasott folyóiratok felsorolása.

A népszámláláskor magyarnak, vagy milyen nemzetiségűnek vallotta magát?

Az utolsó pont valamennyi igazolási eljárás alá vont személynek arra adott lehetőséget, hogy nem kérdezett, de általa még előadandó nyilatkozatot tegyen a kérdőíven.

A kérdezettek

FELEKEZETI	LÉTSZÁM	FÉRFI	NŐ
Apostoli Keresztyén Felekezet	110	97	13
H. N. Adventista Felekezet	163	117	46
Baptista Felekezet	106	105	1
Isten Gyülekezete (Ass. of God, Békefi Holzmann)	12	12	–
Keresztyén Testvérgyülekezet (Ó utca)	1	1	–
Metodista Felekezet	10	10	–
ókatolikusok	6	4	2
Pünkösdi Felekezet (VII. ker. Aréna út, Tomi József)	16	16	–
Üdvhadsereg	11	5	6
ÖSSZESEN	435	367	68

A felekezeti csoportokból kiszámítottam a kérelmezők átlagos életkorát, és alább jeleztem a legidősebb kérelmező születési évét.

Kiemelten kezelt igazolási nyilatkozatot adott a bizottság tizen-nyolc személynek (pl. Liebstockl Jenő, Hecker Ádám, dr. Szalós Artúr, Koncz Mihály és Mihályné és mások részére) a korábban megnevezett választmány aláírásával.

A benyújtott kérelmekből nyert átlagos életkor negyvenhárom. Valószínűleg Haffner István magyarbólyi baptista prédikátor volt a legidősebb igazolt a maga hetvennégy évével. A férfiak és nők százalékos aránya: 82+18. Váratlanul magas a nők aránya, különösen a H. N. Adventisták Felekezetében, míg néhány más felekezetben egyetlen nő neve sem olvasható az iratokban.

Migráció és műveltség

Az igazolási eljárásban résztvevő személyek hozzávetőlegesen kétszázötvenkilenc hazai helységben laktak. Nagy részük fővárosi, illetve környéki volt. A kiemelt hivatalos igazolási lapokon soha, de az átlagos kérdőíveken sem mindig szerepelt a lakóhely neve, mint ahogy általában is mutatkoznak hiányosságok.

Kissé több adatunk van a migrációs területekről. A vidékiek városba költözése nem jellemző. Budapestről az agglomerációba öten költöztek, vidékre pedig húszan. A jelenséget bizonyára a háború okozta különféle veszélyek indokolták. Vidékről Budapestre mindössze tizenegyen költöztek. Ötvenkét vidéki születésű személy egy másik vidéki helységbe költözött. Kérdéses, hogy a migrációs adatok mennyiben utalnak bármiféle politikai okra?

1948-ig jellemző a magyarság lakóhelyen maradása, később viszont tömeges elvándorlása vidékről. Budapesten kilencvenkét, a vidéki városokban (Békéscsaba, Debrecen, Dombóvár, Gyula, Kaposvár, Kiskőrös, Miskolc, Pécs, Szeged) jóval több szabadegyházi igehirdető, diakónus, evangélista stb. tartózkodott, mint napjainkban. Az igazolt személyek főleg kis- és nagyközösségekben tevékenykedtek. Több gyülekezeti vén és igehirdető dolgozott a me-

zőgazdaságban, mint a városi gyárakban vagy üzemekben. A nők munkavállalása előfordult ugyan abban az időben, de foglalkoztatottságuk (gyári munkás, női szabó, tisztviselő) lényegesen kisebb, mint félszáz évvel később. A vidéki élet iparosai (bognár, fodrász, asztalos, cipész) a helyi alkalmi igehirdetői munkát is elvégezték.

A szabadegyházi történelmi örökség az egyház és állam sajátos kapcsolatában jut kifejezésre, ami nem más, mint az önállóság és a függetlenség. Az európai kontinensen ezek történelmi gyökereit részben a reformációval egyidős anabaptistáknál találjuk meg, részben pedig az angol szigetország reformációjában. Az angol szabadegyházak (Free Churches) az állam uniformizálását visszautasították. Határozottan kiállnak a szabad szervezkedés és a bibliai gondolkodás mellett. Az állampolgári hűség és a felsőbbiség iránti engedelmség mellett a tiszta evangéliumi és tanbeli függetlenség nélkülözhetetlen számukra. Az igazoltatási eljárás ilyen kérdéseket egyáltalán nem érint.

A hazai szabadegyházak hívő embereinek hitvilágát Istenről szerzett személyes tapasztalataik világítják meg. Intenzív kegyességük mélyebb felismeréseket lát, mint ami egy halvány felekezeti kapcsolatban nyilvánul meg. Ezen spirituális tapasztalataik, Jézus Krisztustól nyert meggyőződésük boldoggá teszik mindennapjaikat. Még a kérdőívek válaszaiból is sugárzik ez a mélyen bensőséges hitvilág.

Az igazolt személyek általában nem olvastak politikai lapokat. Ungár Aladár például kijelentette, hogy kizárólag egyházi lapokat olvasott, mások „*néhány vallásos tárgyú lapot*”, például az *Idők jeleit*, a *Református jövőt*, a *Harangszót*. A pünkösdiiek főleg saját lapjukat (*Apostoli Hit*) részesítették előnyben, de olvastak *Békehírnökök* és más lapokat is (pl. dr. Kiss Ferenc *Kegyelem és igazság* című lapját). Több metodista lelkész német lapokat olvasott (*Pester Lloyd*, *Deutsches Volksblatt*, *Deutsche Zeitung*). Egyikük politikai lapot is forgatott (*Politisches Volksblatt*). A baptisták általában saját lapjaikat (*Békehírnök*, *A Kürt*, *Olvasd*, *Hajnalszallag*) olvasták. Szinte valamennyien rendszeresen. Ugyanakkor előfordult, hogy a baptista igehirdetők más felekezeti lapokat olvastak. Legtöbbször a *Kegyelem és igazság* címűt, de előfordul a listán a *Református igehirdető* is. Volt,

aki a *Könyvbarátok Diáriumát*,⁴ más a *Középiskolai tanárok közlönyét*⁵ olvasta. A hazai politikai lapok közül a *Pesti Hírlap*nak volt a legtöbb (tucatnyi) olvasója. Egyesek két lapot járattak. Közülük is a *Pesti Hírlap* állt az első helyen. Egy-egy lapot pedig a következők közül fizettek elő: *Képes vasárnap*, *Kis újság*, *Friss újság*, *Magyar Nemzet*, egy nyírvidéki helyi lap, *Függetlenség*, *Esti kurtír*, *Népszava*, *Tolnai világlapja*, *Új idők*, *Újvidéki reggeli újság*. A többség azonban nem járattott semmilyen folyóiratot.

A felekezeti reprezentáció

A kilenc felekezet adatait referenciának tekintem és egybevetem az újabb változásokkal.

A háború végi állapotokhoz képest változott a felekezetek reprezentációja. Első helyen az Apostoli Keresztyén Felekezet (őskeresztyének)⁶ említhető. Az ókatolikusok minimális reprezentáltsága hosszú ideig kimutatható. Az Isten Gyülekezete, egykor magasabb taglétszámú felekezet, gyakorlatilag eltűnt. Új karizmatikus felekezetek jöttek létre (pl. az Élő Isten gyülekezete,⁷ vagy szombatot ünneplő pünkösdié). Hiányzik az Isten Egyháza (dr. Vigh János csoportja). Az Üdvhadsereg több évtizedes szünet után, 1989-ben újra előlépett. A kérdőívekben a „történelmi kisegyháznak” nevezhető felekezetek közül némelyek (pl. nazarénusok, Krisztus-hívő zsidók, szabadkeresztyének) teljesen hiányoznak. Az utóbbi kettő rejtve jelen van a Keresztyén Testvérgyülekezetekben. A nazaré-

⁴ *Diárium. Könyvbarátok közlönye*. Szerk. Czákó Elemér – Máté Károly – Kenyeres Imre. Kiadta a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Megjelent: 1931–1948. Az 1933. 3–4. számtól az 1939. júliusi számig *Magyar Könyvbarátok Diárium*a, 1940. januártól *Diárium* címmel jelent meg. [Szerk.]

⁵ *Az Országos Középiskolai Tanáregyesület közlönye*. Szerk. Névy László, Megjelent: 1881–1944.

⁶ Az őskeresztyének 1946 nyarán váltak ki az Apostoli Keresztyén Felekezetből. [Szerk.]

⁷ Az Élő Isten Gyülekezete már az 1930-as évektől létezik. [Szerk.]

nusok – a „legtörténetibb kisegyház” – nem működtek együtt más felekezetekkel. Kevéssel a Szabadegyházak Tanácsa (SZET) megszűnése előtt „jószerződési kapcsolatban” részesültek. Ők viszont ezt kényszeres centralizációnak tartották.

Az 1950-es névváltozás⁸ után 1968–1969-ben működésbe lépő SZET Bibliaiskola (később Lelkészképző) döntő fordulatot hozott. Az adventista, baptista és metodista egyházak egy-két felkért előadója mintegy százfős felekezetközi hallgatóságot részesített alapvető teológiai oktatásban. A tagedyházak vezetőinek lehetőségük nyílt egy-egy speciális tantárgy tanítására.

A szabadegyházakról alkotott kép

Dr. Kiss Ferenc orvosprofesszor és Ungár Aladár után „baráti segítők” jelentkeztek egymás után, akik „a felekezetek és az állam közötti jó viszonyt” szerették volna előmozdítani (pl.: Csorba Lajos orosz fordító, vagy a hatvanas évek elején Palotay Sándor, az egykori könyvevangélista). Erről a „jó viszonyról” egyébként az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke elégedetten nyilatkozott a nyolcvanas évek vége felé, csakhogy nagyon egyoldalúan. A valóság inkább a bomlasztás egyházpolitikájának szándékát igazolta. A szabadegyházi gyülekezetek „negyvenéves” korszakára rázúdult az állam tudatos és szándékosan romboló egyházpolitikája. A cél valamennyi egyház felszámolása volt. A párt (MDP, MSZMP) a tudományosság tógáját magára öltve, valójában bizalmatlansággal, megfélemlítéssel és durva megalázással igyekezett elérni ezt a célját. A hivatalos ideológia minden egyházat, vallást, Istenbe vetett élő hitet az ateizmussal riválisnak tekintett. Sőt magukat a hívő embereket is ellenséges provokátorként, kémként kezelte. A szabadegyházak tagedyházai sem voltak kivételek.

⁸ A Szabadegyházak Szövetsége Szabadegyházak Tanácsává alakult át.

Lakatos Judit

A kommunista államhoz való viszony kialakulása/kialakítása a metodista egyházban 1945 után

Az alig 30 ezer fős szabadegyházi közösségben is kisebbségnek számító, 1500–2000 főt számláló metodista egyház¹ története sohasem volt hatással nagypolitikai ügyekre, sorsa nem váltott ki országos érdeklődést (legalább is Magyarországon). Viszont itt éltek, dolgoztak lelkészei, gyülekezeti tagjai, sorsuk szorosan összefonódott Magyarország sorsfordulóival, tragédiáival. Jelen tanulmány a metodista példán keresztül adalékot kíván szolgáltatni ahhoz a kérdéskörhöz, hogy hogyan viszonyultak a magyarországi egyházak a II. világháború után szovjet mintára berendezkedő, ateista rendszerhez. Tudjuk, hogy a többség a megalkuvás, együttműködés útját választotta, még ha többnyire kényszerből is. Az erkölcsi tanulságokon túl történeti megközelítésből az érdekel bennünket, mi állt döntéseik hátterében, milyen megfontolások vezették az egyházak vezetőit? Mit nyertek és mit veszítettek az egyházak ezen az úton? A metodista egyház esetében ez a kérdés azért is vált sorsszerűvé, mert

¹ Szabadegyházak Szövetsége, szekták helyzete. Veres Pál elemzése, 1955. június 7. ÁEH, Protestáns Alosztály. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-A-21-c/6/3 142. d. A szabadegyházak 1952 januárjáig a Belügyminisztérium (BM) felügyelete alatt álltak. Ekkor 963 szervezetet tartottak nyilván 31 885 taggal. 1955-re 25 100 tagról, kb. 30 ezer baptista családtagról, és kb. 13 ezer szövetségben kívüli szektatagról tudott az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH).

fontos összetevője lett az egyik legnagyobb 20. századi megpróbáltatásának, az 1973–1974 folyamán lezajlott egyházszakadásnak.

Bevezetésképpen néhány szót szólnunk kell a metodista mozgalmról, és arról, hogyan viszonyultak a közéleti kérdésekhez. (A metodista viszonyulás korszakoktól és politikai rendszerektől független álláspontjának ismerete talán érthetőbbé teszi az 1945 utáni politikai magatartásukat, ha nem is teszi indokolatlanná a kérdésfelvetést, meddig mehet el egy keresztény közösség egy kommunista rendszerrel való együttműködésben?) A metodista mozgalom anglikán eredetű szabadegyházi mozgalom, amely az európai kontinensen a 19. század folyamán, Amerikából hazatérő emigránsok révén terjedt el. A 18. század végén megalakuló metodista egyház kezdettől elkötelezett volt az evangélizáció iránt, de sosem volt híve az erőszakos hitelesítésnek, lelkészei ezért csak oda mentek, ahová hívták őket, és csak olyan országba, ahol legálisan működhettek. Magyarországra bácskai németek hívására érkezett az első lelkész, az 1895-ös, vallásszabadságot biztosító törvény megszületése után. A metodista egyház alapvető hozzáállása a politikai-közéleti kérdésekhez a lojalitás, a fennálló hatalom elfogadása egyik oldalról, a másik oldalról, pietista gyökereiből eredően a politikai kérdések iránti közömbösség, akár a bezárkózásig menően. A politikai kérdésekre mindig valamilyen lelki választ adtak, biblikus gondolkodásukból az „adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené” jézusi alapelv vált hangsúlyossá. Ez nem zárta ki, hogy például Angliában a metodizmus egyes ágai (Society of Primitive Methodists) a munkásmozgalomban aktív szerepet játszanak, vagy élharcosai legyenek a rabszolgák felszabadításának. Az elesettek felkarolását, a szociális problémák iránti érzékenységet a társadalmi igazságosság, a keresztény szeretet miatt, de éppen konzervatív megfontolásból, a robbanásveszélyes helyzetek elkerülése érdekében is fontosnak tartották. A metodisták politikai irányultsága és magatartása kapcsán még annyit azért el kell mondanunk, hogy a metodisták többnyire olyan társadalmakban éltek, amelyeket az általános polgári szabadság és azon belül a vallásszabadság olyan foka jellemezett, amire Magyarország egész 20. századi történelme során alig volt példa.

Így különösen 1945 után olyan sok kényszerítő körülmény határozta meg a metodista (és természetesen más) egyház életét, hogy nehezen lehetne azt állítani, álláspontjukat autonóm módon, biblikus teológiai látásuknak, személyes meggyőződésüknek megfelelően alakíthatták ki. Erre utalt a címben a kettősség, a kommunista rendszerhez való viszony kialakult, a körülmények, az adminisztratív ellenőrzést megvalósító szervezetek nyomására, vagy az egyház vezetői, lelkészei alakították ki az általuk helyesnek ítélt módon? Nyilván a külső kényszerek és a személyes döntések együttesen alakították ki azt a magatartást, amelyet aztán az egyház évtizedeken át képviselt, legalább is hivatalosan.

A fentebb említett törvénytisztelő magatartás a magyarországi metodistákat is mindvégig jellemezte. Ha voltak is összeütközéseik a hatóságokkal 20. századi történelmük során, az nem kérdőjelezi meg ezt, hanem a vallásszabadság érvényesülésének korlátaira utal. Törvénytisztelötükből fakadt az a törekvésük, hogy elismert felekezetként működhessenek, amit azonban a két világháború között hiába kérvényeztek a szabadegyházi közösségekben szektákat látó népegyházak által támogatott rendszertől. Az 1945 utáni évek hozadéka, hogy 1947. október 31-én az egyház állami elismerésben részesült, amely az 1947-ben elfogadott XXXIII. törvénnyel együtt (a bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek eltörléséről) a korábbanál kedvezőbb jogi helyzetet teremtett az egyház számára. Hivatalos megnyilatkozásokban mindig hálával emlékeztek meg erről az egyház képviselői. A szabadegyházakat tömörítő Szabadegyházak Szövetsége, melynek a metodista egyház is alapítója volt, legalisan működhetett, és ez is bizakodásra adott okot.

A szabadegyházi vezetők közül többeknek, mint Rajki Zoltán egy tanulmányában rámutatott, baloldali múltjuk volt, ami meghatározta a háború utáni politikai beállítottságukat is.² A Szabadegyházak

² RAJKI ZOLTÁN: A kisegyházak és az 1947. évi XXXIII. törvény. In: Köbel Szilvia (szerk.): *Egyházak és tolerancia Magyarországon. Tudományos konferencia az 1947. évi XXXIII. törvény megszületésének 60. évfordulójára alkalmából*. 2007. december

Szövetsége vezetősége (dr. Kiss Ferenc, dr. Somogyi Imre, Michnay László) éppen e baloldali kapcsolatokkal rendelkező lelkészekből kerültek ki. Bizakodva figyelték a háború utáni demokratikus átalakulást, újjáépítést, de a katolikus egyház politikai szerepének visszaszorítására tett lépéseiket is, legfőbb törekvésüket, az állam és egyház elválasztását, a szabad vallásgyakorlás biztosítását éppen a baloldali pártok karolták föl. „Szabad államban – szabad egyházak” címmel írt emlékiratukat 1944-ben eljuttatták az Ideiglenes Nemzetgyűléshez is. A források szűkössége miatt nem tudjuk, mit gondoltak a metodista lelkészek a háború utáni politikai változásokról, melyik politikai erővel szimpatizáltak, mennyire volt jellemző rájuk is a szabadegyházi vezetők lelkesedése. Baloldali kapcsolatokkal egészen bizonyosan nem rendelkeztek. (Egyetlen személyről, a budapesti gyülekezet presbiteréről, Mérés Sándorról tudjuk, hogy tagja volt a kommunista pártnak.³) A metodista lelkészek nem politizáltak, a kommunizmussal szemben amúgy is fenntartással viseltettek. Az egyház lapja, a *Békeharang* rendszeresen tudósított a két világháború között a Szovjetunióban folyó vallásüldözésről. Az 1921-es Évi Konferencia jegyzőkönyve szerint az akkori szuperintendens, Funk Márton (Martin Funk) a Tanácsköztársaság hónapjairól így emlékezett meg: „(...) a kommunista munkástanács szép kiállításal kecsegtetett, midőn tudomásomra adta: »Mibelyt kezünkön lesz a teljes hatalom, önt is, az összes papokkal fel fogjuk akasztani. Ön ugyan felvilágosultabb, mint (...) de arra szintén megérett, hogy felakasztassék.«”⁴ Az egyház legidősebb lelkészei, Szécsey János, dr. Szalós Artúr éppen ekkor, 1919-ben léptek egyházi szolgálatba.

5. Konferenciakötet, Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Titkársága, 2008, 83–107; 99.

³ Jelentés. Ismeretlen szerzőtől származó irat, évszám nélkül. Feltehetőleg 1951 elején készült. Magyarországi Metodista Egyház Levéltára (továbbiakban: MMEL) V. Szalós Artúr iratai.

⁴ Jegyzőkönyv a Püspöki Methodista Egyház Magyarországi Missiójának első évi üléséről. 1921. Funk Márton szuperintendens jelentése, 24. MMEL. I/7. Évi konferencia. 16. doboz.

A metodisták számára az első békeéveket nagyon sok nehézség árnyékolta be, olyannyira, hogy még az is felmerült, hogy önállóságukat feladva, egy másik szabadegyházhoz csatlakozva folytassák működésüket.⁵ Számos gyülekezet szenvedett súlyos veszteségeket. Budapestről a németek még a háború alatt elmenekültek, a zsidókat elhurcolták. A dunántúli gyülekezeteket megroppantotta a svábok kitelepítése, a nyíregyházi gyülekezetből páran maradtak, miután több százan Csehszlovákiába települtek a szlovák-magyar lakosságcsere keretében. Több épületet bombatalálat ért, Budakeszin lepusztult a szanatórium épülete. Néhány lelkész hadifogságba került, volt, aki hazatérése után rövidesen meghalt. A szuperintendens Tessényi János távol tartotta magát az egyház ügyeitől, majd 1948-ban elhagyta az országot.⁶ Mindezek után nem kétséges, hogy a jogi helyzet javulása önmagában nem feleltette az egyház súlyos helyzetét. A gyülekezetek regenerálódása, a háború utáni ébredés azonban bizakodásra adott okot.

1948-tól a helyzet egyértelműbbé vált, a kommunisták hatalomra jutásával nyílt egyházellenes politika vette kezdetét, amely a kis létszámú szabadegyházakat is sújtotta, ha nem is olyan mértékben, mint a nagy társadalmi súlyú, politikailag is aktív katolikus egyházat.

A metodista egyház is megszenvedte ezeket az éveket, még ha tagjainak mártíromságot nem is kellett vállalniuk. Az 1949-es Évi Konferenciára (az egyház közgyűlésére) az amerikai állampolgárságú svájci püspök, P. N. Garber nem kapott beutazási engedélyt, a magyarországi egyház és a külföldi metodisták kapcsolata évekre megszakadt. A külföldről érkező segélyeket, amíg teljesen el nem apadtak, a Szabadegyházak Tanácsa nyilvántartásba vette, és ellen-

⁵ HECKER FRIGYES: A Magyarországi Metodista Egyház története 1945-től napjainkig. In: Lakatos Judit (szerk.): *Keskeny utak. Tanulmányok a Magyarországi Metodista Egyház történetéről*. Budapest, Magyarországi Metodista Egyház, 2005, 191.

⁶ A rendőrség arra akarta rávenni, hogy kémkedjen Ordass Lajos evangélikus püspök után, amit ő nem vállalt. ORDASS LAJOS: *Önéletrajzi írások*. I. Vál., sajtó alá rend. és utószó: Szépfalusi István. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985, 243.

őrizte a felhasználását. 1950-ben be kellett szüntetni a diakonizsza-munkát, 1952-ben elveszett több egyházi ingatlan, köztük a budakeszi szanatórium és diakonissza-otthon. A lelkészigazolványok kiadását a Szabadegyházak Tanácsa (SZET) helyett az 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatalra bízta, ami a szabadegyházak fokozottabb adminisztratív ellenőrzésével járt. Milyen álláspontot képviselhetett ilyen körülmények között az egyház?

A metodista egyház a két világháború között erős paternalista vezetés alatt állt, amit a püspök (J. L. Nulsen 1912–1940) személyesített meg. A háború kitörése után metodista püspök nem járt Magyarországon, P. N. Garber püspök 1947-es rövid látogatását kivéve, ami azt jelentette, hogy egy igen válságos időben maradt magára az egyház. Tessényi János szuperintendens távolmaradása miatt a hivatalos ügyek intézése, majd 1949-től a szuperintendensi tisztség a budapesti lelkészre, Szécsey Jánosra maradt, aki népszerű evangélizátor, megnyerő személyiség volt, de járatlan volt az egyházvezetés dolgában. Kiutat jelenthetett volna egyfajta kollektív bölcsesség kialakulása, a lelkészi kar közös gondolkodása, de ennek nem volt hagyománya, sem lehetőség rá. Évi Konferenciát, a korábbiaktól eltérően, nem tartott évente az egyház, csak 1949-ben, 1953-ban, majd 1957-től újra rendszeressé váltak a találkozók. Az államhoz fűződő kapcsolatok megfelelő kialakítását egyébként olyan fontosnak tartották, hogy még egy bizottság is felállt, a hívők és a hatóságok közötti helyes viszony fenntartása néven, az 1949-es Évi Konferencián Hecker Ádám olvassa fel a jelentést, amelyet minden gyülekezetnek el akartak küldeni. Sajnos a jelentés szövege nem maradt fenn, így nem tudjuk, mi hangzott el a lelkészi körben.⁷ A lelkészek csendesnapok, látogatások alkalmával találkoztak, a hivatalos megbeszélések szerepét az informális találkozók vették át, s valószínűleg a legtöbb kérdésben a szuperintendens egy személyben döntött. Az egyház álláspontját így alapvetően Szécsey János alakította.

Az egyházi források szerint Szécsey János hivatalos megnyilatkozásait egyértelműen a lojalitás, a hatóságokkal való mindenfajta

⁷ Jegyzőkönyv MMEL. I/7. Évi konferencia. 16. doboz.

konfrontáció kerülése jellemezte. Körlevélben tudatta a lelkészekkel, hogy 1950-ben más szabadegyházi lelkészekkel együtt „örömmel” letette az esküt a Népköztársaságra és alkotmányára.⁸ Még hozzátette, hogy az eskü szövegében nem szerepelt semmi olyan, amit jó lelkiismerettel alá ne tudott volna írni. Körlevélben kérte a lelkészeket, hogy emlékezzenek meg az ország felszabadulásának öt éves évfordulójáról, és imádkozzanak népünkért és vezetőiért.⁹ Ugyanabban az évben békedeklarációt is kiadott az egyház, amelyben hitet tett a békemozgalom mellett.¹⁰ Egy levélből tudjuk, hogy Iványi Tibor fiatal szolnoki lelkésznek problémája akadt a rendőrséggel, szabálysértés miatt két napra elzárták. Valószínűleg egy be nem jelentett csendesnap lehetett a rendőri intézkedés oka. Szécsey János nagyon határozott hangon utasította helyre a fiatal kollégát: *„Természetesen tőled és a hívektől is elvárom azt, hogy a bátósággal szemben a legmesszebbmenő lojalitást és tiszteletet tanúsítsátok.”*¹¹

Szécsey János esetében az elvi meggyőződést kizárhatjuk, korábbi élete, megnyilatkozásai alapján nehéz elképzelni, hogy a népi demokrácia hívévé vált volna. Politikai kérdésekben inkább tapasztalatlansága tűnik fel, s itt megint a pietista gyökerekhez, a világ dolgaitól való elforduláshoz jutunk. Nem kis szerepe lehetett magatartása alakulásában a félelemnek. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára irataiból tudjuk, hogy 1948-tól rendőri megfigyelés alatt állt.¹² Ráadásul közvetlen munkatársát, dr. Szalós Artúrt is rávették, hogy jelentéseket írjon róla. (Az egyházban fennmaradt „legenda” szerint közösen találták ki, mi kerüljön be a jelentésbe. Mindenesetre Szalós ilyen irányú tevékenysége a szabadegyházi lel-

⁸ Szécsey János levele a lelkészekhez, 1950. február 1. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) Szécsey János személyi dossziéja, O-9045, 73. l.

⁹ Szécsey János levele a lelkészekhez, 1950. március 24. ÁBTL O-9045, 74. l.

¹⁰ A Methodista Egyház békedeklarációja, 1950. október 31-én. ÁBTL O-9045, 75. l.

¹¹ Szécsey János levele Iványi Tiborhoz, 1951. szeptember 8. MMEL I.3 Szupe-rintendensi levelezés, 3. doboz.

¹² ÁBTL O-9045.

készek között is nyílt titok volt.)¹³ A szűkszavú hivatalos megnyilatkozásokkal szemben szóban valószínűleg kevésbé volt elfogadó az új rendszer iránt. Egy jelentés szerint prédikációjában arról beszélt egy vasárnap, hogy *„az országban a Sátán van hatalmon”*,¹⁴ egy más alkalommal pedig azzal fejezte be beszédét, hogy *„m. sz.”*, amikor megkérdezték, mit jelent, azt válaszolta: még szabadlábbon.¹⁵

Szécsey János magatartását alapvetően személyes kapcsolatai befolyásolták, olyan emberek, akik nem csak pozíciójuk, de lelki kvalitásaik miatt is tekintéllyel bírtak előtte. Az egyik ilyen személy kétség kívül dr. Kiss Ferenc orvosprofesszor volt, a Szabadegyházak Szövetsége, később Tanácsa első elnöke, országos hírű evangélikus, a Keresztény Testvérgyülekezet tagja. Kiss professzor jó kapcsolatot ápolt a baloldali politikusokkal, személyesen Rákosi Mátyással is. Tette ezt úgy, hogy egyházi körökben sem veszítette el tekintélyét. A szabadegyházi lelkészek kéthetente a Széchenyi-fürdőben jöttek össze bizalmas beszélgetésre, ahol többnyire Kiss Ferenc is jelen volt. Többször ott formálódott ki a SZET által követendő politika is.¹⁶ Túlságosan is autonóm egyénisége, az a tény, hogy a társadalmi kérdéseket mindig vallásos perspektívából figyelte, hosszú távon nem tette őt alkalmassá az állammal való együttműködésre, így 1952-ben félreállították.

A másik tekintéllyel bíró személy Szécsey számára Bereczky Albert református püspök lett, akiről maga is megemlékezett egy évi konferenciai beszámolójában. *„Hadd emeljem ki ebből az alkalomból, hogy különös hálával tekintünk személy szerint is Bereczky Albert református püspök úrra, aki szolgálatával és igehirdetésével nekünk is megmutatta egyéni síkon mozgó evangélikációs szolgálatunk és a világ béke-mozgalma közti szerves összefüggést, és nem szégyelljük bevallani, hogy rajta keresztül tanultuk meg azt is, hogy őszinte becsületességgel tudjunk*

¹³ ÁBTL Murai Rezsék Frigyes és társai V-111723 121. l.

¹⁴ „Pál” fn. ügynök jelentése, 1949. november 29. ÁBTL O-9045 47. l.

¹⁵ „Pál” fn. ügynök jelentése, 1949. december 2. ÁBTL O-9045 48. l.

¹⁶ Itt határozták el például, hogy Rákosi Mátyás 60. születésnapjáról ünnepi istentisztelettel emlékeznek meg. ÁBTL O-9045 148. l.

*igent mondani ahhoz, a nagy szociális átalakuláshoz, melyik hazánkban szemünk előtt végbemegy.*¹⁷

A református püspök, akivel mellesleg egyidős volt a metodista lelkész, régi ismerősnek számított. 1953-ban, Bereczky püspök 60. születésnapjára írt köszöntőjéből tudjuk, hogy a nyilas uralom idején többször is találkoztak az üldözöttek megsegítése ügyében, és Bereczky Albert mindig segítőkésznek bizonyult. Az egyház különösen hálás volt az elismerés ügyében államtitkárként tett fáradozásáért és támogatásáért.¹⁸ A háború előtt meglehetősen ritka volt, hogy a nagyobb protestáns felekezetek és szabadegyházak lelkészei bármilyen kérdésben együttműködjenek. Kivételt a belmisszió iránt elkötelezett, pietista háttérű evangélikusok és reformátusok jelentettek, akiknek a könyveit szívesen olvasták, alkalmanként az alliansz mozgalomban együtt is szolgáltak. A háború után éppen ők kerültek befolyásos pozíciókba a református és evangélikus egyházakban, pietista háttérük (a társadalmi-politikai rendszer iránti közömbösség) a kommunista állammal való együttműködés előtt egyengette az utat.¹⁹ A metodista egyház levéltárában az 1945 utáni időkben megszáporodtak a más protestáns egyházak által küldött kiadványok, meghívások, levelek. Az egyház Évi Konferenciáján részt vettek reformátusok, evangélikusok is. A Bereczky Albert nevéhez kötődő „keskeny út teológiája” így több csatornán keresztül is utat talált a metodista egyházba, és alapot jelentett egy biblikus gyökerű, de a rendszerrel konfrontációt nem vállaló magatartás kialakításához. (Érdekes lenne annak megvizsgálása, mi állt a javuló kapcsolatok háttérében. Egyszerűen a régi személyes kapcsolatok elevenedtek fel egy új helyzetben? A bűnbánat, a korábbi sérelmek, az ellenségeskedés jóvátétele motiválta az evangélikusok, reformá-

¹⁷ Szécsey János beköszöntője. 1953. MMEL I.7. Évi konferencia 16. doboz.

¹⁸ MMEL I/3. Szuperintendensi levelezés 3. doboz.

¹⁹ Ennek teológiai vonatkozásairól lásd KÁLMÁN PEREGRIN OFM: Módszertani kérdésfelvetés a katolikus egyház 1945 és 1990 közötti történetének értelmezéséhez. In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Budapest, Szent István Társulat, Luther Kiadó, 2010, 20.

tusok közeledését;²⁰ Esetleg politikai szándék is húzódott mögötte, és arra irányult, hogy a szabadegyházakat irányítás alá vegyék, politikai kérdésekben befolyásolják őket?)

Meg kell jegyeznünk, hogy a metodista egyház lelkészeit az 50-es években alapvetően gyakorlati szempontok vezették, és a – sokszor gúnyosan emlegetett – túlélés volt az egyetlen vágyuk. Az evangélikus és protestáns egyházakban folyó teológiai útkeresés, mihez kezdjen az egyház egy kommunista államban, hogyan lehet igazolni az együttműködést, a metodistáktól távol zajlott. Az egyház több szempontból is elszigetelt helyzetbe került. A lelkészképzés hiánya megfosztotta az új lelkészgenerációt az alapvető teológiai műveltségtől, a külföldi kapcsolatok megszakadása miatt az újabb teológiai vitákról, irányzatokról nem is hallhattak. A német egyházakban például a náci rendszer idején tanúsított közönyös magatartásuk miatt bűnbánati hangulat uralkodott el, ami az ottani metodistákat is jellemezte. Ez érzékenyebbé tette őket arra, szabad-e egy diktatórikus rendszerben az „Ige egyháza” perspektívájából szemet hunyni a társadalmi-politikai viszonyok alakulása felett? Ilyesfajta távlati gondolkodás a magyar metodistáktól távol állt.

A metodista egyház részéről a lojalitás nem jelentett egyéb társadalmi-politikai aktivitást, megmaradt a nyilatkozatok szintjén. Hasonlóan más szabadegyházakhoz, az 1950-es években igyekeztek minél kisebb feltűnést kelteni. Az Állami Egyházügyi Hivatal Protestáns Alosztálya vezetője értékelése szerint „a baptistákat kivéve a szövetséghez tartozó szekták tevékenysége a túlzott evangélizáció, befelé fordulás, elkülönülés és a társadalmi, politikai kérésekkel szembeni passzívításban határozható meg”.²¹

Ezek után nem meglepő, hogy a metodista egyház nem lett tevékeny résztvevője az 1956-os forradalomnak sem. A helyzet mégis

²⁰ Az Országos Református Szabad Tanács nyilatkozata bűnbánó hangnemben fordult a szabadegyházak felé. *Szabad egyház. A Magyarországi Szabadegyházak Szövetségének közleményei*. Magyarországi Szabadegyházak Szövetsége, Budapest, 1947, Első füzet, 26.

²¹ Veres Pál elemzése. MOL XIX-A-21-c-142. doboz, 3. l.

jelentősen megváltozott, köszönhetően annak, hogy Hecker Ádám személyében új szuperintendens került az egyház élére. Ő is a régi, háború előtti generációból származott, teológiai tanulmányait még Frankfurtban végezte, de Szécsey Jánostól fiatalabb, tevékenyebb lelkész volt. Az ő szeme előtt egy nyitottabb, kevésbé meghunyászkodó egyház képe lebegett. Az 1958-as Évi Konferencián így fogalmazott: *„Mivel aránylag kis taglétszámmal rendelkező egyház vagyunk, ép ezért érthető, hogy szerénységből sokszor nem kértünk szót ott, ahol a népek sorsának irányításáról tárgyaltak. De azért indokolt szerénységünk mellett mégis két dolgot tenni akarunk...”* És hozzátette, imádkozni a társadalom problémáiért és részt venni a békemozgalomban.²²

A Kádár-rendszer konszolidációjával megváltozott az egyházakkal szemben követett politika is. Az egyházi reakció minden formáját továbbra is üldöző rendszer a vallás elleni ideológiai harc kifinomultabb formáit vezette be. Az egyházakban már nem látott feltétel nélkül ellenséget, sőt igyekezett őket felhasználni egy liberálisabb, emberségesebb szocialista állam képének kialakításához. E színleg baráti politikához való igazodás, ha lehet, még nagyobb kihívás elé állította az egyházakat, mint a Rákosi-rendszer nyílt egyházellenes intézkedései. Az új szuperintendens már nem került rendőri megfigyelés alá, cserében rendszeresen jelentkeznie kellett az Állami Egyházügyi Hivatalban, a SZET elnökénél, ami nem kisebb lelki terhet jelentett.²³ A lelkészek viszonylag háborítatlanul dolgozhattak, de a túlságos aktivitást, a fiatalok körében végzett eredményes munkát, a gyülekezeten túlmutató kezdeményezéseket (például a cigánymissziót) továbbra sem tűrték, és igyekeztek megakadályozni. Minden kisebb-nagyobb problémáért a szuperintendens felelt, tőle várták, hogy tartson rendet az egyházban.

²² MMEL I.7. Évi konferencia 17. doboz.

²³ Az ÁEH-ban tett látogatásairól Hecker Ádám mindig feljegyzést készített kis füzetekben, amelyek az egyház levéltárában megtalálhatók. Ezek alapján némi fogalmat alkothatunk a megbeszélések hangneméről, a szuperintendenssel való bánásmódról, ami távolról sem nevezhető barátinak.

Hecker Ádám elődjénél gyakrabban szólalt fel közegyházi rendezvényeken, rendszeresen eljutott külföldre, egyszer a Keresztény Békekonferenciára utazó magyar küldöttségnek is tagja volt (1964), de nem keresett pozíciókat, nem töltött be vezető tisztséget semmilyen egyházi szervezetben, ami bizonyos védettséget jelentett, és nem kellett többet mondania, mint amit tiszta lelkiismerettel megtehetett. Érdekes tükre Hecker Ádám nézeteinek egy írása, amely a felszabadulás 25 éves évfordulója kapcsán keletkezett, *„25 év egyház eseményei”* címmel.²⁴ *„Megvalljuk, amennyire szinte felszabadult örömmel vettük tudomásul a kapitalista rend megszűnését és egy humánus-szocialista rend körvonalai kibontakozását, annál inkább zavarba ejtett az új rend ateista alapja. Az Ige mellett nagyban segített az új államvezetéshez való pozitív viszony kialakításában főleg a református egyház akkori vezetőségének lépése, amellyel igent mondott a régi ú. n. keresztény kurzus Istentől való megítéléséhez és magáévá tette az új rendszer társadalmi, és a népek békés egymás mellett élését szolgáló, politikai célkitűzéseit.”* 1970-re gyakorlatilag kialakult egy konszenzus az egyházban, amit itt is kifejtett, mi az, amihez egy hívő közösség lelkiismereti válság nélkül csatlakozhat: a munkaerőköls megszüntetése, a társadalmi vagyoni védelme, a szociális gondoskodás tudatosítása és a békemozgalom támogatása. Hasonló gondolatokat tartalmazott egy 60-as években megjelent kis füzet, *„A hit ösvényén”* is, melyben *„A világ polgára!”* címmel Iványi Tibortól megjelent egy írás. Egy metodista nem politizál, de a társadalom aktív, felelős tagja. Amit tenni tud, támogatja a békéért folyó küzdelmet, becsületesen dolgozik, harcol az alkoholizmus ellen, erkölcsös családi életet él.²⁵

Ez a konszenzus azonban meglehetősen törekenynek bizonyult, és a 70-es évek elején egyre gyakrabban kérdőjelezték meg lelkészek és laikusok is, szükséges-e ilyen mértékben alkalmazkodni egy ateista állam elvárásaihoz, a színlelt jó viszony kedvéért elfogadni a vallásos élet elsorvasztását, el kell-e tűrni az egyház belügyeibe való beavatkozást. Hecker Ádám megnyilatkozásait, az ÁEH és a SZET

²⁴ 25 év egyházi eseményei. MMEL I.3. Szuperintendensi levelezés 3. doboz.

²⁵ *A hit ösvényén*. Kiadja a Magyarországi Metodista Egyház, é. n. 9–15.

felé való engedelmességét behódolásként értékelték, és egyházi fórumokon egyre többször támadták e miatt, az egyházügyi hatóságok viszont kevesellték a szocialista rendszer iránti elkötelezettségét, és épp úgy egyre elégedetlenebbek lettek vele.

1972-ben Franz Schäfer svájci püspök beutazási engedélyt kapott Magyarországra, és ez alkalommal az ÁEH-ban is fogadták. Lóránt Vilmos, az ÁEH munkatársa jelentésében pozitívan értékelt a vele való találkozást. *„Dr. Schefer püspök várakozáson felül nyitott és közlekedő magatartást tanúsított. ... állásfoglalásai az eléggé negatív Hecker Ádám szuperintendenst is meglepték. Hecker még hazánkban is csak vonakodva, óvatoskodva – esetenként kétértelműen – hajlandó politikai kérdésekben nyilatkozni.”*²⁶

Egy alkalommal Balló István miniszterhelyettessel, az ÁEH elnökével való megbeszélésén számon kérték rajta, hogy *„a metodistáknál a vallásszabadság torz értelmezése» tapasztalható, ami tartalmában azt jelenti, hogy »mindenki azt csinálja, amit akar«.*²⁷ A megbeszélésre az után került sor, hogy az 1973 februárjában tartott presbiteri ülésen felszínre jutott az elégedetlenség az állam és egyház kapcsolatát illető kérdésekben (például miért nem végezhet missziós munkát az egyház a cigányok között, miért nem tanulhatnak tovább bizonyos szakokon vallásos fiatalok), ami az ÁEH tudomására jutott.²⁸ Hecker Ádám levelében elutasította a vallásszabadság ilyen értelmezését: *„Súlyt fektetünk arra, hogy tagjaink a maguk helyén Isten igéjének engedelmeskedve lelkiismeretesen tartsák tiszteletben az állami törvényeket és példamutatón illeszkedjenek bele a szocialista együttélés rendjébe.”* A levél érdekes abból a szempontból is, hogy Hecker Ádám itt kifejti, a metodisták magukat pietistáknak vallják, és mit is jelent számukra ez a szó, amit hivatalos helyen „reakciós kifejezésnek” minősítettek. A lényegét ő abban látja, hogy keresztyénné

²⁶ MOL XIX-A-21-c-66/16/1972. 160. d.

²⁷ Hecker Ádám levele az ÁEH-hoz, Balló István miniszterhelyettesnek, 1973. május 14. MOL XIX-A-21-c-66, 160. doboz.

²⁸ Palotay Sándor SZET elnök jelentése, 1973. március 5. MOL XIX-A-21-c-66/17/1973. 160. doboz.

nem nevelés vagy tanítás által válik valaki, hanem az egész embert megújító belső, lelki élmény által. Az „újjonnan született” ember életének súlypontja belülről tevődött át, de az nem jelenti a befelé fordulást. A pietista nem csak befelé forduló valaki, de impulzusokért befelé fordul. *„Éppen Isten iránti engedelmessége és az emberek iránti szolgálatkészsége teszi megbízhatóvá és a társadalom hasznos tagjává.”* A hosszú okfejtést itt nem idézzük tovább. Már a magyarázkodó levél hangneme is mutatja, hogy a pietista Hecker Ádám meglehetősen naivsággal és jóhiszeműséggel próbált érvelni, egyháza tagjait meglepetni ott, ahol alapvetően mást vártak.

„Kétvágányú” lett-e a metodista egyház?²⁹ Volt-e „katakomba egyház” a metodista egyházban, ahogy a katolikus klérussal elégedetlenek bázisközösségeket hoztak létre? A metodista egyházban, már csak kicsinységénél fogva is, a lelkészek nem különültek a hívektől, sőt szinte családis közösségekben éltek mindennapjaikat. A törésvonalak nem a lelkészek és laikusok között húzódtak, hanem egyes lelkészek és a gyülekezeti tagok egy része került szembe a hivatalos egyházvezetéssel, amelyet azonban az egyház nagyobb része továbbra is támogatott. A meg nem alkuvást hirdető csoport már csak azért sem élhetett csendes, „katakomba egyházban”, mert nagyon is hangosan, nyíltan fordult szembe a hivatalos vezetéssel, ami kiváltotta az ÁEH és a SZET rosszsallását. A válság, bár valószínűleg nem előzetes forгатókönyv szerint, a külső beavatkozás eredményeként, de annak hathatós segítségével egy csoport kiszakadásával végződött, amely idővel az állami elismerést is megkapva Magyar Evangéliumi Testvérközösség néven önállósult (1981). Az egyházszakadásban lehet a kommunista egyházpolitika és kiszolgálói ármanýkodását látni, de nem szabad elfelejtkezni azokról a mélyben ható nemzedéki, kegyességbeli különbségekről, személyes ellenté-

²⁹ Balogh Margit idézi Tomka Miklóst, utalva a katolikus egyházon belüli meg hasonlásra, a hivatalos egyház gyakorlata és az ezzel szembenálló, nem nyilvános keresztény gyakorlat együttélésére.

BALOGH MARGIT: Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban. *Eszmélet*, 34. (1997. nyár) 74.

tekről sem, amelyek előbb vagy utóbb utat találtak volna maguknak, esetleg nem ilyen formában.

Mit nyert az egyház a lojális magatartásával? Legálisan működhetett, de ezen túl inkább csak a veszteségek sorolhatók. Az egyház missziós munkája előtt számos akadály húzódott, valódi küldetését csak korlátozottan tudta betölteni a társadalomban. A gyülekezet-építő lelkészek állandó ellenőrzés alatt, gyakran zaklatásnak kitéve dolgoztak. A bezárkózás deformálta a kegyességet, táptalaja lett a törvénytelenkedő magatartásnak, gátja lett a szellemi nyitottságnak. Mindezek nehéz terhet jelentettek az egyháznak. Más kérdés, hogy a metodista lelkiségből, kegyességből következhetett-e lényegesen más magatartás.

Rajki Zoltán

Szabadegyházak egyházasítása az 1960-as években Magyarországon¹

A Kádár-korszakban a szabadegyházi közösségeket a történelmi egyházaknál veszélyesebbnek vélték, mert nem rendelkeztek rögzített dogmákkal, nem voltak papjaik, és mindenki szabadon kifejtette hitnézetét. A pártállam különösen a szervezeti ellenőrizhetetlen vallási közösségektől tartott. Dogmatikai téren a túlvilághitüket (Krisztus új világrendet alakít ki a hívők részére) kifogásolta, mivel szerinte politikai síkra terelve könnyen ellenforradalmi izgatással alakulhatott át. Az egyes felekezetekben megnyilvánuló karizmatikus jelenségek (prófétálás, elragadtatás, gyógyítás) lassú visszaszorítására törekedett a kiszámíthatóság miatt. Bizalmatlanul nézte „kultúra ellenességüket” (nem járnak moziba, színházba), gyermek- és ifjúsági munkájukat és a történelmi egyházaknál aktívabb missziós tevékenységüket. A politikától való elzárkózásuk (nem hangoztatták

¹A tanulmány az OTKA K68299. számú pályázatának és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A tanulmány kisebb változtatásokkal megjelent: RAJKI ZOLTÁN: Az „egyházasítás” hatása az új protestáns entitások életére az 1950-es és 1960-as években. In: Földvári Mónika – Nagy Gábor Dániel (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után. Tanulmányok Tomka Miklós emlékére*. Szeged, 2012, Belvedere Meridionale, 201–210.

eléggé a kommunista propagandát), „bigott vallásosságuk”, világtól való elzárkózásuk is irritáló volt az államhatalom számára.²

A Kádár-korszakban elsőként a belügyi szervek kezdtek el foglalkozni szisztematikusan a szabadegyházakkal. Már 1957–1958-ban elkezdték feltérképezésüket, és elsősorban olyan egyházi személyek beszerzésére törekedtek, akik a fővárosból tartották a vidékkel a kapcsolatot.³ A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala (1959-től Állami Egyházügyi Hivatal/ÁEH) 1959-ig még csak esetenként kísérte figyelemmel a szabadegyházak tevékenységét, amely leginkább a Szabadegyházak Tanácsa (SZET) elnökségével való tárgyalásból, és egy-egy „reakciós” prédikátorral szembeni fellépésből állt. A SZET-be tömörült kisegyházak számára védeltséget jelentett, hogy elnökük – Dr. Kiss Ferenc orvosprofesszor – jelentős közéleti tekintéllyel, jó állami és párt-, valamint nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett. A SZET az orvosprofesszor vezetésével a politikai realitásokhoz alkalmazkodva igyekezett a szabadegyházi érdekeket képviselni. Az ÁEH elsőként ezért az orvosprofesszor pozíciójának meggyengítésére, majd pedig a szervezet egységes működésének megbontására törekedett.⁴

Az ÁEH másik törekvése az volt, hogy a SZET-en kívül működő kisebb vallási entitásokat átláthatóbb működésük érdekében integrálja a szervezetbe, vagy valamelyik tagegyház kereteibe illessze őket. Az ÁEH ugyanis a SZET-en kívül működő szabadegyházi entitások tevékenységét rendeleti úton kívánta betiltani.⁵ Így álla-

² Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-A-21-d-0028-1/b-c/1965. 35. doboz, MOL XIX-A-21-d-0021-1960. 8. doboz.

³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) O-19856/1. Győr-Sopron megye; ÁBTL O-14916. Vallási szekták. (Nógrád megye)

⁴ MOL XIX-A-21-d-0028-1/b-c/1965. 35. doboz, MOL XIX-A-21-d-0021-1960. 8. doboz.

⁵ SZET jegyzőkönyve (1958. augusztus 18.) RZ I-C-a-12. (BL) Az általam különböző magángyűjteményekből, rendezetlen irattárakból, levéltárakból összegyűjtött iratok másolatát rendeztem, és a munka megkönnyítése érdekében jelzetekkel láttam el. Továbbiakban a magam által összegyűjtött iratok másolatát RZ rövidítéssel jelzem. A Baptista Levéltárban a Magyarországi Szabadegyházak

mi nyomás állhatott 1958-ban a legjelentősebb pünkösdi entitások (esetükben egyenjogúsításról beszélhetünk), a Hetednapi Adventisták Felekezete és az Ókatolikus Egyház felvételének hátterében. Az új tagegyházak csatlakozása a szervezethez az orvosprofesszor pozíciójának gyengülésével járt, mivel közismert volt az irányukba való tartózkodó magatartása. Az adventisták és az ókatolikusok felvétele pedig az egyháziasabban működő felekezetek befolyását növelte a szervezeten belül.

A SZET bővítése néhány exkluzív orientációra hajlamos entitással (pl. adventisták, egyes pünkösdi csoportok) arra ösztönözte a szervezetet, hogy rögzítse a tagegyházak közötti viszony normáját. Így egyik sem tarthatta magát egyedül üdvöztető vallási közösségnek, vagy, hogy maradéktalanul ők képviselnek minden igazságot. Nem tarthatták a másik felekezet híveit misszióterületnek. A rendezetlen gyülekezeti státuszú tagok felvételétől el kellett zárkózniuk. A SZET-en kívül álló közösségek tagjait (például betánisták) sem vehették fel csoportosan.⁶ A SZET-tagság tehát a felekezetközi kapcsolatokra is kihatással volt. Eredményként az addig exkluzívabban működő felekezetek egyre több, más felekezetekkel közösen tartott istentiszteleten vettek részt.

A SZET jövőjével kapcsolatosan az ÁEH-ban 1960-ban még nem alakult ki végleges álláspont. A Hivatal szempontjából nehézséget okozott, hogy a SZET és a tagegyházak vezetői körében még nem találtak olyan személyt/személyeket, aki(k) az állam szabadegyházakat korlátozó politikáját következetesen végrehajtották volna. Az állami szervek manipulációi következtében az 1960-ban gyakori tisztviselő változásokra került sor a szervezet életében. Eredményként 1961 januárjában ügyvezető-igazgatóként Palotay Sándor került a SZET élére. A legfontosabb tagegyházak vezetésébe is az

Szövetsége, illetve a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa iratai rendezetlenek voltak. Az ott elkészített másolatokat a saját gyűjteményemben rendeztem. Az ott elkészített másolatokat továbbá BL rövidítéssel jelzem.

⁶ Néhány szempont a Szabadegyházak Szövetségében a kölcsönös együttműködés előmozdítására. (é. n.), Hetednapi Adventista Egyház Irattára (továbbiakban: AI)

ÁEH lojális lelkészeket igyekezett vezető pozíciókba juttatni az ötvenes évek végétől.⁷

Palotay pedig alkalmas eszköznek bizonyult az állam számára a kisegyházak kézben tartására. Az ÁEH jó ideig minden kérdésben kizárólag vele tárgyalt, az ő véleményére támaszkodott. Politikai stílusára jellemző volt, hogy uralmát a kisebb felekezetek életében a különböző személyek egymás ellen való kijátszására alapozta. A vele konfliktusba kerülő személyeket lehetetlen helyzetbe hozta. Akit pedig „kegyeibe fogadott”, az komolyabb engedményekre számíthatott a Hivatal részéről. Nagy szerepet játszott a kis egyházak hitéleti tevékenységének visszaszorításában. Sokszor nehezebb volt bizonyos dolgokat nála elérni, mint az állami szerveknél. Tisztázatlan pénzügyi manőverei miatt több felekezet számos imaházat elveszített. Palotay hatalomra jutásával már nem a SZET megszüntetésére, hanem szerepének megerősítésére törekedett az ÁEH.

Az ÁEH a hozzá lojális személyek vezetői pozíciókba juttatásával elfogadtatta a programját a SZET-tel és tagegyházaival. Ennek során a „hitéleti túlzásokat” (engedély nélküli prédikátorok szereplése, ellenőrizhetetlen istentiszteletek tartása, csendesnapok, konferenciák, nyugati sajtótermékek behozatala stb.) esetükben is tiltották. Szerveződésüket és működésüket igyekeztek úgy befolyásolni, hogy minél több elemében a történelmi egyházak szervezetére hasonlítson, gyengébb vagy erősebb hierarchia kiépülésével kívülről hatékonyabban ellenőrizhető és irányítható legyen. A hagyományos egyházi formákat elutasító közösségek szempontjából ezt a törekvést nevezhetjük *egyháziasításnak*.

Az egyháziasítás programjának jegyében a centralizáció érdekében komoly összevonásokat hajtottak végre. Ennek során az ÁEH a tagegyházak vezetését bátorította minden olyan törekvésükben, amely hatalmukat növeli, és segítséget ígért nekik az ellenkező véleményt képviselőkkel szemben. A Hivatal fontos nyomásgyakorlási eszköze volt, hogy a felekezetekben történetekért az egyház vezetői-

⁷ RAJKI ZOLTÁN: Személycserék az ötvenes évek végén a Szabadegyházak Tanácsa élén. *ATF Szemle*, 2009/2. sz. 50–57.

nek kellett az állam irányába felelősséget vállalniuk. Ezzel sikerült elérnie, hogy minden lényeges kérdésben néhány személy döntsön a felekezeten belül. Ez kihatott az amerikai gyökerű, nyugati típusú, demokratikus alapokon működő szabadegyházi közösségek szervezeti életére. A fentiek mellett ezen entitásokban a laikusok öntevékeny dinamizmusára épülő mozgalmi karakter elhalványult, és radikálisan csökkent a nem lelkési munkát végzők beleszólása a felekezet országos, illetve regionális ügyeibe.

Szervezeti téren egyháziasításuk legfontosabb eszköze a SZET volt. Befolyását biztosították valamennyi tagegyházra és gyülekezetre. A tagegyházak közötti, vagy tagegyházon belüli vitás kérdésekben a SZET döntése irányadó volt. A SZET mivel felelősséget vállalt tagegyházaikért az állami hatóságok felé, ezért kötelessége volt azok anyagi és erkölcsi ügyeinek a felülvizsgálata, amennyiben ennek szükségességét a tanácsülés megállapította. Az ilyen vizsgálatnak minden tagegyház köteles volt magát alávetni.

A szervezeti változások az egyes tagegyházak életében eltérő módon és időben mentek végbe. Több entitás esetében már meglévő folyamatot gyorsított fel. A klasszikus szabadegyházi közösségek egyháziasodásának, és azon belül az egyházszervezeti változásainak belső- és külső tényezőinek szakszerű feldolgozásával még adós az egyháztörténet-írás.

Az ÁEH politikája legkevésbé a legegyháziasabban működő Magyarországi Metodista Egyházat érintette.

A Magyarországi Baptista Egyház életében a folyamat belső okok miatt az 1930-as években elkezdődött, és gyakorlatilag a Rákosi-korszakban befejeződött. A folyamatot belső és külső tényezők segítették elő. Az egyházon belül erős bázissal rendelkezett a történelmi protestáns egyházakhoz való hasonulásra való törekvés. A hagyományos baptista gyülekezeti életben fontos szerepet játszottak a különböző szolgálati ágakban működő szövetségek, amelyek többsége állami nyomásra megszűnt vagy bizottsággá alakult át. A Rákosi-diktatúra éveiben azonban ezek csak csökkent intenzitással működhettek. A magyarországi baptizmus egyházszervezetileg az 1950-es évekig gyülekezetek szövetségeként működött.

A kommunista államhatalom, illetve a felekezeten belül egyes csoportok erősebb központi vezetést, illetve áttekinthetőbb egyházi életet kívántak. A törekvés megvalósulását tükrözi, hogy 1955-ben a Magyarországi Baptista Gyülekezetek Szövetsége helyett a Magyarországi Baptista Egyház elnevezést használták. Az egyházszervezeti összevonások a magyarországi baptisták életét is érintették a Rákosi-korszak végén vagy a Kádár-korszak elején. A korábbi hat egyházkerület helyett négy egyházkerület működhetett az országban. A Kádár-korszakban elvileg működött a Központi Tanács, Egyháztanács, Országos Közgyűlés, illetve az Egyházkerületi Közgyűlés meghatározott jogosítványokkal, de elég gyakran előfordult, hogy az országos és az egyházkerületi vezetők előzetes meghatalmazás nélkül hoztak döntéseket.⁸ A fent említett testületek működése nemegyszer formálisnak bizonyult, de hozzájárult ahhoz, hogy a baptisták a más szabadegyházi közösségektől eltérően nem éltek át egyházszakadást a kommunista diktatúra évtizedeiben.

A Hetednapi Adventisták Felekezete (1960-as évek elejétől H. N. Adventista Egyház) életében jelentős egyházszervezeti változást hoztak az állami instrukciók. A felekezetet országos szinten az unió fogta össze, amely 1949-ben még négy önállóan működő egyházterületből állt. Az új egyházvezetés 1953-ban valószínűleg állami nyomásra a négy egyházterületből három egyházkerületet hozott létre. Az egyházkerületek élén továbbra is elnök állt egyházkerületi bizottsággal, ami jelzi autonóm működésüket. Lényeges változás 1958-ban következett be, amikor megszüntetve az egyházterületeket, gyülekezetek uniójává szervezték át a felekezetet. Egyházi ügyekben ténylegesen csupán néhány személy döntött. A laikus kontroll minimálissá vált, ami a hatalommal való visszaéléseket eredményezett. A szervezeti változások ellehetetlenítették a tagság legális beleszólási lehetőségeit az egyház életébe. Az 1965/1966-os belső konfliktusból fakadó feszültségeket a hatalomra jutó állam

⁸ GYÓRI KORNÉL: „Vizsgáljuk meg útjainkat!” In: Bereczki Lajos (szerk.): „Krisztusért járva követségben”. Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéből. Budapest, Baptista Kiadó, 1996, 279–280.

irányába lojális egyházvezetés az adminisztratív eszközök használata mellett úgy tudta lecsillapítani, hogy az ÁEH hozzájárulásával névlegesen visszaállította a korábbi egyházszervezeti struktúrát (két egyházterület) 1967-ben. A szocialista módon működtetett nyugati típusú egyházi struktúra azonban nem tudta kezelni a látenszen meglévő feszültséget. Az egyszerű egyháztagok lelkiállapotát nem csupán az államhoz túl lojális vezetés egyházpolitikája borzolta, hanem számukra túl gyorsnak bizonyult a felekezet nyitása más egyházak, illetve a társadalmi és politikai kérdések irányába.

A pünkösdi mozgalom entitásainak egyházasodásában a külső tényezők szerepét emelhetjük ki. Mindegyikük alulról szerveződő laikus mozgalomként működött a II. világháborút követő években. Szervezeti kereteik kiforratlanok voltak. Egyesületek, szakadások, gyülekezetek ide-oda pártolása kísérte tevékenységüket. A SZET felügyeletük fejében átláthatóbb tevékenységet kívánt, ezért a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején elkészültek szervezeti szabályzataik. Tisztázták hitelveiket.⁹ Ezeket újabbak követték a Kádár-korszakban. Az elkészült szabályzatok az állami elvárásokat is tartalmazták, amelyek nem minden esetben működtek a gyakorlatban a gyülekezet vagy a gyülekezeti tagok szintjén.

Az őskeresztyéneknek kezdettől fogva erős központi irányítás jött létre a Sárkány testvérek vezetésével. Az ötvenes években a mozgalmon belül a legeggyházasabban az Evangéliumi Pünkösdi Egyház (EPE) működött. E felekezet egyesült a legjelentősebb pünkösdi entitással, az Evangéliumi Keresztyénekkal, 1961-ben. Az államhatalom és a SZET örömmel fogadta az egyesülést, mert a létrejövő új felekezet a gyülekezetek áttekinthetőbb működését biztosította. Az Evangéliumi Keresztyének-Pünkösdiiek Közössége (EKPK) szervezeti szabályzata 1961/1962-ben készült el, amely értelmében a Közösséget a három évre megválasztott Elnöki Tanács irányította.

⁹ RAJKI ZOLTÁN: *A pünkösdi mozgalom története 1945 és 1961 között*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2011.

ta.¹⁰ Az Elnöki Tanács kezében voltak a gyülekezeti vezetők fegyelmi ügyei, míg tevékenységét az évente legalább kétszer összehívott Missziói Tanács ellenőrizte. Az Elnöki Tanács befolyása viszonylag korlátozott volt. A gyülekezetek saját ügyeiket a központi vezetéstől önállóan végezték. Csak jelentős belső konfliktus, illetve törvénysértés esetén avatkozhatott be az országos vezetés a lokális ügyekbe. A gyülekezetek azonban nem élveztek teljes önállóságot, mert az állami szervek a közösség elnökét terhelték meg a felekezetben történekmért. Ennek érdekében a gyülekezetek prédikátorai 1966. június 1-jén nyilatkozatot írtak alá, hogy a központi vezetőség határozataihoz alkalmazkodnak.¹¹ A hatvanas évek végén az EKPK új szervezeti szabályzatot készített, amely a decentralizáció jegyeit viselte magán. Ez azzal állhatott összefüggésben, hogy az állam korábbi centralizációs törekvései több szabadegyházi közösségben, illetve az EKPK-n belül is konfliktusokat eredményeztek. A legfőbb igazgatási szerv továbbra is a minimum hét tagból álló Egyháztanács maradt, amely tevékenységéről az éves konferenciának számolt be.¹²

Az Élő Isten Gyülekezetén belül ment legnehezebben az állam egyháziasítási törekvése a kiforratlan szervezeti viszonyok és a nem letisztázott hitelvek miatt. Az állami nyomásra 1958-ban elfogadott hitelveinek több pontját még az entitás vezetője sem fogadta el a gyakorlatban. A közösség problémáját tetőzte, hogy nem rendelkezett elfogadott tagok által elfogadott vezetéssel. Vezető személyiségei között egyetlen teológiailag képzett személy sem volt. Közösségi életét a közvetlen kinyilatkoztatások gyakorisága jellemezte. A Szakadások és belső konfliktusok állandóak voltak körükben az ötvenes és a hatvanas években. A SZET ezért a hatvanas évek közepén belső helyzetének tisztázódásáig egy-egy tagedyház felügyelete alá

¹⁰ EKPK Szervezeti Szabályzata (1961. október 24.) EPE., Rövid kivonat az EKPK. Gyülekezeti Rend és Hitelvi Szabályzatából (1962. március 29.) (Szigeti Jenő gyűjteménye, továbbiakban: SZJ)

¹¹ Nyilatkozat (1966. június 1.) (Magyar Pünkösdi Egyház irattára, továbbiakban: MPE)

¹² Fábán József (szerk.): Szervezeti szabályzat. Budapest, 1970.

helyezte őket. Ennek következtében a felekezet belső helyzete megszilárdult, és sikerült az állam és a tagság által is elfogadott vezetők találniuk.

Az Isten Gyülekezeteinek Szövetsége az ötvenes évek végére vezetőjének magatartása és életvitele miatt nem csupán a SZET-tagságát veszítette el, hanem szinte teljesen felmorzsolódott.

A hatvanas években a fizetett lelkészek, egyházvezetők nélkül működő entitások egyháziasítása is nehéznek bizonyult. A Keresztyén Testvérgyülekezet, a szabadkeresztyének és a nazarénusok esetében az országos ügyek intézésére megbíztak egy-egy vezetőt, illetve a gyülekezetközi ügyek koordinálása érdekében valamiféle szerveződést hoztak létre a helyi gyülekezetek vezetőiből, de ennek beleszólása a lokális ügyekbe meglehetősen csekély volt. Ezt a SZET és az ÁEH nem nézte jó szemmel. A centralizációs törekvéseik azonban nem sok sikert arattak.

A szervezeti változások révén az állam könnyebben keresztül vihette korlátozó intézkedéseit a szabadegyházakban. A szabadegyházi irodalom minimális számban jelenhetett meg. Egyedüli sajtótermék 1957 és 1966 között a baptista *Békehírnök* volt. A lap egyfajta SZET lapként is funkcionált. Mellette a SZET és tagedyházai évi 14 ezer példányban adhattak ki egyéb irodalmi termékeket (énekeskönyv, bibliai útmutatók stb.). A kvóta csak az 1960-as évek végén emelkedhetett 20 ezer példányra. A fentiek azonban nem elégtették ki a kb. 35 ezer gyülekezeti tag tényleges igényeit. Az írógéppel történő sokszorosítás ellen azonban határozottan felléptek az egyházi vezetők és az állami szervek.¹³ Az állam emellett tiltotta a nyugatról becsempészet hitbuzgalmi kiadványok terjesztését is.

Az állam a hitélet színvonalának csökkentése, illetve a gyülekezetek elszorvasztása érdekében már a Rákosi-korszakban korlátozta a prédikálás lehetőségét adminisztratív eszközökkel. A lelkészi igazolványok bevezetése után csak az igazolvánnyal rendelkezők prédikálhattak az abban megjelölt helyeken. Hiányukban csak az ún. csendes-istentiszteletek voltak megtarthatóak a bejelentett helyi

¹³ SZET jegyzőkönyve (1963. november 14.) RZ I-D-a-1-17. (BL).

megbízott vezetésével. Országos igazolványt pedig csak a SZET, illetve a felekezetek országos vezetői kaphattak. Ez az intézkedés tovább csökkentette a szabadegyházi entitások mozgalmi karakterét. Az állampárt ez irányú intézkedései részben akár meg is egyezhettek az egyes szabadegyházi vezetők érdekeivel. Ezt tükrözi az Evangéliumi Keresztyének 1951-ben kiküldött körlevele: *„A meg nem hívott, önként jelentkező, futkározó, élő jellemükben és tanításukban állhatatlan atyafiakat a gyülekezetben való szolgálattól mellőzzék, mert a szószék szent hely, melyet csak szent életű és Istentől megbízatást nyert és a gyülekezetek által kiküldött atyafiak foglalhatnak el. A központilag nem igazolt személyeknek sem beszédéért, sem eljárásáért a központunk semmiféle felelősséget nem vállal, mert az ilyen atyafiak a testvériség életében és lelki fejlődésében nagy károkat okozhatnak.”*¹⁴

A Kádár-korszak intézkedései még inkább az egyháziasodás irányába hatottak. Különbséget tettek a lelkész- és az ún. prédikátori igazolványok között. Lelkeszi igazolványt csak teológiát végzett személyek, míg a teológiai végzettséggel nem rendelkezők prédikátori igazolványt kaptak az ÁEH-től. Az ÁEH azt szerette volna, ha igazolvánnyal csupán lelkészi/prédikátori munkájukat hivatásszerűen végzők részesülnek, akik a korábbiakhoz hasonlóan csupán az igazolványokban feltüntetett helyszíneken prédikálhatnak. A három fizetett „lelkészkaral” nem rendelkező entitás elérte az ÁEH-nál, hogy gyülekezetként egy nem egyházi alkalmazásban lévő személy hatóságilag jogosult legyen a gyülekezeti szolgálatok végzésére. Anyagi okok miatt az Evangéliumi Keresztyének-Pünkösdi Községe és az Őskeresztyén Felekezet köztes állapotban voltak, de a hatvanas évek közepén az igazolvánnyal rendelkezők többsége már körükben is egyházi alkalmazott volt. Az ÁEH azonban sürgette a köztes állapot megszüntetését.¹⁵ Az igazolványrendszer bevezetése több szabadegyházi entitás életében a laikusok kiszorítását eredményezte az „igehirdetők” közül. A teológiai végzettséggel rendelkezők túlsúlya elsősorban a baptisták, metodisták, adventisták

¹⁴ Evangéliumi Keresztyének körlevele (1951. július 14.) (MPE).

¹⁵ Palotay Sándor levele az ÁEH-hoz (1965. január 8.) RZ I-D-b-18. (BL).

és fokozatosan a pünkösdi körében kezdett jellemzővé válni. Az evangéliumi pünkösdi életében az országos vezetésben a hetvenes évek második felében kerültek túlsúlyba a teológiai képzést nyert lelképászorok. A szabadkeresztyének esetében a teológiai végzettség megszerzésére való törekvés a hetvenes években kezdődött el.

A Kádár-korszakot megelőzően a metodisták, a baptisták, valamint részben az adventisták rendelkeztek teológiailag képzett lelkészekkel. Magyarországon lelkészképzésük egyedül a baptistáknak, illetve időszakosan (1948–1950, 1957–1965) az adventistáknak voltak. A II. világháború előtt a metodista lelkészeket pedig külföldön képezték. Az adventista prédikátorok egy része 1945 előtt szintén a felekezet németországi intézményeiben nyert teológiai képzést. A külföldi lelkészképzés lehetősége azonban 1945 után megszűnt. A fizetett lelkészekkel/prédikátorokkal rendelkező közösségek körében a hatvanas években kialakult az az igény, hogy lelkészeik teológiai műveltséggel rendelkezzenek. Az evangéliumi keresztyének egyik vezető személyisége a következőképpen fogalmazta meg a probléma lényegét még a Rákosi-korszakban: *„Mivel kevés az értelmes igehirdető a testvérek és a hallgatók az összejövetelekről legtöbb helyen éhesen és csalódottan távoznak. Utóbbiak másodszorra el se mennek.... Így a szószéken újra, meg újra hasonló és általános szólásokat mondanak el, ami az értelmes lelket nem építi.”*¹⁶ Így az egyháziasabb irányultságú felekezetek igényei találkoztak a SZET és az állam érdekeivel, amelynek eredményeként létrejött 1967-ben a Szabadegyházak Tanácsának Lelkészképző Intézete (SZETLI). Feladataként jelölték meg a lelkészek „szektás gondolkodásának felszámolását”. Elősegíteni a „szektás szovinizmus” gyengítését, amelynek eredményeként más felekezetek irányában nőtt a lelkészek és a hívek közötti tolerancia.¹⁷

A nehézséget fokozta, hogy az ÁEH elképzelése szerint minden kétszáz tagra jutott volna egy lelkész.¹⁸ Ennek következtében egyes

¹⁶ Siroky István körlevele (1955. október 18.) (MPE).

¹⁷ Jelentés a SZETLI munkájáról (é. n.) (AI).

¹⁸ MOL XIX-A-21-d-0021-1960.

kisegyházakban nagyobb arányú elbocsátások történtek, amelyek elsősorban a Hivatal szempontjából „fanatikusként és szektáriánusként” számító személyeket érintették. A lelkészek többsége négy-öt gyülekezettel is rendelkezhetett, ezért a gyülekezeteik többsége egy-egy hétvégén csak csendes-istentiszteleteket tarthatott. A Kádár-korszakban a kisebb, húsz tag alatti helyi közösségekben csak lelkigondozás, úrvacsoraosztás és temetési szertartás volt végezhető. Ezek pedig a kisebb gyülekezetek elsoványodásának veszélyét rejtették magukban.

A gyülekezeti életet gyengítették, hogy a helyi közösségek gyermek- és ifjúsági munkáját is keretek közé szorították. Az összejövetelek kiszámíthatósága érdekében a spontán elemek „száműzésére” törekedett az ÁEH. Ez különösen a pünkösdi mozgalom entitásait érintette. Az eksztatikus jelenségeket már a Rákosi-korszakban korlátozni kezdték a pünkösdi mozgalom entitásainak életében. Jó példa erre az Evangéliumi Keresztyének-Pünkösdi Keresztény Közösségének esete. Az 1961/62-ben elkészített hitelvi szabályzatuk a pünkösdi ajándékok közül egyedül a nyelveken szólást emeli ki.¹⁹ A többi ún. karizmatikus ajándékról, mint a prófétálás, vagy a gyógyítás nem tesznek említést. A közösség egyháziasodását gyorsította, hogy 1971-ben Fábián József lemondásával az állami szervek jóváhagyásával személyi szinten egyháziasabb, „kevésbé karizmatikus” személyek kerültek előtérbe. Az 1969-es szervezeti szabályzat újabb elmozdulást eredményezett a történelmi protestáns, illetve a klaszikus szabadegyházak irányába. A karizmatikus jelenségek ugyanis perifériára szorultak, és az istentiszteletek központi eseményének az ígéhirdetést, míg az énekkari, zenekari számokat, költeményeket és a bizonyágtételeket kiegészítő szolgálatnak tartották.²⁰

A karizmatikus jelenségekkel párhuzamosan más szabadegyházi specifikumok (pl. közeli világvégevárás) túlhangsúlyozását is korlátozták a korábban említett intézkedésekkel (igazolványrendszer,

hitelvek és szervezeti szabályzatok). A hitelvek kidolgozása a speciális tanítások belehelyezését segítette az összkeresztyén tradícióba. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb szerepet kaptak az államhatárolom által megjelölt problémák (béke, faji kérdés, társadalmi igazságtosság problémája), mert az állam a hitéleti aktivitás helyett a politikai kérdésekre orientálta a felekezeteket, miközben a valódi, hitéleti funkciójukat korlátozottan tölthették be.²¹ Adminisztratív intézkedésnek tekinthető, de az egyháziasítás irányába hatott, hogy a SZET és a tagegyházak vezetőinek fel kellett lépniük a gyülekezeten kívüli összefüggések ellen.²²

A modernizáció jelei is megmutatkoztak a hívek életében. A pünkösdi esztendőben a hatvanas évek második felében a konzervatív irányzat tiltakozott az egyre terjedő világias viselkedés ellen, mint a rövid szoknya, hajviselet, vagy a gyűrű.²³ Valószínűleg hasonló tendenciák más szabadegyházaknál is jelentkeztek.

A magyarországi szabadegyházi entitások egyháziasodása tehát különböző időben és módon történt. Legtöbb felekezet életében a fenti folyamat más módon, de bekövetkezett volna kisebb-nagyobb konfliktusokkal, csak jóval lassabb ütemben. Az egyháziasítás legjelentősebb hatását abban találhatjuk, hogy az ún. mozgalmi karakterük, illetve a szociológia értelemben vett „szekta” jellegük meggyengült. Elindultak az intézményesedés útján, és egyre inkább denominációs karaktert vettek fel. A megszilárdult szervezeti keretek a felekezeti határok stabilizálódását eredményezték, ami kiszámíthatóvá tette működésüket. A felekezeti specifikumok túlhangsúlyozása helyett elkezdődött a speciális tanítások belehelyezése az összkeresztyén tradícióba. Ez természetesen az identitástudat csökkenését is eredményezhette a tagok körében. A változások fontos eleme volt, hogy a „teológiaiag képzetlen” személyek szerepe fokozatosan minimálisra csökkent több tagegyházban. A gyülekezeti tagok – különösen a fiatal generáció – társadalmi beilleszkedé-

¹⁹ EKPK Szervezeti Szabályzata (1961. október 24.) MPE; Rövid kivonat az EKPK Gyülekezeti Rend és Hitelvi Szabályzatából (1962. március 29.) (SZJ).

²⁰ Fábián: 1970.

²¹ MOL XIX-A-21-d-0028-1/b/1965. 35. doboz.

²² SZET jegyzőkönyv (1962. május 2.) RZ I-D-a-1-10/b. (BL).

²³ EKPK Központi Vezetőségének jegyzőkönyve (1967. július 4.) (MPE).

se erősödött, amely a korábbi közösségi gyakorlat kétségbevonását eredményezte az életmód (öltözködés, kulturális javak fogyasztása stb.) területén. A történelmi egyházakkal való kapcsolatuk is javult, aminek eredményeként a SZET tisztviselői részt vettek a különböző ökumenikus programokban. A SZETLI hallgatói pedig lelkesdiplomát szerezhettek a Debreceni Református Teológiai Akadémián 1972-től, illetve az Evangélikus Teológiai Akadémián 1980-tól. A felekezeti konfliktusok gyengülése, illetve a közös istentiszteletek mégsem eredményezték a felekezeti határok elmosódását. Az egyháziasodás egyházzervezeti kérdéseket is felvetett, mert a nyugati szervezeti kultúrán létrejövő szabadegyházi entitások lelkeszei, hívei számára a szocialista demokrácia működési mechanizmusa komoly feszültségeket okozott.

Holló Péter

Kisegyház-politika Magyarországon az 1970-es években

Az 1956-os forradalom leverése után – ahogyan a társadalompolitikában is – az állam egyházpolitikájában is fordulatra került sor. Ezt a fordulatot és a rendszerváltásig tartó egyházpolitikai irányvonalat párhathározatok fényében tekintjük át. 1958-ban két fontos párhathározat (jún. 10., júl. 22.) szólt erről a kérdésről, amelynek lényege, hogy az állam az egyházak elleni harc helyett tudomásul veszi, hogy az egyházak még sokáig létezni fognak. A cél egy új típusú szövetségi politika, a népfrontpolitika volt; vagyis ettől kezdve az ideológiai átnevelés és a világnézeti propaganda vált hangsúlyossá, nem pedig az adminisztratív eljárások. Az 1958. június 10-én elfogadott dokumentum többek között a következőket tartalmazza:

„A vallás mint ideológia elleni harc során számolnunk kell azzal, hogy a hívő tömegek vallásos meggyőződését nem lehet adminisztratív intézkedésekkel vagy sértő módon, vallásos érzelmeiket kigúnyolva, máról holnapra megszüntetni. Ezen a téren a legeredményesebb tevékenység a türelmes, körültekintő nevelőmunka...

Mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés. Az együttműködés azért is szükséges, mert az állam és az egyház közötti harc rendkívül sok erőt és figyelmet von el a szocialista építőmunkából, és ez számunkra semmiképp sem előnyös. Az egyházak számára sem előnyös a harc, mert szükségszerűen olyan korlátozó

intézkedések alkalmazásához vezetne, amelyekből az egyháznak haszna nem származhatna...

A szocialista országokban, hazánkban is az egyházak az előtt a kérdés előtt állnak, hogy vagy megpróbálnak harcolni a munkásosztály hatalma ellen, vagy támogatják a munkásosztályt a szocialista építőmunkában. Az egyházakban és az egyházi vezetők között a haladó gondolkodású személyek, akiknek táborá napról napra növekszik, képezik alapját azoknak az erőeknek, amelyek már értik a társadalmi fejlődés törvényeit és levonták a megfelelő következtetéseket: úgy döntöttek az egyház fennmaradása, egysége érdekében, hogy támogatják a munkásosztály hatalmát, a szocialista építőmunkát...

Az állam és az egyház együttműködése kirekeszti magából az egyházi reakciót. Nem is lehet jó és zavartalan az állam és az egyház közötti viszony, ha – közösen a lojális felfogású egyházi emberekkel – nem folytatunk fokozottabb ütemű harcot az egyházi reakció ellen. Az egyházi reakció elleni harc azt jelenti, hogy az egyházi intézményekben megbúvó, az egyházat és a vallást államellenes politikai célokra felhasználó lelkészeket politikailag leleplezzük, elszigeteljük és kiszorítjuk a hatalmi pozíciókból. A haladó egyházi erőknél ehhez a harcához messzemenő állami és társadalmi támogatást adunk, mert ez megfelel a nép érdekeinek, megfelel a vallásos érzelmű dolgozók érdekeinek.¹

Az idézett dokumentumból is látható tehát, hogy az MSZMP vezetése szembenézett a realitással: egy több évezredes hagyományt, amely generációkon átívelve határozta meg az emberek életét és mindennapjait, nem lehet néhány év vagy évtized leforgása alatt – bármilyen eszközökkel is – eltüntetni. Az 1958. július 22-i határozat ezt megerősítve kinyilvánítja, hogy az egyházakkal a marxizmus-leninizmus fegyverével kell harcolni mindaddig, „amíg a vallásos

¹ BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005, 1003–1004.

világnézet az emberek tudatából el nem tűnik”.² A határozat megfogalmazása szerint „a proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése”, amelybe „a vallásos világfelfogás elleni türelmes eszmei harc” is beletartozik. Ez a harc viszont – egy irányelv szerint – „nem sértheti a hívők vallásos érzületét és nem korlátozhatja a vallásgyakorlás szabadságát”.

1968. március 4-én – az elmúlt tíz évet értékelve – a Politikai Bizottság határozatában leszögezi: „Alapvető egyházpolitikai céljaink az elmúlt tíz évben társadalmunk fejlődésével összhangban megvalósultak. Az állam és az egyházak viszonya érdekeinknek megfelelően alakult. Egyházpolitikánk segítette a hazai és nemzetközi progresszív egyházi erőket; fékezte a reakciók tevékenységét. Az állam és az egyházak közötti politikai problémákat tárgyalások és megegyezések útján megoldottuk. A kedvező változások ellenére a legszámottevőbb legális kerettel rendelkező ideológiai ellenfél a vallás és az egyházak.”³ A Szabadegyházak Tanácsáról (SZET) a dokumentum megjegyzi, hogy „a kis egyházak és vallási csoportok (szekták) felügyeleti szervévé vált”, és ezen keresztül a párt fokozottabban érvényesíteni tudja az egyházpolitikai célkitűzéseit. A határozat szerint az egyházpolitika a jövőben is az 1958-as alapokon kell, hogy folytatódjon, a cél a lojális egyházi körökkel a politikai együttműködés továbbfejlesztése, másrészt a reakciós törekvések visszaszorítása. Feladatként határozza meg továbbá, hogy a SZET „egyházpolitikai szerepét, tekintélyét növelni kell”, az „illegális szekták visszaszorítása, elsorvasztása, a legalitásra törekvők támogatása tartósan fontos feladat”.

A Politikai Bizottság az egyházpolitikai kérdések átfogó revízióját 1973-ban végezte el. Az 1973-ig eltelt másfél évtizedet értékelve a határozat következőket állapította meg:

² Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1958. júl. 22-i üléséről készült jegyzőkönyv.

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=5183&MT=1

³ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1968. március 4-i üléséről készült jegyzőkönyv. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=7097&MT=1

„Az állam és az egyházak viszonya rendezett, a politikai együttműködés fejlődött, a reakciós törekvések visszaszorultak. A vallásos tömegek aktívan részt vesznek a szocializmus építésében. A vallás tömegbefolyása csökkent... Az egyházak az elmúlt 15 év alatt megtalálták a helyüket a szocialista társadalomban: belpolitikai és nemzetközi célkitűzéseinket elfogadják, csatlakoznak a szocializmus teljes felépítésének programjához.” A határozat leszögezi: a protestáns egyházakkal kialakult együttműködés a legszilárdabb, a katolikus egyházvezetésnek és a papság zömének politikai magatartása az elmúlt másfél évtized alatt lényegesen átalakult. A katolikus papi békemozgalom eredményeképpen növekedett azoknak a papoknak a száma, akik a politikai passzivitásról áttértek a politikai együttműködésre.

A SZET által összefogott „kisegyházak vezető testületeinek társadalmi, politikai aktivitása megélénkült, s ez hozzájárult a korábban általánosan tapasztalt társadalmi elzárkózás oldásához. Néhány állásfoglalásuk nemzetközi hatását nézve is figyelemre méltó. A gyülekezetek egy része azonban még nem zárkózott fel kielégítően ehhez a pozitív tendenciához”.

A PB-határozat megállapítja: a papi szolgálat szerepe, súlya csökken; a fiatalok körében nincs érdeklődés a papi pálya iránt, az elmúlt tíz év alatt nem változott a teológiákon tanulók száma.

A határozat szerint „az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) munkájának színvonala javult. Aktívan, elemzően és kezdeményezően segíti a párt irányvonalának érvényesülését, a munka politikai jellegének erősödését, az egyházpolitikai koordinációt... A hivatal állami felügyelete, amit a Kormány tradicionálisan a művelődésügyi miniszter útján gyakorol, formális. (...)

Az egyházi reakció törekvéseinek visszaszorítása érdekében továbbra is a politikai prevenciót kell elsősorban alkalmazni. Egyházi szövetségeseinket fokozottabban be kell vonni az egyházi reakció leleplezésébe, politikai, erkölcsi lejáratásába és elszigetelésébe. Szükséges, hogy a jövőben a progresszív egyházi személyek a támadásokkal szemben nagyobb védelmet kapjanak, és az állami, társadalmi szervezetek munkatársai egyházpolitikai kérdésekben állásfoglalásuk kialakításába vonják be az

*Állami Egyházügyi Hivatal, illetve a felügyeletet gyakorló pártszervezetet.*⁴ [Kiemelések tőlem – H. P.]

Egy megjegyzés szerint az MSZMP PB tehát „az egyházak felső vezetésében tevékenykedő hálózati személyek állambiztonsági eszközökkel történő megvédésére adott utasítást. Emellett célul tűzte ki, hogy az együttműködő vezetők némítsák el az egyházakon belüli rendszerkritikus hangokat, az MSZMP érdekeit sértő kezdeményezéseket”.⁵

1973-tól kezdve a rendszerváltásig jelentősebb egyházi témák csak ritkán kerültek az MSZMP vezető testületei elé. Leginkább személyi kérdésekről hoztak döntéseket, többnyire a fontosabb napirendi pontok után. Az 1980-as évek elején egyszer került a PB napirendjére nagyobb horderejű téma, ekkor az egyházi szakadár csoportokról szóló jelentést tárgyalták meg és hoztak döntést ebben a kérdésben. A Politikai Bizottság 1982. február 2-i határozata az 1973-as határozathoz hasonlóan helyesnek ítélte az egyházpolitika alapelveit. Annyiban azonban változott az irányvonal, hogy a lojális egyházi vezetéssel szembehelyezkedő egyházi csoportokkal kapcsolatban már nem állami fellépést irányzott elő, hanem annak megoldását belső ügyökké minősítve, azt vezetőik feladatává tette. Az egyházpolitikai helyzet 1983-as értékelése során a Politikai Bizottság megerősítette az 1973-as határozatban megfogalmazott elvek és célok gyakorlat által igazolt helyességét és érvényességét.⁶ 1983-tól kezdve az „egyházi reakció” kifejezést az enyhébb „egyházi ellenzék” kezdte felváltani.⁷

⁴ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1973. dec. 4-i üléséről készült jegyzőkönyv. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=11566&MT=1

⁵ TABAJDI GÁBOR – UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina, 2008, 46–47.

⁶ KÖBEL SZILVIA: „Oszd meg és uralkodj!” *A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005, 142.

⁷ VÖRÖS GÉZA: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. In: Bánkuti Gábor – Gyarmati György (szerk.): *Csapdában – Tanulmányok a Katolikus Egyház történetéből, 1945–1989.* Budapest, L'Harmattan, 2010, 85.

Az egyházpolitikai irányelvek után érdemes megvizsgálni a SZET szerepét is az egyházpolitikában. A kisegyházak irányában a SZET (természetesen az ÁEH mellett) a legfontosabb eszköz volt az állam kezében.⁸ Gondoskodott a párt egyházpolitikájának megvalósításáról, és ezáltal arról, hogy ezek a felekezetek a szocialista társadalom szolgálatába álljanak. A cél véghezvitelének egyik legfontosabb módja volt, hogy olyan személyek, testületek kerüljenek hatalomra az egyes vallási közösségekben, akik lojálisak az állami érdekekhez és együtt tudnak működni a világi hatalommal. Az ÁEH 1977. évi munkaterve például a következőképpen fogalmazott: „*A Szabadegyházak Tanácsa központi vezetését megszilárdítjuk. Segítséget adunk ahhoz, hogy a társadalompolitikai tevékenységük színvonalasabb és árnyaltabb legyen. Támogatást adunk a vezetésnek ahhoz, hogy kellő körültekintéssel és türelemmel foglalkozzanak az egyes tagegyházak körében jelentkező, a központi vezetéstől eltérő, de nem ellenséges nézetekkel.*” Az 1977. február 28-i vezetői értekezletről szóló emlékeztetőben ez olvasható: „*(...) az együttműködés és az egész egyháziasítási folyamat azzal is együtt járt, hogy kiszélesedett a politikailag progresszív erők bázisa a kisegyházakban, nemcsak az országos vezetőségekben, hanem a prédikátorok között is... A tagegyházak országos vezetőinek politikai, társadalmi programját a hívek és a prédikátorok többsége elfogadja. Az országos vezetőkön keresztül érvényesíteni tudjuk egyházpolitikai törekvéseinket... Tovább kell folytatni az egyháziasítást, hogy erősödjön a központi vezetés hatása a prédikátorokra és a gyülekezetekre. Olyan tempót és ütemet diktáljanak a SZET vezetői, amely jobban figyelembe veszi a hívő tömegek befogadóképességét... A SZET nem annyira a belső hitéleti dolgok irányítására törekedjen, sokkal inkább a keretek közötti tevékenység betartására.*”¹⁰

⁸ A SZET elődjét, a Szabadegyházak Szövetségét 1944-ben hozták létre. Az állam 1945-ben ismerte el a működését, 1950 és 1989 között Szabadegyházak Tanácsa néven működött tovább.

⁹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-A-21-d 0012-1/1977.

¹⁰ MOL XIX-A-21-d 0010-2/1977.

A SZET az egyes felekezetek, kisegyházak státuszát tekintve is meghatározó szerepet töltött be. Az 1970-es években kiemelkedő fontosságú kérdés volt a nazarénus felekezet státuszának rendezése. A nazarénusok az 1950-es években tárgyalásokat kezdeményeztek az Állami Egyházügyi Hivatallal törvényes elismerésük érdekében, de a kérelmüket ekkor még elutasították. Az 1960-as években kapcsolatba léptek a SZET-tel, annak elnökét, Palotay Sándort egyre gyakrabban bízták meg hivatalos ügyeik intézésével, és ez utat nyitott számukra abban a vonatkozásban, hogy az állam által elismert felekezetté váljanak. A SZET-en keresztüli ügyintézés, illetve az ezen keresztüli kapcsolattartás ugyanis jó pont volt az állam szemében, hiszen az állam sokkal könnyebben tarthatta az ellenőrzése alatt ezáltal az egyes kisegyházakat, és ez a tény „rendezett” tette az állam és a kisegyházak kapcsolatát. A nazarénusok esetében két olyan probléma állt az elismertetés útjában, ami régóta gondot jelentett a felekezet tagjainak: az állami eskü és a fegyveres katonai szolgálat kérdése. A közösség tagjai hitelvi okok miatt mindkettőt elutasították, tehát ezen a téren volt leginkább szükség az álláspontok egymáshoz való közelítésére. A felekezet státuszát végül 1976–77-ben rendezték. 1976 augusztusában a Honvédelmi Bizottság határozatában biztosították a fegyver nélküli katonai szolgálatot a fegyverfogást hitelvi okokból megtagadók részére. Fennállt a veszélye azonban annak, hogy esetleg sokan annak érdekében lépnének be a felekezetbe, hogy ezáltal a katonai szolgálatot elkerüljék. A határozatot ezért az Igazságügyi Minisztérium nem hozta nyilvánosságra, hanem az ÁEH elnöke tájékoztatta érintett közösségek¹¹ vezetőit a fegyver nélküli katonai szolgálat teljesítésének lehetőségéről.¹² Ezen kívül pedig engedélyezték számukra, hogy az eskütételt minden hivatalos fórumon fogadalomtétellel helyettesítsék. A nazarénus ve-

¹¹ A nazarénusokon kívül a Jehova tanúi számára is megnyílt a lehetősége a kérdés rendezésének. A határozat elvileg minden olyan közösség számára biztosította ezt a lehetőséget, ahol a fegyverfogás hitelvekbe ütközött.

¹² KÖBEL SZILVIA: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi közlöny*, 56. évf. 6. sz. (2001) 287–297; 289.

zetők 1976. szeptember 23-án az ÁEH-nak benyújtott kérvényét a SZET október 14-én erősítette meg azáltal, hogy az ÁEH-hoz felterjesztette a Nazarénus Gyülekezetek hitvallását, valamint szervezeti szabályzatát, és kérte a törvényes vallásfelekezetté való elismertetésüket. Miklós Imre, az ÁEH elnöke a kérelmet támogatta, és az 1977. március 18-i határozatában a Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezetet törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánította.¹³

Az 1970-es évek kisegyház-politikájának lényeges kérdése volt a metodista egyházban kialakult válság rendezése is. 1973-ban lejárt a Magyarországi Metodista Egyház szuperintendensének, Hecker Ádámnak a megbízatása. A volt egyházvezető választás nélkül a hivatalában maradt, majd a törvénytelen eljárás ellen tiltakozó lelkészt, Iványi Tibort az egyház fegyelmi bizottsága eltávolította, a munkaviszonyát megszüntette. 1974-ben emellett kizártak az egyházból több teológust és lelkészt, akik vitatták az eljárás törvényességét. Megfigyelhető, hogy hamar kialakult az ÁEH, a SZET és az államhoz lojális egyházvezetés egységfrontja, és a három szervezet komoly segítséget nyújtott egymásnak az ügy kezelésében. Az ÁEH felajánlása szerint, ha Iványi Tibor elismeri az állam által jóváhagyott metodista egyházvezetést, akkor elintézik, hogy továbbra is lelkész maradhasson – ezt a megoldási javaslatot viszont az érintett nem fogadta el. A tiltakozók és elbocsátottak ellen – koholt vádak alapján¹⁴ – éveken át tartó bírósági eljárás indult, majd a csoport 1979-ben kérte az Állami Egyházügyi Hivaltól, hogy Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség (MET) néven nyilvánítsa őket törvényesen elismert vallásfelekezetté. Az 1980-ban megismételt kérést az ÁEH csak úgy teljesítette, hogy a metodista egyháztól eltérő név választása mellett további feltételként legalább három lényegi szervezeti és hitelvi különbség kimutatását¹⁵ követelte. Az Iványi Gábor által vezetett csoport – egy sajátos megoldással élve – formailag teljesítette ezt a feltételt, bár tartalmában semmit nem változtattak az

¹³ BALOGH – GERGELY: 2005. 1164–1172.

¹⁴ BALOGH – GERGELY: 2005. 1184.

¹⁵ KÖBEL: 2001. 293.

általuk is vallott metodista hitelveken. Mindezek eredményeképpen Miklós Imre 1981. október 1-jei hatállyal a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösséget törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánította.

A két felekezet állam általi elismerése természetesen nem volt független Magyarország nemzetközi helyzetétől. Két, tárgyunk szempontjából lényeges eseményt említünk csak ebből az évtizedből: 1975-ben Magyarország aláírta a Helsinki Záróokmányt, amely deklarálta az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartását, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát. Az 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelettel pedig az Elnöki Tanács kihirdette az ENSZ Közgyűlésén tíz évvel azelőtt, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, amelynek 18. cikke részletezi a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának jogát.¹⁶ Természetesen ez nem jelentette azt, hogy ezt követően a magyar hatóságok minden alkalommal tekintettel lettek volna ezekre a szabadságjogokra, de az államra mégis fokozottabban nehezedett egyfajta nemzetközi nyomás, amennyiben valamilyen eredményeket fel kellett mutatni, hogy Magyarországon nem csak papíron létezik vallásszabadság. A nazarénus felekezet státuszának rendezésében és a kizárt metodisták ügyének megoldásában az említett nemzetközi egyezményeknek is szerepe volt.

Az 1970-es évek kisegyház-politikájának vizsgálatához elengedhetetlen az adventista felekezet helyzetének feltárása is, hiszen – mindössze két év eltéréssel – sok tekintetben hasonló események játszódtak le ennél a közösségnél is, mint a metodista felekezetnél. Az események háttere és sajátosságai miatt erre az ügyre több figyelmet fordítunk. A Hetednap Adventista Egyházban 1975-ben robbant ki egy nézetkülönbség miatt komoly válság, amely végül egyházszakadáshoz vezetett Magyarországon.

A 20. században elinduló ökumenikus mozgalommal a H. N. Adventista Egyháznak sokáig – saját, az eszkatológiával kapcsolatos

¹⁶ BALOGH – GERGELY: 2005. 1160.

tanítása miatt – nem volt kapcsolata. Az egyház, küldetését tekintve, nem tekinti magát egyedül üdvözítő felekezetnek, de meggyőződése szerint a modernkori ökumenikus mozgalom célt téveszt, amikor a minimális közös nevezőt keresi a felekezetek között, és ezáltal próbálja erősíteni a keresztény egységtörekvéseket egy jobb világ érdekében. Amennyiben ökumenizmusról¹⁷ beszélünk, akkor sokkal inkább érdemes lenne a valódi, biblikus értelemben vett ökumenizmust megteremteni, ez viszont kizárólag eszmei, igei alapon lehetséges. (Maga Jézus is ezért imádkozott az ún. főpapi imájában: „*Atyám, tartsd meg őket a te nevedben, akiket nékem adtál, hogy egyek legyenek, mint mi!*”¹⁸ Az idézett igéből is látható, hogy Jézus nem látszategységről beszélt, hanem egy olyan, egészen szoros egységről, amely közötté és az Atya között megvolt.) Magyarországon ebben az időben egyre inkább kezdett kiéleződni az ezzel kapcsolatos probléma, miután az adventista egyház a kérdés belső megvitatása nélkül – állami nyomásra¹⁹ – 1958-ban rendezte SZET-tagságát, hiszen a SZET tagja volt a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának (MEÖT). Sokan ezt úgy értelmezték, hogy az egyház ezáltal – noha közvetlenül nem, de – közvetetten része az ökumenikus mozgalomnak, ami pedig az egyház saját meggyőződésével ellentétben áll.

1975-ben Philip Potter, az Egyházak Világtanácsa főtítkárának látogatása után Egervári Oszkár, a Dunántúli Egyházterület elnöke beadvánnyal fordult az Egyháztanácshoz (a Magyar Unió rendszeresen tanácskozó, vezető bizottsága). Beadványában Egervári Oszkár kérte az adventista egyház ökumenikus mozgalomhoz való viszonyának elvi tisztázását, és az ebből fakadó következetes gya-

¹⁷ Az *oikumené* görög szó jelentése: az egész lakott föld.

¹⁸ János evangéliuma 17,11.

¹⁹ A Hetednapi Adventista Egyház 1957-ben vált törvényesen elismert vallásfelekezetté Magyarországon. Az elismerés kapcsán elvárás volt az állam részéről a SZET-tagság rendezése. Ez megtörtént, bár az egyházat a SZET alapvetően állami nyomásra vette vissza. A kérdéstről lásd: RAJKI ZOLTÁN: *A H. N. Adventista Egyház története 1945 és 1989 között Magyarországon*. Doktori disszertáció. Budapest, Advent Kiadó, 2003, 82.

korlati magatartást. A kérdést több hónap alatt sem sikerült rendezni, noha az egyházvezetés látszólag össze kívánt hívni egy teológiai bizottságot az elvi tisztázás céljából. Néhány hónap múlva, a SZET Lelkészképző Intézetének ökumenikus szellemiségű tanévnyitója szintén vihart kavart az egyházon belül. A lelkészképző egyik adventista tanára, Vankó Zsuzsa ezt követően levélben kereste meg az intézet dékánját, Szigeti Jenőt és Szakács József egyházelnököt. A kérdés megtárgyalása helyett Szakács József az Egyháztanácsban kezdeményezte Egervári Oszkár és Vankó Zsuzsa más területre történő áthelyezését, illetve Vankó Zsuzsa felmentését a főiskolai tanítás alól. Az érintettek nem voltak hajlandók elfogadni az intézkedést, mivel azt fegyelmi jellegűnek minősítették. Rövid idő alatt őket, valamint a hozzájuk csatlakozó négy lelkészt, ill. lelkészképzős hallgatót eltávolították a szolgálatból.

A hat prédikátor elbocsátásának ügye természetesen nem maradhatott titokban a felekezeten belül, 1976–77 folyamán számos gyülekezet emelte fel a szavát az eljárás ellen. Válaszul számos gyülekezetet vagy gyülekezeti bizottságot feloszlattak, adott esetben gyülekezetet bezártak, a helyzet rendezését követelő gyülekezeti tagokat előbb-utóbb kizárták az egyházból – sokan pedig maguk léptek ki az események láttán. Az egyházszakadás következtében több mint ötszáz tagot zártak ki az adventista egyházból, ezen felül pedig még mintegy hétszázan döntöttek úgy, hogy nem vállalnak közösséget az egyházvezetés irányvonalával – összesen tehát több mint ezerkétszáz gyülekezeti tag távolodott el a felekezettől.²⁰

Nem követjük végig részletesen az események²¹ menetét – mivel ez nem is célunk, hanem érdemes rámutatni arra, hogy hova vezetett ez a válság, milyen következményei lettek az egyházra nézve; és mi

²⁰ RAJKI: 2003. 143.

²¹ Több írás is foglalkozott már az események áttekintésével, így pl. Rajki Zoltán említett művén kívül lásd: VANKÓ ZSUZSA – KOVÁCS PÁL – EGERVÁRI OSZKÁR – SONNLEITNER KÁROLY (szerk.): „*Igazságot, igazságot kövess, hogy élhess...*” Egy lezáratlan fejezet az adventmozgalom XX. századi történetéből. Budapest, Keresztény Advent Közösség, 1995; HOLLÓ PÉTER: Egyházszakadás a magyarországi Hetednapi Adventista Egyházban – az 1975-ös válság és háttere. In: Balogh Margit (szerk.):

is állt az ügy hátterében. Ahogyan korábban utaltunk is már erre, a metodista és az adventista felekezetben történtek több tekintetben hasonlóságot mutatnak egymással. Mindkét esetben megfigyelhető az, hogy a tiltakozók az egyház érdekében, elvi kérdésekben emeltek szót (eközben sokan hatalmi törekvésekkel vádolták őket), és igen hamar fellépett ellenük az államhoz lojális egyházvezetés, amelynek komoly segítséget nyújtott a SZET és az ÁEH is. Az ÁEH 1977. évi munkaterve például a következőképpen utal az ügyre: „Az adventista egyházban Egervári-Vankó csoport további elszigetelését és Iványi Tibor nyíregyházi volt metodista lelkész semlegesítését szükséges folytatni. A SZET vezetőségének és az adott kisegyházak vezető testületeinek a reakció elleni konkrét intézkedéseit politikai eszközökkel támogatjuk.”²² A felekezetek vezetésének egyik tiltakozó mozgalommal sem sikerült egyezsre jutnia, így mindkét esetben egyházszakadás lett a következmény. Az eseményeket több szempontból, többféleképpen lehet értelmezni (miért történt meg az egyházszakadás, kit terhel ezért a felelősség, miért futottak zátonyra a rendezési kísérletek stb.), de néhány évvel ezelőtt olyan dokumentumok kerültek napvilágra, amelyek – az adventista egyház esetében – sok kérdésre adnak választ, és segítik a tisztánlátást.

Szakács József komoly karriert futott be az adventista egyházban, majd azon kívül is. 1950-től segédlelkészként, 1957-től pedig felszentelt lelkészként szolgált a felekezetben. 1968-ban titkárrá nevezték ki, 1969-től a Dunántúli Egyházterület elnöke volt 1971-ig, amikor egyházelnökké választották. Ezt a pozíciót 1980-ig töltötte be, ettől az évtől kezdve pedig 1988-ig a Szabadegyházak Tanácsa elnöke volt. 1985-ben országgyűlési képviselőnek választották.²³

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 2005-ben vált kutathatóvá az az iratanyag, amely arról tanúskodik, hogy Szakács József az állambiztonság beépített embere volt az egyház-

„Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010, 311–322.

²² MOL XIX-A-21-d 0012-1/1977.

²³ Rajki: 2003. 178.

ban. Szakácsot az ún. 6-os karton szerint – „Szaniszló Pál” fedőnéven – 1956. június 13-án szervezték be, és egészen 1985 szeptemberéig állt a politikai rendőrség szolgálatában. „Munkássága” ekkor – közel három évtized után – csak azért ért véget, mert ebben az évben országgyűlési képviselőnek választották. Szakács jelentései tizenkét kötetet tesznek ki, több ezer oldalnyi jelentése maradt fenn. (Egyházi területen egyébként igen ritka jelenség, hogy egy ügynöknek ennyire bőséges, teljes anyaga hozzáférhető legyen a kutatók számára.)

Az Egervári-ügyben már a kezdetektől megfigyelhető, hogy az ÁEH és a SZET megpróbálja politikai tevékenységgel vádolni a tiltakozókat, politikai indíttatásúnak beállítani a belső egyházi kérdést. Szakács is utal erre a jelentéseiben. 1975. október 3-án megírt jelentése alapján a tartótisztje a következőket fogalmazza meg az értékelésében: „Egervári Oszkár fanatikus beállítottsága már ezidáig is ismert volt előttünk (két testvére... az elmúlt években disszidáltak nyugatra családotól). Különösen az ifúság körben kifejtett missziós tevékenységét kifogásoltuk... Jelenlegi 'szakadár' tevékenysége mögött is a nyugati ellenséges fellazítást célzó instrukciók húzódnak meg.”²⁴ Érdekes továbbá idézni az intézkedést és az ügynöknek kiadott feladatot:

„Intézkedés: Egerváriék tevékenységéről szóban tájékoztatjuk az ÁEH-t.

Feladat:

- Egervári Oszkár utódlását soron kívül kezdeményezze az Egyháztanácsban. Nevezzenek ki új lelkészt és területi elnököt, aki a továbbiakban felel az „A” gyülekezet rendjéért, fegyelméért.
- A hangadókkal és megtévedt emberekkel folytassanak nevelő jellegű beszélgetéseket.
- Az ÁEH Protestáns Főosztály vezetőjét írásban tájékoztassák a fenti tevékenységről.

²⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) M-40918/6. (1973–1976) „Szaniszló Pál” – 7. kötet, 237.

▪ *A szombati összejövetel alkalmával tegyenek meg mindent, hogy a hangadók ne tudjanak 'szakadást' előidézni. A rendkívüli eseményeket telefon útján azonnal jelentse.*²⁵

Az események tanúsága szerint mindez így is történt. Szakács több feljegyzést is készített, amelyeket eljuttatott az ÁEH-nak,²⁶ és ezekben hivatkozik Egerváriék „szélsőséges”, „nyugati befolyás” alatt álló gondolkodására. Ahogyan pedig fentebb utaltunk is már rá, Egervári Oszkárt és társait rövid időn belül felmentették a szolgálatból, utódlásáról pedig gondoskodtak.

Szakács természetesen a további fejleményekről is részletesen beszámolt a tartótisztjének. 1975. október 28-i jelentése alapján a tartótiszt, Bere József a következő gondolatokat fűzte Szakács beszámolójához:

„Megjegyzés: Titkos munkatársunk²⁷ feladatának megfelelően folyamatosan jelenti Egervári Oszkár adv. lelkész által vezetett szélsőséges 'egyház vezető-ellenes' tevékenységét. A szélsőséges elemek bázisa az ún. 'A' gyűlekezet (Bp., Székely Bertalan u. 13. sz.), ahol minden hét szombat délelőtt igehirdetést követően uszítanak a vezetők ellen.

Értékelés: A jelentés értékes adatokat tartalmaz a nyílt ellenséges kijelentések vonatkozásában. A hangadó személyek bár a vezetést elítélik politikai megnyilvánulásai miatt, ugyanakkor ők természetesnek tekintik a politikáról szóló negatív kijelentések hangoztatását, mely lassan gyűlöletté válik részükről. Különösen feltűnő ez [néhány] értelmiségi személy részéről, ... akik tudatában vannak kijelentéseiknek. Bár az egyházvezetés továbbra is megtesz mindent a 'szakadók' uszításai ellen, de képtelen elejét venni a további eseményeknek. A jelentés megbízható, ellenőrzött.

²⁵ ÁBTL M-40918/6. (1973–1976) „Szaniszló Pál” – 7. kötet, 238.

²⁶ MOL XIX-A-21-b 402. doboz.

²⁷ Titkos munkatársnak nevezték az állambiztonsági szervek hálózatának legmegbízhatóbb, nem hivatásos tagjait, akik elvi meggyőződésből, magas fokú áldozatkészséggel, kezdeményezőleg vettek részt a titkos együttműködésben és a legbonyolultabb hálózati feladatok elvégzésében. Szakács tehát igen megbecsült tagja volt a hálózatnak.

Intézkedés: A hangadók adatai soron kívül beszerezzük és az illetékes helyi állami, társadalmi szervek vezetőinek figyelmét felhívjuk negatív tevékenységükre.

*Feladat: A megadott szempontok alapján kísérje figyelemmel Egerváriék tevékenységét és folytassanak ellenpropagandát, teremtsenek légüres teret Egervári körül.*²⁸

Ezzel kapcsolatban is ki lehet jelenteni: megtörtént. Az eseményeket szemlélve az látható, hogy az 1973-as PB határozat irányelve, miszerint „egyházi szövetségeseinket fokozottabban be kell vonni az egyházi reakció leleplezésébe, politikai, erkölcsi eljárásába és elszigetelésébe”, a gyakorlatban is érvényesült. Palotay Sándor SZET-elnök az ügy kezdetekor, 1975. október 1-jén egy egyháztanácsai ülésen kijelentette Egervári Oszkárnak a következőket: „Csak azt ne gondold, hogy szentként vagy hithősként fogsz elmenni. Úgy befektetünk a testvérek előtt, ahogy csak egy embert befektetni lehet.”²⁹ A PB határozat irányelve, a SZET-elnök kijelentése és a Szakácsnak adott tartótisztai utasítás tökéletes összhangban áll egymással.

Szakács József ügynöki jelentései felvetik azt a kérdést is, hogy valójában ki vezette az adventista egyházat az ő elnöksége alatt. A jelentések végén ugyanis – ahogyan ez látható is az idézett példából – minden esetben ott van a tartótiszt utasítása, hogy mit tegyen az ügynök, mi lesz a feladata a következő időszakban. (Ez általánosságban igaz az ügynöki munkára nézve, soha nem maradt feladat nélkül a beszervezett.) A következő jelentésnél a tartótiszt mindig értékelte az ügynök munkásságát, és Szakács esetében az látható, hogy nem élt panasszal, nagyon sok esetben dicsérte őt (visszatérő fordulat a dokumentumokban: „A jelentés értékes adatokat tartalmaz”), a feladatokat pedig – ez az eseménytörténetből rekonstruálható – Szakács szorgalmasan és pontosan végrehajtotta. Szakács és az állam(biztonság) között tehát igen olajozott volt az együttműködés, és az ő szerepe természetesen meghatározó volt az adventista egyházban, az akaratát keresztül tudta vinni a munkatársain (akik

²⁸ ÁBTL M-40918/6. (1973–1976) „Szaniszló Pál” – 7. kötet, 255.

²⁹ VANKÓ – KOVÁCS – EGERVÁRI – SONNLEITNER: 1995. 75.

közül sokan támogatták is őt). Az irányítás viszont *de facto* az állam kezében volt – amit sokan fel is ismertek abban az időszakban is. Az államnak pedig több csatornája volt arra nézve, hogy hogyan befolyásoljon embereket, eseményeket (de mindez természetesen nem csökkenti az egyházban érintettek felelősségét).

Ebben a rövid tanulmányban természetesen nem térhettünk ki a kisegyház-politika minden aspektusára, csak a fő irányokat igyekeztünk érzékeltetni a témával kapcsolatban. Számos kérdés felvethető még, ami megválaszolást igényel az egyes felekezeteknél. Egy azonban biztos: a korszak (kis)egyház történelme hitelesen most már nem dolgozható fel azok nélkül az ügynöki jelentések nélkül, amelyek hozzáférhetőek. A kutatók rendelkezésére álló dokumentumok természetesen messze nem teljes körűek – köztudott, hogy sok állambiztonsági iratot, jelentést megsemmisítettek 1989 után, de nem az összeset. Az igazi kérdés az, hogy az egyházak készek-e szembenézni saját múltjukkal ilyen vonatkozásban is. Több mint két évtizeddel a rendszerváltás után erre már egyre kevesebb az esély.

Befejezésül egy hosszabb szakaszt idézünk annak a kötetnek az előszavából, amely tanúsítja azt, hogy az evangélikus egyházban elkezdődött az egyházi közelmúlt ilyen vonatkozású feldolgozása.³⁰ Noha nem a kisegyházak közé tartozik, mégis megérdemli a figyelmünket az, hogy ebben a felekezetben hogyan kezelik ezt a kérdést.

„A tényfeltáró bizottság munkája kezdettől fogva kettős megítélésben részesült egyházunkban. Némelyek azon az állásponton voltak, és vannak ma is, hogy az egyházban ezekről a kényes és nehéz kérdésekről nem lenne szabad beszélni. Nem lenne szabad a megbélyegzés veszélyének kitenni az egykor ügynökké lett püspököket, teológiai tanárokat, lelkészeket. Tekintettel kellene lenni az illető helyzetére, érzékenységre, még meglévő jó hírére. És abban a közösségben, amelyik a bűnbocsánat hirdetője, a feltétel nélküli megbocsátás jegyében fátylat kellene borítani a

³⁰ Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945–1990*. Budapest, Luther Kiadó, 2010.

múltra. Mindehhez okkal tehetjük hozzá, hogy amikor a közelmúltat a sokféle feltehető kérdés és vizsgálható szempont összefüggéséből ezt az egy tevékenységet kiragadva mutatjuk be, óhatatlanul torzítjuk a történeti megismerés teljességét. Az egyes érintett személyek élettörténete, egyházi szolgálata ugyanis messze nem azonosítható belügyi együttműködésének történetével. Mindemellett lehetett tisztességes családfő, sokak számára áldott szolgálatú világi munkatárs vagy lelkipásztor és igehirdető, termékeny teológus...

Ugyanakkor nem lehet csak azokra tekintettel lenni, akik ügynökök lettek, de azokról megfeledezni, akik az ügynöki tevékenységet folytató testvéreink miatt pályájukon, emberségükben, szolgálatukban, időnként még tisztességükben is hátrányt szenvedtek. Sajátos igazságtétel lenne az, ha Justitia mérlegének egyik serpenyőjét leszerelnénk. Másrészt az ügynöki tevékenység sohasem csupán egy vagy néhány ember ellen, hanem minden esetben az egész egyház ellen is irányult. Az egyházban mint Krisztus testében minden tag közösségben van egymással is. Ahogy Pál apostol írja az Első korinthusi levélben: »És így ha szenved az egyik tag, vele együtt szenved valamennyi, ha dicsőségben részesül az egyik tag, vele együtt örül valamennyi. Ti pedig Krisztus teste vagytok, és egyenként annak tagjai.« (12,26–27) Tehát az egész közösség ügyei ezek, közös múltunk mindannyiunkra ható története, amely... megterhel bennünket, szolgálatunkat hiteltelenné, közösségünket gyengélkedővé, egymás iránti bizalmunkat – az előző rendszer szándéka szerint – bizonytalanná teheti. Az egyháznak a múlttal való közösségi szembenézése kötelesség, amire Isten ad erőt és reménységet.»³¹

³¹ A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Elnökségének előszava. Mirák (szerk.): 2010. 8.

Köbel Szilvia

Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon¹

Az egyházak, vallásfelekezetek II. világháború utáni törvényes elismerése mind jogilag, mind pedig politikailag ellentmondásos kérdés volt. A háború után megindult újjáépítés alapjogi (emberi jogi) vonatkozásban is polgári demokratikus fejlődést ígért, a „fordulat” azonban egészen más irányba vitte az emberi jogok, és ezen belül természetesen a vallásszabadság ügyét, a hozzá szorosan kapcsolódó egyházügyekkel együtt.²

Az 1944-ben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány programja leszögezte, hogy biztosítani kell a „teljes vallásszabadságot”.³ A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai között felsorolta a vallás szabad gyakorlásához való jogot, továbbá azt is kimondta, hogy „*e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül,*

egyformán és egyenlő mértékben biztosítja”.⁴ A párizsi békeszerződést törvénybe iktató 1947. évi XVIII. törvény szintén deklarálta minden magyar fennhatóság alá tartozó személy részére vallási különbségek nélkül az emberi szabadságjogok gyakorlásának, köztük a vallás szabad gyakorlásának jogát. A törvény értelmében Magyarország kötelezettséget vállalt a diszkrimináló jogszabályok hatályon kívül helyezésére.⁵

Az egyenjogúsítást célzó jogalkotási folyamat részeként született meg az 1947. évi XXXIII. törvény, amely a bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert felekezetek hátrányára fennálló különbségeket megszüntette.⁶ Továbbra is hatályban tartotta ugyan a

⁴ 1946. évi Országos Törvénytár.

⁵ 1947. évi Országos Törvénytár. 1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. „3. cikk: 1. Magyarország minden szükséges intézkedést megtesz azért, hogy a magyar fennhatóság alá tartozó minden személynek biztosítsa faji, nem, nyelvi vagy vallási különbség nélkül az emberi jogok és az alapvető szabadságok élvezetét, ideértve a véleménynyilvánítást, a sajtó és közzététel, a vallásgyakorlat, a politikai véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés szabadságát. 2. Magyarország továbbá kötelezi magát arra, hogy a Magyarországon életben levő jogszabályok sem tartalmukban, sem alkalmazásuk során a magyar állampolgárságú személyek közöttük azoknak faja, neme, nyelve vagy vallása alapján nem fognak különbséget tenni, sem semmiféle megkülönböztetést maguk után vonni, akár az érdekeltnek személye, javai, üzleti tevékenysége, foglalkozásbeli vagy pénzügyi érdekei, személyállapota, politikai vagy polgári jogai tekintetében, akár pedig bármely egyéb tekintetben.”

⁶ 1947. évi XXXIII. törvénycikk a bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről. 1. § A törvényből vagy más jogszabályból eredő mindazokat a különbségeket, amelyek a bevett és a törvényesen elismert vallásfelekezetek jogállása között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennállnak, meg kell szüntetni. 2. § Az 1895. évi XLIII. törvénycikknek a törvényesen elismert vallásfelekezetté alakulás feltételeire vonatkozó 7., 8. és 18. §-a továbbra is hatályban marad. 3. § Ez a törvény kihirdetése napján lép hatályba; végrehajtásáról a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodik.

Ld. a törvényhez: Köbel Szilvia (szerk.): *Egyházak és tolerancia Magyarországon. Tudományos konferencia az 1947. évi XXXIII. törvény megszületésének 60. évfordulójára alkalmából*. 2007. december 5. Konferenciakötet, Oktatási és Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Titkársága, Budapest, 2008, 236. Ld. még pl. a nőkre nézve a közszolgálat körében és más életpályákon fennálló hátrányos helyzet megszüntetéséről: 1948. évi XLIII. törvénycikk.

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával, a veszprémi Pannon Egyetemen 2011. május 17-én, a „Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században” című konferencián megtartott előadás alapján készült.

² E bevezető gondolatokhoz alapul szolgált és ld. bővebben: KÖBEL SZILVIA: „*Oszd meg és uralkodj!*” *A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.

³ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója. 23.

vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénynek a vallásfelekezetek törvényes elismerésére vonatkozó három szakaszát,⁷ de a háború utáni intézkedések azt a tendenciát mutatták, hogy nem lesz többet vallásüldözés, szektázás. A zsidótörvényeket hatályon kívül helyezték 1945-ben,⁸ a magyar zsidóságot ért üldözés miat-

⁷ 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról, II. fejezet: *A jövőben törvényesen elismerendő vallásfelekezetekről.*

7. § Azok az állampolgárok, a kik törvényesen elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni:

1. tartoznak legalább egy egyházközség felállítását és fenntartását, továbbá a felekezetükhöz tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatását biztosítani;

2. tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzat jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemutatni.

Ennek a szabályzatnak különösen tartalmaznia kell a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletre, és egyéb vallási szertartásra, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorolandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseket.

8. § A jóváhagyás csak akkor tagadható meg:

1. ha a megalakulni kívánó vallásfelekezet állam- vagy nemzetellenes irányzattal keletkeznék;

2. ha a 7. § 1. pontjában foglalt feltétel nem teljesített;

3. ha a hitelvek tanok, isteni tisztelet és egyéb vallási szertartás, vagy a tervezett szervezet:

a) a fennálló törvényekkel vagy közérkölsiséggel ellentétben állana;

b) a már létező és törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek valamelyikével azonosak, vagy attól csupán az isteni tisztelet és az egyházi kormányzat nyelvét illetőleg különböznek;

4. ha a megalakulni kívánó vallásfelekezet elnevezése:

a) faji vagy nemzetiségi jelleggel bírna;

b) a már bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezeteket sértene.

18. § A vallásfelekezet köteles jóváhagyott szervezeti szabályzataiban később tett minden változást a vallás- és közoktatásügyi miniszternek esetről-esetre jóváhagyás végett bejelenteni.

Ha ezen változás a 7. és 8. §-ban meghatározott feltételeknek meg nem felel, a 4. § rendelkezéseivel ellenkezik, vagy ha az egyházi határozatok, ima- vagy tankönyvek oly rendelkezést vagy tant tartalmaznának, mely a vallásfelekezet tagjainak állampolgári kötelességük teljesítését tiltaná, vagy törvényben tiltott cselekményt rendelne: a törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánítás a vallás- és közoktatásügyi miniszter által haladék nélkül visszavonandó. (Forrás: Corpus Iuris Hungarici)

⁸ 200/1945. (III. 17.) ME (miniszterelnöki) számú rendelet a zsidótörvények hatályon kívül helyezéséről.

ti megbélyegzésről és következményeinek enyhítéséről szóló 1946. évi XXV. törvénnyel pedig lényegében helyreállították az izraelita felekezet egyenjogúságát. 1945-ben belügyminiszteri rendelettel engedélyezték a Szabadegyházak Szövetsége tagegyházai (baptista, metodista, adventista, ókatolikus, Keresztyén Testvérgyülekezetek, Üdvhadsereg, Krisztus-hívő zsidók) számára a vallásos összejövetelek megtartását.⁹

A Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvénycikk által deklarált „természetes és elidegeníthetetlen” jogok érvényesülésének jogi garanciájaként született egy törvény 1946-ban (*Az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló 1946. évi X. törvénycikk*), amely 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntette volna azokat a közhivatalnokokat, akik hivatali eljárásuk vagy intézkedésük során az említett alapjogokat (köztük a vallásszabadság jogát is!) „törvényellenesen” megsértik.¹⁰ E hivatali önkény elleni törvény azonban a gyakorlatban nem nyújtott védelmet, mert a „törvényellenes” kitétel ezt a jogszabályt megkerülhetővé tette. A szovjet jogtudomány az államhatalom egységének elvét vallotta: a jog középpontjában az állam volt, és ebből kifolyólag jognak csak az számított, amit az állami szervek kifejezetten annak tételeztek.¹¹ Lenintől származik a következő mondás: „A jog a politika eszköze.” A deklaratív jogszabályoknak nem volt igazán normatív tartalmuk, ezért a joghézagot a politikai gyakorlat töltötte ki. A jogrendszer kettészakadt: egy-

⁹ BMKI 250.105/1945. VI. 3.

¹⁰ 1946. évi X. törvénycikk az emberi alapjogok hatályosabb védelméről. 1. § (1) Büntettet követ el és – amennyiben súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik – öt évig terjedhető börtönnel büntendő az a közhivatalnok (1940: XVIII. tc. 3. §), aki hivatali eljárásában vagy intézkedésével másnak az 1946: I. törvénycikk bevezetésében foglalt valamely természetes és elidegeníthetetlen jogát törvényellenesen megsérti. (2) Ha azonban a cselekmény másnak jelentékeny kárt vagy más súlyos sérelmet okozott, a büntetés öt évig terjedhető fegyház. (3) A szabadságvesztés büntetésen felül a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését is ki kell mondani. 2. § A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba.

¹¹ Magyar Alkotmánytörténet. Szerk.: Mezey Barna, Budapest, Osiris, 1996; Magyarország a XX. században. 2. kötet. Főszerk.: Kollega Tarsoly István, Szekszárd, Babits, 1996. Idézi: KÖBEL: 2005. 21.

résről voltak a hivatalosan közzétett jogszabályok, másrésről pedig az aktuális politikai döntéseket hordozó „mögöttes jogalkotás”, a „rugalmas praxis”.¹²

A bevezetőben felvázolt, alapjogok védelmére hivatott dokumentumok tehát a szovjet típusú jogrendszerben kellett volna, hogy betöltsék küldetésüket. A vallásfelekezetek törvényes elismerése, a vallásgyakorlás jogi rendezettségének a kérdése – ismert okokból – különösen célpontjává vált a pártállam apparátusának. Nem is csodálkozhatunk azon, hogy a vallásfelekezetek törvényes elismerése, vagy egyáltalán működésük legalizálása, akár az egyházi státuszon kívül más jogi formában is, a „mögöttes jogalkotás”, a „rugalmas praxis” térfelére került. A jogi feltételrendszer mellett a pártállam politikai feltételrendszerének is meg kellett, hogy feleljen, sőt ez utóbbi volt a dominánsabb.

Árnyalt képet kaphatunk a felekezetek jogi elismeréséről konkrét példák alapján. Az alábbiakban láthatóvá válik, hogy egy-egy esetben milyen mögöttes politikai alkuk, érdekek, szándékok húzódtak meg a háttérben, ezenkívül arról is kell beszélni, hogy milyen létezési-működési lehetőségeik voltak a törvényes elismeréssel nem rendelkező vallási közösségeknek. Különösen érzékeny pont volt az egyes egyházak felekezetek elismerése, működésének engedélyezése, ill. megtűrése kérdésében az, hogy az illető felekezet milyen külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, pontosabban alá-fölérendeltségben volt-e szervezetileg külföldi/nemzetközi egyházi szervezettől, vagy az, hogy egyáltalán mit gondolnak külföldön a magyarországi helyzetről. Az is lényeges kérdés volt, hogy milyen politikai, diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatban állt Magyarország egy-egy országgal. Befolyásolta a döntéseket az is, hogy a politikai érdek mit kívánt meg: a külföldi egyházi szervezetek beavatkozását, illetve be nem avatkozását. Érdekes azt is megfigyelni, hogy az alapvető politikai és jogi modell változatlan volta mellett az elismerés kérdésében milyen változások mentek végbe az ötvenes évektől kezdve a nyolcvanas évekig.

¹² *Magyar jogtörténet*. Szerk.: Mezey Barna, Budapest, Ösisir, 1996, 21–22. Idézi: KÖBEL: 2005. 16.

1. 1957-ben került sor a hetedik napot ünneplő adventista felekezet¹³ elismerésére

A pártállami egyházügyi struktúra kialakulását követően elsőként a hetedik napot ünneplő adventista felekezet kapott állami elismerést, mégpedig az 56-os események utáni visszarendeződés idején, 1957-ben. Figyelemreméltó, hogy ezután 20 évig, a nazarénusok 1977-es elismeréséig nem kapott törvényes státust újabb felekezet.

Az adventista felekezet törvényes elismerésének előzményeiről, körülményeiről viszonylag kevés anyag található az országos levéltárban. Az adventista egyház 1948-ban kilépett a Szabadegyházak Szövetségéből, mert – a levéltári feljegyzések szerint – „nem akartak megállapodást kötni az állammal”, mint ahogyan azt a baptisták és a metodisták tették. A kilépés ellenére továbbra is „azonos elbírálásban” voltak az említett két felekezettel, „nagyobb követelményeket velük szemben” nem támasztott az államhatalom. Ez nyilván az ellenőrzés mértékét jelentette. 1952-ben Michnay László, az adventista egyház vezetője, levelet intézett Rákosi Mátyáshoz, melyben az kérte, hogy a továbbiakban az állam ne ellenőrizze az adventista egyház könyveit, kiadványait, pénzügyeit. Michnay azért fordult Rákosihoz, mert az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) már több ízben elutasította az erre vonatkozó kérésüket. A pártvezetés azonban az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve elutasította a kérést. Az ÁEH feljegyzésében hivatkozott arra, hogy a „baptisták és a metodisták is fordultak hasonló kérelemmel a Belügyminiszterhez és az Állami Egyházügyi Hivatalhoz”, de ők megmagyarázták nekik, hogy „mennyre helyes az állami ellenőrzés, amit a baptisták és metodisták meg is értettek és azóta nyugodtan vannak”. Arra is utaltak, hogy Michnay Lászlónak ők már több ízben megmagyarázták, hogy „kérésük nem indokolt, és hogy... mint felekezetet semmiféle sérelem nem éri, ha az

¹³ Az adventista egyház magyarországi történetének kezdeteihez ld. RAJKI ZOLTÁN: Egy sikeres misszió története. A Hetednap Adventista Egyház kialakulása és fejlődése a Kárpát-medencében az Osztrák-Magyar Monarchia idejében. *ATF Szemle*, 2006/1. sz. 28–48.

állami törvényeket betartják”, és változatlanul az ÁEH véleménye az, hogy „az adventista felekezet felé” a magatartásukat illetően „semmiféle változás ne történjen”.¹⁴

Az adventista felekezet 1953-ban kérelmezte, hogy nyilvánítsák az egyházat törvényesen elismert vallásfelekezetté. Ekkor a kérelmüknek a pártállam nem tett eleget, végül 1957-ben került sor az állami elismerésre. Horváth János, a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának elnöke 1957. május 21-én kelt levelében közölte Pechtol Jánossal, az adventista egyház elnökével, hogy „a Magyarországi H. N. Adventista Felekezetet a törvényes rendelkezések értelmében ezennel törvényesen elismert vallásfelekezetté” nyilvánítja.¹⁵ A hivatal elnöke az iratban megállapította, hogy a felekezet bemutatott szervezeti szabályzata megfelel az 1947. évi XXXIII. törvény által hatályban tartott 1895. évi XLIII. törvény 7. §-ában előírt feltételeknek. A levéltári iratok között az elismertetési okmány mellett található az adventista vezetőknek a hivatal elnökénél 1957. április 10-én tett látogatásának a protokoll szövege.¹⁶ Igen tanulságos a protokoll felépítése és tartalma. A felekezet vezetői az egész közösség nevében először is köszönetet mondanak a hivatalnak azért, hogy a felekezet tagjai „az alkotmányban biztosított vallás- és lelkiismereti szabadság alapján zavartalanul vallhatják hitüket és gyülekezeteikben szabadon gyakorolhatják biblikus közösségi életformájukat, biztosítva az istentiszteletek korlátozás nélküli megtartását”. Azért is köszönetet mondanak a hivatalnak, hogy a felekezet „akadálytalanul folytathatja szervezeti működését és hogy a múltban felmerült belső nehézségekben hathatós segítséget nyújtott”, „megszüntette a felekezetre nézve sérelmes ’államellenes’ megbélyegzés”-t „és a megalázó szekta

¹⁴ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-A-21-a-146/1952. Eln. számú irat.

¹⁵ MOL-XIX-A-21-a-166-1/1957. Eln. számú irat.

¹⁶ MOL-XIX-A-21-a-166-1/1957/Eln. számú irat melléklete: „A H. N. Adventisták Felekezete Országos Elnöki Tanácsa elnöke Pechtol János és három egyházkerület előjárója, Tóth Gyula, Zarka Dénes, Berghauer Imre az Állami Egyházügyi Hivatal elnökénél, Horváth János úrnál 1957. április 10-én tett látogatásának protokoll szövege.”

jelleget”. A protokoll államhűségi nyilatkozattal folytatódik. Ebből megtudhatjuk, hogy a felekezet 1953. június 11-én már beadvánnyal fordult a hivatalhoz, és az abban tett hűségnyilatkozatot ismétlik meg ezúttal is. Ebben kifejtik, hogy a felekezet az „Ige alapján vallja az államhatalom Istentől való rendeltetését és tanítja az állampolgári hűség minden téren való gyakorlását úgy békében, mint háborúban”. Megengedhetetlennek tartják, hogy tagjaik közül „bárki is a fennálló társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló államellenes tevékenységet támogasson, vagy ilyen irányú gondolatokat hirdessen”.¹⁷ Kifejezik továbbá: „Kötelességünknek tartjuk minden erőnkkel támogatni azokat a törekvéseket, amelyek szeretett hazánk és drága népünk jobblétének, kulturális és erkölcsi felemelkedésének célját szolgálják. Hazánk dolgozó társadalma érdemes tagjainak kívánnak bizonyulni a rend és a munka frontján. Lelkészjeinktől elvárjuk, hogy közösségünk tagjait az önzetlen és tiszta embertársi szeretet és segítőkészség szellemében jó állampolgároknak neveljék. Készséggel támogatunk minden olyan nemes törekvést, amely az egyetemes béke ügyét mozdítja elő és meggyőződésünk, hogy e téren a hívő emberek és a becsületes békebarátok összefogása az evangélium szellemében felbecsülhetetlen szolgálatot tehet az egész emberiség javára.” A protokoll III. pontjában a „Szabad Egyház” eszméről vallott álláspontjukat fogalmazták meg. Eszerint vallják az állam és az egyház egymástól való teljes elválasztását, és azt, hogy „az egyház az államtól más támogatást, mint a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítását, ne fogadjon el”, majd hozzátesszik, hogy az állam és az egyház egymástól való teljes anyagi és politikai függetlensége mellett elismerik „az állam ellenőrzési jogát, mivel a politikai hatalom tényleges birtokosa Isten rendelése folytán az államhatalom”. Felvetődött a Szabadegyházak Szövetségével való kapcsolat is. A felekezet vezetői leírták, hogy a Szövetség – az Állami Egyházügyi Hivatalra hivatkozva – megkereste az adventista egyház vezetőit, hogy lépjenek be

¹⁷ Az 1956-os eseményekre utalva a következőt jegyzi meg: „Ehhez az elvhez való szilárd ragaszkodásunkkal magyarázható, hogy hazánkban 1956 év őszén lezajlott tragikus események alatt közösségünk prédikátorai és tagjai közül senki sem vett részt az erőszakosság és vérontás cselekményeiben és az államrend ellen irányuló akciókban.”

a Szövetségbe. A protokoll értelmében így foglalt állást az egyház vezetősége: *„Bár felekezetünk alapító tagja volt a Szövetségnek, 1950 augusztusában kilépett. Akkor úgy láttuk, hogy a Szövetség betöltötte küldetését, s időszertülnné vált, mivel Magyarország új Alkotmánya régi problémáinkat megoldotta. Ha ellenben a Szövetségbe való visszatérésünk az állam érdekeit szolgálja, felekezetünk Elnöki Tanácsa késznek nyilatkozik a kérdéssel tárgyalni, arra kérve az Állami Egyházügyi Hivatalt, hogy nyújtson teljes tájékoztatást a kérdésben.”* Az irat utolsó részében az egyház működésével kapcsolatos konkrét problémákat, javaslatokat fogalmaznak meg, melyekről a felekezet az ÁEH-val tárgyalni kíván.¹⁸

Pechtol János, az egyház elnöke 1957. május 27-én kelt levelében megköszönte az ÁEH-nak a felekezet jogi helyzetének rendezését, és kinyilvánította a következőket: *„A Felekezet Országos Elnöki Tanácsa tudatában van népi demokratikus kormányzatunknak az elismerésben megnyilatkozó bizalmának és minden igyekezetével oda fog hatni, hogy közösségünk a kívánalmaknak és kötelességeinek megfelelően hazánk jólétének építésében.”*¹⁹

Stratégiai kérdés volt az elismertetést követően a felekezet működésének pártállami struktúrák szerinti vágányra terelése. Az Állami Egyházügyi Hivatal gondoskodott arról, hogy az egyház belső működése – személyi és szervezeti téren – megfelelően az elvárásainak.²⁰ Ebben a folyamatban az ÁEH mellett a politikai rendőrség kulcsfontosságú szerepet játszott. Szakács József adventista lelkész, aki az egyház, majd a Szabadegyházak Tanácsa (SZET) elnöke is lett, később pedig országgyűlési képviselő, „Szaniszló Pál” fedőnéven 1957 és 1985 között adott jelentéseket a kisebb felekezetek-

ről, különösen az adventista egyházzal.²¹ 1957. évi jelentéseiben az adventista felekezet törvényes elismerése nem volt téma, de érdemes néhány momentumra felfigyelni. 1957 szeptemberében – tehát az elismerés évében – az adventista felekezet értekezletet tartott a balatonlellel üdülőben. „Szaniszló” jelentésében elmondja, hogy az *„értekezlet alatt semmilyen politikai tárgyú vita vagy beszélgetés nem volt”*. Hozzáteszi, hogy *„ettől különösen óvakodtak a külföldiek is”, és „még a magánbeszélgetéseik alatt is a legmesszebbmenőig tartózkodtak az ilyen témáktól”*. Nem sokkal vagyunk 1956 után, a felekezet megkapta a régóta vágyott állami elismerést, nehéz elhinni, hogy nem érdekelték őket a politikai kérdések. Nyilvánvaló, hogy kényes téma volt ez akkor, és tudni kellett, hogy miről „nem ajánlott”, és miről „ajánlott” beszélni. A jelentésből kiderül, hogy nem teljesen kerültek el a közéleti kérdések megvitatását. Az értekezlet utolsó napjáról a következőket jelentette „Szaniszló”: *„Az értekezletet bezáró napon egy békegyűlés volt. Ezen jelen voltak a Balatonszemesi Tanács és ugyanonnan a párt képviselői. Szemmel láthatólag váratlanul jól érezték magukat. Magatartásuk fesztelen és barátságos volt. A Zarka Dénes előadása után, valamint Dr. Kónya A. atomfizikus előadása után a balatonszemesi párttitkár is felszólalt. Ő maga sem gondolt arra, hogy ez a Felekezet ennyire megértette hivatását, napjaink eseményeiben.”* Az ügynök különös gonddal figyelte, hogy a külföldi egyházi vendégek hogyan viszonyulnak az értekezlethez. Sietett is megnyugtatóan a politikai rendőrséget: *„Egyesek úgy vélték, hogy a külföldről érkezett egyházi vezetők nem fognak részt venni ezen a gyűlésen, gondolva, hogy nyugati körök nem jó szemmel néznék, de ez nem így volt, mert igen nagy érdeklődéssel hallgatták végig az egyes 'Béke' felszólalásokat. S minden jel arra mutatott, hogy nagyon jól érezték magukat.”*²²

¹⁸ Pl. Lelkészek működési engedélye és utánpótlása, gyermekek vallásos nevelése, szombat problémája, külföldi kapcsolatok, kiutazások, építkezések, stb.

¹⁹ MOL-XIX-A-21-a-166-2/1957. számú irat.

²⁰ MOL-XIX-A-21-d-0021-1/1960. számú irat. A feljegyzésben ezt olvassuk: *„Az adventistáknál, egy két személy kivételével, a reakciós vezetőket eltávolítottuk, helyükbe pozitív emberek kerültek. Átszervezést, összevonást hajtottunk végre velük. Az adventista szektánál az ország négy kerületre volt felosztva. Ezeknek külön önálló vezetőik voltak, amit felszámoltunk.”*

²¹ M-40918. számon, 12 munka-dosszié található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (továbbiakban: ÁBTL). A dossziék 1957 és 1985 között keletkezett, „Szaniszló Pál” fedőnéven adott jelentéseket tartalmaznak. A 6-os karton alapján beazonosítható, hogy Szakács József jelentett ilyen fedőnéven, akit 1985-ben azért ejtettek ki a hálózathoz, mert „választott tisztségbe került” (országgyűlési képviselő lett).

²² ÁBTL-3.1.2.-M-40918. 51.

A fenti sorok mutatják, hogy a törvényes elismerés első pillanatától fogva a politikai rendőrség őrködött azon, hogy az adventista felekezet működése a kommunista hatalom érdekeinek megfelelően alakuljon. A jelentésből az is látható, hogy az egyház (mint minden más egyház esetében is) külföldi kapcsolatai kiemelt figyelmet érdemeltek. A későbbi levéltári dokumentumok is azt támasztják alá, hogy vissza-visszatérő kérdés a nemzetközi kapcsolatok ellenőrzése, alakulásának befolyásolása.

A hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől aztán nem csak, mint „szimpla” külföldi kapcsolat lesz fontos téma az adventista egyházban, hanem előtérbe kerül a külföldi egyházi szervezettől való függőségi viszony kérdése is. A külföldi egyházi szervezetek és személyek szerepe akkor vált fontossá, amikor az ökumenikus mozgalom miatt tiltakozás alakult ki az adventista egyházban, és a tiltakozók ügyében született döntéseknél meghatározó volt a külföldi egyházi vezetők ténykedése.²³ Az Állami Egyházügyi Hivatal az egyházpolitikai érdekeknek megfelelően engedte a külföldi vezetők beavatkozását, és manipulálta őket a pártállami érdekek szerinti döntések meghozatalára.²⁴

A magyar adventista egyház elismertetési okmányában nem szerepelt az, hogy a magyar egyház bármilyen függőségi kapcsolatban is állna külföldi adventista egyházakkal.²⁵ Erre a tényre „Szaniszló” is felhívta a politikai rendőrség figyelmét 1983-ban. Az ügynök ezt azzal magyarázta, hogy az 1895. évi XLIII. törvénycikk 17.§-a²⁶ kimondja, hogy a „magyar állam kötelékén kívül álló hatóság vagy egyén a vallásfelekezethez egyházi feje vagy védura nem lehet, és a vallásfelekezet semminémű egyházi függésben külföldi hatóságtól, vallásfele-

zeti társulattól vagy egyéntől nem állhat”. Hozzátette azt is, hogy az adventista egyház 1957-es elismertetésekor a Divízió²⁷ elnöke „agresszíven” viselkedett, és bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy „egyáltalán kérte volna az egyház az elismertetésben a külkapcsolat rendezését”.²⁸ A felekezet vezetői többször is megerősítették azt, hogy az egyetemes H. N. Adventista Egyház részének tekintik magukat ugyan, de egyidejűleg kijelentették azt is, hogy „az egyházvezetőség nem függő viszonyban áll a Generál Konferenciával és a Divízióval, e magasabb egyházi szervekkel, és ebből következően az egyház külföldi vendégei az unió konferencián tanácsadói minőségben vesznek részt”.²⁹ „Szaniszló” ügynök, amikor a tiltakozó csoport elleni fellépés sikere érdekében szükségét érezte a külföldi egyházvezetés segítségének, 1983-ban azt szorgalmazta, hogy „a Divízió kimondja az Egervári csoport illegalitását”. Egyébként a magyar egyház belügyeibe való beavatkozásnak tekintették a külföldi egyházi vezetők fellépését.³⁰

1984-ben kulcsfontosságú szerepe lett az adventista egyház külföldi vezetőinek. Az adventista világszervezet vezetői a magyar egyház meghívására azért érkeztek Magyarországra, hogy véglegesen rendezzék a „kivált csoport” helyzetét. Az ÁEH meglegedéssel állapította meg, hogy egyházpolitikai érdekeik szerint alakult a látogatás, mert a külföldi vezetők „határozottan kijelentették, hogy Magyarországon minden adventistának az állam által is elismert szervezethez kell tartoznia”. A Generál Konferencia elnöke a szóban forgó csoportot „szakadároknak” minősítette, és nyilvánosan elhatárolta őket a világszervezettől”, és ezzel a nyilatkozattal lezártak tekintették az ügyet. Az ÁEH irataiban feljegyezték, hogy a „delegáció magyarországi tartózkodása alatt a Hivatal elnöke több alkalommal folytatott megbeszélést a Generál Konferencia elnökével”, és az ÁEH eredeti célkitűzéseinek megfelelően „az ügy rendezését és végső lezárását egyházi kereteken belül” tudták tartani. Az ÁEH még a következőt is megál-

²³ MOL-XIX-A-21-a-11-2/1984., MOL-XIX-A-21-a-11-2-a/1984., MOL-XIX-A-21-a-11-2-b/1984.

²⁴ MOL-XIX-A-21-b-45.992/1984. számú irat. (420-as doboz)

²⁵ MOL-XIX-A-21-a-166-1/1957/Eln. számú irat. Államhűségi nyilatkozatot tett az adventista egyház vezetője.

²⁶ Ide kívánczik a megjegyzés, hogy az említett törvény ezen szakaszát nem tartotta hatályban az 1947. évi XXXIII. tv., a gyakorlatban mégis hivatkozási alapként használták fel a politikai érdekeknek megfelelően.

²⁷ Az adventista egyház nemzetközi területi egységének az elnevezése.

²⁸ ÁBTL-3.1.2.-M-40918/10. 140–143.

²⁹ MOL-XIX-A-21-b-33063. számú irat. (420-as doboz)

³⁰ ÁBTL-3.1.2.-M-40918/10. 140–143.

lapította: „*A Világszervezet egyértelmű állásfoglalása megteremtette azt a lehetőséget, hogy a szakadár csoporttal szemben egyházpolitikai eredményeink és érdekeink veszélyeztetése nélkül lépünk fel.*”³¹

E példa jól mutatja tehát azt, hogy a pártállam milyen egyházpolitikai manőverekre használta fel az egyházak nemzetközi kapcsolatait, és a törvényesen elismert státus miként jogosította fel a hatalmat az egyház belügyeibe való beavatkozásba.

2. A Szabadegyházak Tanácsának, valamint a tagegyházaknak a jogi helyzete

A Szabadegyházak Tanácsa jogi státusát tekintve nem vallásfelekezet volt, hanem egyesület, mely keretet adott a kisebb vallásfelekezetek koordinált működésének. Egy 1980-ból származó, az ÁEH kérésére készített jogi szakértői vélemény szerint „*a vallási egyesületek főfelügyeleti hatósága is az Állami Egyházügyi Hivatal*” volt, az alapszabályt/szervezeti szabályzatot is az ÁEH hagyta jóvá. A jogi szakértői vélemény megjegyzi, hogy a Szabadegyházak Tanácsa, mint a kisegyházak koordináló és képviselői szerve meglehetősen szokatlan volt addig a „vallási jogéletben”, de mint jogi forma bevált, és az „állami jogéletbe” a szabályzat által illeszkedik be.³² A SZET-ben tagsággal rendelkezhetett önállóan államilag el nem ismert vallásfelekezet is, és ezen az úton legalizálhatták működésüket. Az el nem ismert vallási közösségek számára az egyedüli engedélyezett, vagy „tűrt” működési lehetőség volt a Szabadegyházak Szövetségével, majd megváltozott nevén a Szabadegyházak Tanácsával való együttműködés, illetve az abban való tagság.

Az önálló jogi személyiségű egyesületi forma azonban nem állt rendelkezésre az egyes, el nem ismert közösségek számára. Az egyesülési jog gyakorlása is pártállami kontroll alatt működött, és csak akkor engedélyezték az egyesület létrehozását, ha az nem jelentett

veszélyt a fennálló állami és társadalmi rendre. „Egyesülési joggal való visszaélés”-nek minősült az, ha vallási egyesületet szándékoztak létrehozni, mert a „szektásodás” egyházpolitikailag káros lett volna. A vallási/vallásos egyesületek (vagy nem egyházi státusú egyéb szervezetek) felett is az ÁEH gyakorolta a felügyeleti jogot. Gondot okozott azonban az, hogy milyen jogi alapot találjanak a nemkívánatos vallási közösségek működésének eltiltására. Egy akkori jogi szakvélemény – utalva az átfogó vallásügyi törvény hiányára – egy konkrét eset kapcsán elismerte, hogy „*valójában nincs olyan jogszabály, amely alapján az eltiltás megtörténhetne*”, és egyesületnek kell tekinteni őket, hogy az egyesületekre vonatkozó szabályok szerint be lehessen tiltani őket.³³

A Szabadegyházak Tanácsa – sajátos jogi helyzeténél fogva – fontos eszköz volt a hatalom kezében. Általa voltak ellenőrizhetőek, irányíthatóak a kisebb felekezetek. Kifejezett célja volt a pártállamnak, hogy „egyenruhát” szabjon a kisebb felekezeteknek is, ahhoz hasonló, amilyent a 1948-as (1950-es) egyezményekben a történelmi nagy egyházak kaptak. Már 1951 nyarán a Magyar Dolgozók Pártja Titkársága elfogadta a BM Adminisztratív Osztálya által készített javaslatot a „*magyarországi szekták prédikátorainak ellenőrzésére*”. A javaslat előírta, hogy az ÁEH hívassa be „*a Szabadegyházak Szövetségének vezetőségét, és közölje velük, hogy ez a szervezet kezd a népi demokrácia ellenes szervezkedések fedőszerve lenni*”, és „*kérjen tőlük segédkezet arra, hogy a szervezetek mögötti államellenes működésnek*” gátat vethessenek. Az ÁEH elnöke feladatként kapta, hogy „*közölje a szabadegyházak vezetőivel, hogy külföldi támogatást bármilyen formában (brosurák [sic!], könyvek küldése is) csak az ÁEH hozzájárulásával vehetnek igénybe*”. Azt is elvárták továbbá, hogy „*Szabadegyházak Szövetségéhez tartozó 5 szekta jelentse ki, hogy a többi 29 szekta amerikai dollárból él*”, valamint egy hónapos határidővel megszabták,

³¹ MOL-XIX-A-21-a11-2/1984. számú irat.

³² MOL-XIX-A-21-b-27.915-1980. számú irat.

³³ MOL-XIX-A-21-b-45.045/1984., MOL-XIX-A-21-b-43.370/1984. számú iratok. (420-as doboz)

hogy a „Belügyminisztérium az ÁEH-val dolgozza ki a szekták szorosabbra fogásának és ellenőrzésének egyéb rendszabályait”.³⁴

A Szabadegyházak Szövetsége a II. világháborút követően „kormányhatóságilag nem elismert szervezet” volt, „csupán a Belügyminisztérium, mely annak idején nyilvántartotta a szektákat, fogadta el olyan hatóságnak, mely a Szabadegyházak képviselőjére jogosult”. Ez a magyarázata annak, hogy 1952 januárjáig a „szekták felügyelete... kizárólag a BM egyesületi osztályára tartozott”. Az ÁEH-nak a felállítása után az volt a feladata, hogy „helyhez kösse... a vándor prédikátorokat, számukat csökkentse és a Szabadegyházak Szövetsége vezetőségét tegye felelőssé működésükért”.³⁵

Az 1953. júniusi kormányprogram meghirdette, hogy „nagyobb türelmet kell tanúsítani vallási kérdésekben”, és ez felélénkítette a különböző felekezeteket, a „szekták” is nagyobb gondot jelentettek az államhatalomnak. Mivel az ötvenes évek első felében az államhatalom annyiban foglalkozott a kisebb felekezetekkel, hogy „adminisztratív eszközökkel” igyekeztek „tevékenységüket minimálisra korlátozni”, 1955-ben azt fogalmazták meg, hogy a velük kapcsos-

³⁴ MOL-M-KS-276-54/150. 6. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. július 4-én délután 5 órakor tartott üléséről. A BM Adminisztratív Osztálya által készített javaslat teljes szövegét ld. a mellékletek között.

³⁵ „A szektákkal való foglalkozás a mi részünkről annyiból állt, hogy egyrészt a vezetőkkel megbeszéltük a soronlévő állami feladatok támogatását, néha beszámoltattuk őket, mit tettek, mi volt az eredménye, másodsor, hogy hitelveik sarkalatos tételeit az ellenük folytatandó politikai munka elősegítésére megküldtük a megyei megbízottaknak. A rendőrségen kívül más állami szervek alig foglalkoztak a szekták tevékenységével. Ha valahol káros volt valamelyik prédikátor tevékenysége, egyszerűen internálták. Az igazolványok bevezetése, az igazolványoknak a rendőrséggel való láttamozása, igen jó eszköznek bizonyult a szekták tevékenységének ellenőrzésében. Hátránya volt azonban az, hogy az ellenőrzés csak az igazolvánnyal rendelkezőkre korlátozódott. Az igazolvánnyal nem rendelkező szektaprédikátorok zavartalanul működhetek, konkrét eljárás csak akkor indult ellenük, ha valaki feljelentette és bizonyítani tudta államellenes cselekedetét. Így sok esetben a velünk lojális szektaprédikátorok hátrányos helyzetbe kerültek. A vadszekták tevékenységét annak ellenére, hogy létszámuk jelentéktelen, nem tudtuk felderíteni és ellenük jóformán semmit sem tudunk tenni. Ez a kérdés ma is problémát okoz munkánkban.” MOL-XIX-A-21-c/6/3-142. doboz. „Szabadegyházak Szövetsége, szekták helyzete” című ÁEH feljegyzés, kelt. 1955. június 7-én.

latos politikát úgy kell folytatni, hogy az „a Párt előtt álló feladatok végrehajtásához segítséget jelentsen”. Ekkor fogalmazódott meg, hogy az ÁEH protestáns alosztálya „rendszeresen foglalkozzon a Szabadegyházak Szövetsége vezetőségi tagjaival és a jelentősebb szekta vezetőikkel”, „kéthavonként hívja be őket, amikor megbeszéli velük az időszerű feladatokat és tájékoztatást kér a prédikátorok tevékenységéről”. Előírták azt is, hogy a „megyei megbízottak is foglalkozzanak a területükön működő jelentősebb létszámmal rendelkező szekták prédikátoraival”. A kisegyházak és a történelmi egyházak viszonyába is beavatkozott az ÁEH: nem engedték meg, hogy „szektaprédikátorok protestáns templomban” igét hirdessenek vagy bibliaórát vezessenek. A Szabadegyházak Szövetsége vezetői számára előírták, hogy „támogassák a protestáns egyházak ökumenikus munkáját úgy, hogy a béke megvédése érdekében tett nyilatkozatokat előírják és megfelelő alkalmakon ünnepléses nyilatkozatokat tesznek a szabadegyházak nevében”, és az ilyen alkalmakat az „alosztály” nyilvántartja, és „javaslatot tesz a Hivatal vezetőség felé, és a nyilatkozat szövegét megbeszéli” a Szabadegyházak Szövetsége vezetőivel.³⁶

Mindehhez jól jött, hogy 1956 után kisegyházi részről is kíváncsúnak tartották, hogy a Szabadegyházak Tanácsát („Szövetségét” – ekkor még ez az elnevezés is használatban volt) a hatékonyabb működés érdekében újjászervezzék, hogy „alkalmazkodjon az idők szelleméhez, a politikai viszonyokhoz”. Erre Michnay László tett javaslatot, akinek a kezdeményezésére a Szövetség 1941-ben megalakult. Michnay az adventista egyház elnöke volt, amikor az adventista felekezet kivált a Szövetségből. Michnay ezt követően is figyelemmel kísérte a Szövetség működését, és az a meggyőződés alakult ki benne, hogy a Szövetség visszafejlődött, és nem képes „magasztos célját betölteni”. Indítványozta, hogy a Szövetség kérje a kormányzat „hathatós támogatását és segítségét, hogy így... képes legyen előbbre vinni a társadalom békéjét és biztosítékul szolgáljon minden békét zavaró nyugtalanító kilengéssel szemben”. Szerinte a kisebb szabadegyhá-

³⁶ MOL-XIX-A-21-c/6/3-142. doboz. „Szabadegyházak Szövetsége, szekták helyzete” című ÁEH feljegyzés, kelt. 1955. június 7-én.

zi közösségeknek meglévő külföldi „szellemi és anyagi” kapcsolatait hasznosítani kellene a haza és „a fennálló társadalmi rend javára”. Michnay arra tett javaslatot, hogy az egyes felekezetek belső ügyeiben való önállóságának fenntartása mellett, ha a Művelődési Minisztérium felkéri a Szövetséget, „megbízás folytán” közbeléphet és vizsgálódhat az „*egy-egy taggyházkban felmerült nehézségek*” ügyében. Michnay hangsúlyozta véleményét, miszerint a Szövetség helyes működése lehetne a bizonyíték az ellen a propaganda ellen, miszerint „*Magyarországon nincsen szabad vallásgyakorlat*”.³⁷

Kétségtelen, hogy a Szabadegyházak Tanácsa az ezt követő másfél évtizedben nagy változáson ment keresztül, alkalmazkodott az „*idők szelleméhez, a politikai viszonyokhoz*”.³⁸ Az ÁEH 1958 után kezdett el komolyabban foglalkozni a kisegyházakkal. Elemzések készültek, amelyeknek a „szektákkal”, valamint a Szabadegyházak Szövetségével kapcsolatos politikai stratégia kialakítása volt a célja. Mi is volt a gondja a pártállamnak a „szektákkal”? Az 1960-ban készült részletes feljegyzés megállapítja, hogy a szekták „*ideológiailag ellenségeink*”, és a „*történelmi egyházaknál azért veszélyesebbek, mert nekik nincs rögzített dogmájuk, hanem arról beszélnek, amiről éppen akarnak*”. Az államhoz való viszonyról leírták, hogy a „*legtöbb szekta hangoztatja az államhatalomnak való engedelmisséget*”, ez azonban csak „*a közrendnek és a közérkölciségnek szóló engedelmisség*”-et jelenti, és „*nem vonatkozik a békeharc támogatására, vagy a szocializmus igénylésére*”. Nem tetszett a pártállamnak a Szövetség eredeti rendeltetése sem, miszerint „*az állami hatóságokkal szemben kiálljon harcosan a szekták védelmében*”, amelynek érdekében önálló vallásszabadsági

³⁷ MOL-XIX-A-21-a-251/1957. számú irat.

³⁸ MOL-XIX-A-21-a-251/1957. számú irat. Michnay javaslatát Veres Pál, az ÁEH illetékes főosztályvezetője így kommentálta: „... A terv lényege az, hogy a Szabadegyházak Szövetségében az irányítást Ungár Aladár helyett Michnay venné át. Ungár a közeljövőben külföldre utazik és valószínűen nem tér vissza. ... Az egyik igen fontos kérdés, hogy a Szövetség alkalmazkodjon az idők szelleméhez, a politikai viszonyokhoz. ... A szervezeti felépítéssel egyet lehet érteni. Ha sikerül Michnayt Kiss Ferencel elfogadtatni, akkor a szervezés jó kezekben lesz [sic!], mivel Michnay jó szervező és egyúttal kemény kezű irányító is. Mindenesetre sokkal jobb nekünk, mint Ungár. ...”

osztályt is felállítottak. Mindezek miatt a Szövetség útjában volt a hatalomnak, és ekkor még a felszámolását tűzte ki célul. A tanulmány elégedetten állapítja meg, hogy az ÁEH közel két éves munkája következtében „*pozitív elemek*” kerültek a szekták vezetésébe,³⁹ és az addig „*zárt, egységes szabadegyházi szövetséget*” megosztották, „*különböző csoportosulásokat sikerült létrehozni, amelyek szembehelyezkednek a vezetéssel, továbbá sikerült Kiss Ferencet, a Szabadegyházak Szövetségének elnökét elszigetelni*”. Ezt az ÁEH alapnak tekintette arra, hogy lassan megszűnjön a Szövetség.⁴⁰

Nem a megszűnés, hanem a pártállam képre való átalakulás lett a Szabadegyházak Szövetségének (Tanácsának) a sorsa. 1965-ben az Állami Egyházügyi Hivatal megállapította, hogy – különösen az „*ügyvezető igazgató*”-nak köszönhetően – „*ellátja egyházpolitikai feladatát*”, alkalmasnak bizonyult a „*taggyházak összefogására, egységes, centrális irányításukra*”, továbbá elősegíti a taggyházak belső centralizmusának szélesedését s igyekszik körülhatárolni hitéleti tevékenységüket.⁴¹ 1968-ra már szépen belesimult a politikai rendszerbe. Miklós Imre arról tájékoztatta a párt agit-prop osztályát, hogy a SZET-hez tartozó kisebb egyházak és felekezetek levelekkel fordultak világközpontjaikhoz a „*vietnami amerikai agresszió miatt*”, amit véleménye szerint „*politikailag jól fel lehetne használni*”. Az ÁEH elnöke ezt az eseményt a kisegyházak magatartásában egyfajta fordulópontnak tekintette, mert külön felhívta a figyelmet arra, hogy ezek a felekezetek ezúttal „*offenzívan lépnek fel*”. Megmagyarázta, hogy ennek miért tulajdonít nagy jelentőséget: „... eddig a

³⁹ „*Pechtol, az adventisták elnöke, Turi, az ókatolikus egyház helynöke, Koroknai, adventista és Lődi Élő Isten szekta vezető személyében, akiket a Szabadegyházak Szövetségébe bevittünk, sikerült biztosítani, hogy a Szabadegyházak Szövetségén belül érvényt tudjunk szerezni politikai elgondolásainknak. Ugyancsak Michnay ügyvezető titkárt, Nagy József baptista alelnököt – akik két vasat tartanak a tűzben – sok vonatkozásban sikerült felhasználni elgondolásaink megvalósítására, konkrétan Kiss Ferenc professzor elszigetelésében és lemondatásában nagy segítséget jelentettek.*” MOL-XIX-A-21-d-0021-1/1960. számú irat.

⁴⁰ MOL-XIX-A-21-d-0021-1,2,3/1960. számú iratok.

⁴¹ MOL-XIX-A-21-d-0028-1/b/1965. számú irat.

*nyugati egyházakat imádkoztatták a mi egyházaink helyzetéért és most a mi egyházaink kezdeményezik fordítva ezt. Ez olyan gondolat, amit érdemes lesz más egyházaknál is megfelelően kifejleszteni.*⁴²

1973. december 6-án a Szabadegyházak Tanácsánál, az állam és az egyházak közötti egyezmények 25 éves évfordulóján rendezett ünnepségen Miklós Imre államtitkár elégedetten állapította meg, hogy „[T]ársadalmunk őszinte elismeréssel veszi tudomásul, hogy a Szabadegyházak Tanácsa ma együtt ünnepli e jubileumot a történelmileg korábban megalakult egyházakkal”. Majd ecsetelte, hogy az „egyezmények megkötésének idején a kisegyházak még nem tudtak mindenben élni a kapott új, nagyobb lehetőségekkel, nem látták tisztán és világosan a felszabadulás előtti és utáni korszak közötti különbséget, óvatosság volt a szocialista állammal szemben”, az „eltelt évtizedekben azonban a Szabadegyházak Tanácsa keretében működő egyházakban fokozatosan kialakult és megerősödött a haladó egyházi erők tábora, amely felismerte, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság nemcsak bíteleti szabadságot, hanem társadalmi felelősséget is jelent”. Az ÁEH elnöke szerint a SZET tagegyházai „ma már kötelezőnek ismerik el magukra nézve is az egyezmények alapelveit, amelyek a szocialista állam és egyházak új típusú viszonyát rögzítik”, melynek „leglényegesebb eleme, hogy közös a hívő és nem hívő dolgozó emberek felelőssége a társadalmi haladásért, a szocialista társadalom teljes felépítéséért, a világbéke megteremtéséért”. Miklós Imre méltatta, hogy a tagegyházak „egyre aktívabban vesznek részt a Hazafias Népfront programjának megvalósításában, a hazai és nemzetközi békemunkában”, és a progresszív álláspontjuk következtében velük „fokozottan számolnak világszervezeteik is”. Jelentős eredményként értékelte, hogy a magyar baptista egyház elnökét a Baptista Világszövetség alelnökévé választották, az adventista egyház európai Divíziójának elnöke pedig az egyezmények 25. évfordulója

⁴² MOL-XIX-A-21-d-0028-2/1968. számú irat. Az ÁEH feljegyzésében olvashatjuk: „A Szabadegyházak Tanácsa munkájának eredményességét mutatja, hogy a tagegyházak között megindult egészséges folyamat a vele való kapcsolat alakulásában is megmutatkozik: míg korábban sokszor tehernek érezték, elutasították a Tanács tevékenységét, ma már érdeklődéssel fogadják és igénylik azt.”

alkalmából neki írt levelében köszönetet mondott a Magyar Népköztársaság Kormányának a Magyarországon érvényesülő vallásszabadságért, és „hangsúlyozta, hogy továbbra is a legjobb kapcsolatokat akarják kiépíteni a magyar egyházzal”. Miklós Imre ígéretet tett arra, hogy a magyar állam „lényegéből fakadóan, a jövőben is elvileg következetes, gyakorlatában türelmes és megfontolt egyházpolitikát folytat”, a SZET tagegyházainak pedig feladatként jelölte meg, hogy „további lépés történjék a helyenként és időnként még tapasztalható elkülönülési szándék, törekvés, a társadalom iránti közömbösség és a múltból örökölt visszahúzó szemlélet megszüntetése érdekében”. A méltatást követően a SZET tagegyházai ünnepi nyilatkozatot fogadtak el, melyben megerősítették azt az álláspontjukat, hogy a szocialista társadalomban „jó szolgálni minden ember javára, s lehet élni Isten dicsőségére”, ezért a jövőben is készek megtenni minden tőlük telhetőt „azoknak a nagyszabású terveknek a megvalósításáért, amelyek a magyar nép jólétét kívánják fokozni”. Kinyilvánították továbbá, hogy egyetértenek a szocialista állam „széles körű külpolitikájával, amely a békés egymás mellett élésre irányul”, és kéri Istent, hogy áldja meg a kormányt, a nép vezetőit, „hogy bölcsen vezessék” az egész népet „a szocializmus építése útján”.⁴³

A nyilatkozatot a kilenc tagegyház adta ki, melyből három egyház rendelkezett törvényesen elismert státussal: a baptista, a metódista és az adventista egyház. A többi hat felekezet (Evangeliumi Pünkösdi Községe, Keresztyén Testvérközösségek, Isten Egyháza, Szabadkeresztyén Gyülekezetek, Őskeresztyén Felekezet, Élő Isten Gyülekezete) törvényesen elismert státus nélkül volt tagja a SZET-nek, és így működésük legális volt.

Az 1980-ban készült, Szakács József nevével fémjelzett SZET szabályzat „jogilag” is rögzítette a kialakult helyzetet. A SZET céljaként és feladatként – az egyes tagegyházak önállóságának, saját hitelvi álláspontjuknak a tiszteletben tartása mellett – az adminisztratív ügyek közös intézésén túl megjelölte, hogy „összehangolja a tag-egyházak keresztyén felelősségéből fakadó szolgálatát az általános emberi

⁴³ MOL-XIX-A-21-c-6/17. számú irat. (142. doboz)

és társadalmi kérdések tekintetében, előmozdítsa a tagegyházak egymással való kapcsolatát”. Deklarálta továbbá, hogy a „SZET koordinatív, konzultatív testület, nem felekezeti, hanem egyesületi jellegű tömörülés, amely a mindennapi feladatok elvégzése és a közös célok megvalósítása érdekében tevékenykedik”. A közös célok között kiemelendő, a „közös tanulmányi munka”, amely „javaslatok, állásfoglalások, nyilatkozatok kidolgozása”, valamint az, hogy „az egyházközi kapcsolatokban, elsősorban a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa vonatkozásában, azoknak egyetértésével képviseli a tagegyházakat, amelyek ezt írásban kéri”.⁴⁴

A SZET szervezeti szabályzatáról az ÁEH elnöke – mint a vallási jellegű egyesületek „ura” is – megállapította, hogy „törvényes jogrendünkkel nincs ellentétben”, ezért azt 1980. december 10-én jóváhagyta.

3. 1988-ban történt meg a mormon egyház és az iszlám közösség törvényes elismerése

Annak ellenére, hogy a két felekezet magyarországi történelmi hátterét, „honosságát” tekintve teljesen eltért egymástól, közös pont alatti tárgyalását az indokolja, hogy mindkét egyház 1988-ban történt törvényes elismerése hátterében gazdaságpolitikai és külpolitikai érdekek is álltak.

Az amerikai eredetű mormon felekezet először 1977-ben kezdeményezte a kapcsolatfelvételt az Állami Egyházügyi Hivatallal. A szervezet megalakításához szükséges taglétszámmal és vezetőkkel azonban nem rendelkeztek, ezért az ÁEH a törvényes feltételek hiányára hivatkozva elutasította az elismertetés iránti kérelmet. 1987-ben az egyház egyik, politikai és gazdasági körökben egyaránt jelentős befolyással rendelkező vezető tisztségviselője (apostola) látogatást tett Magyarországon. A washingtoni magyar

⁴⁴ A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsához tartozó tagegyházak hitvallásai és Szervezeti Szabályzatai. Szerk.: Szakács József, Budapest, 1981.

nagykövetség javaslatára Miklós Imre fogadta az egyházi vezetőt, és tárgyalásokat folytatott a mormon egyház lehetséges magyarországi működéséről.

A magyar állami vezetőknek jól jött a mormon közösség kezdeményezése, hiszen ennek az egyháznak a tagjai között számos olyan politikus, illetve üzletember volt, akik komoly befolyással rendelkeztek az Egyesült Államokban. A mormon közösség törvényes elismerésével a magyar-amerikai gazdasági kapcsolatok fellendülése volt várható, ami ekkor komoly érdekeltsége volt a magyar kormánynak. A mormon egyház vezetői tárgyalásokat folytattak Magyarország miniszterelnök-helyettesével, aki a kapcsolatok fejlesztése mellett foglalt állást. Marjai József a következőket írta Miklós Imrének: „Hangsúlyoztam, érdekeltek vagyunk abban, hogy a kölcsönös előnyök alapján tovább növekedjék az USA részaránya Magyarország külgazdasági kapcsolataiban, és ennek érdekében mindkét részből további erőfeszítéseket tartunk szükségesnek. ... A magyar-amerikai gazdasági kapcsolatok előmozdításával kapcsolatban kijelentette, hogy látogatásuk növelte a bizalmat hazánk iránt, és a küldöttség minden tagja szívesen részt vesz a kapcsolatok fejlesztésében. Egyházuk jelenléte egy országban szintén bizalomnövelő tényező, amely közvetett módon több amerikai és európai mormont vonzana turistaként, de üzletemberként is hazánkba. ... Egyházuk jelenléte közvetlen gazdasági előnyökkel is jár, mivel az adott országban vallási közösségük komoly éves költségvetéssel rendelkezik. ... A megbeszélés tapasztalatai alapján hasznosnak és kíváncsiak tartom, hogy – mindenekelőtt az USA-ban dolgozó – küldötteink célirányos kapcsolatokat építenek ki a mormon egyházi vezetőkkel gazdasági kapcsolataink fejlesztése érdekében.”⁴⁵

A tárgyalások nyomán a mormon vezetők készségesek voltak a magyar állam által elvárt módon elkészíteni az egyház szervezeti és működési szabályzatát, és a szocialista állam iránti lojalitásukról, valamint a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséről biztosították a magyar tárgyaló feleket. A hazai mormon egyház létszámáról csak feltételezett adatai voltak a magyar hatóságoknak, de a szervezeti

⁴⁵ MOL-XIX-A-21-a-11-4/b/1987. számú irat.

szabályzat garantálta a törvény által előírt minimum egy egyház-községet (20 főt). A folyamat eredményeként 1988. június 1-jei hatállyal a mormon egyház törvényesen elismert vallásfelekezetté vált Magyarországon.⁴⁶

1986 szeptemberében kereste meg az Állami Egyházügyi Hivatalt a mekkai székhelyű Iszlám Világszövetség Egyesület megbízásból Kamal Siraj Alddin tábornok. Kérelmükben előadták, hogy mivel „ezer és ezer arab és mohamedán diák részesül felsőoktatásban magyar egyetemeken és más oktatási intézményekben”, és ugyanígy „ezer-nyi mohamedán” jut el turistaként és diplomataként Magyarországra, szükség lenne egy iszlám központ felállítására, „ahol ezek a mohamedánok összejöhetnek és vallásos szertartásaikat gyakorolhatják ugyanolyan módon, mint más vallásfelekezetek”. A megkeresés célja az volt, hogy engedélyt kérjenek egy iszlám központ – saját költségen történő – felállítására Budapesten. A tárgyaláson a tábornok elmondta azt is, hogy 1986 áprilisában már járt Magyarországon „gazdasági ügyek tárgyalása” végett. Mivel ekkor jó tapasztalatokat szerzett, elhatározták, hogy „a vallási igények kielégítése céljából” kezdeményezik a központ felállítását, továbbá felvetette, hogy mivel Szaúd-Arábia és Magyarország között diplomáciai kapcsolat nem létezik, a „Magyar Kereskedelmi Kamara képviselével Szaúd-Arábiában egy helyi illetőségű személyt lenne célszerű megbízni”.

Mivel Miklós Imrének nem voltak ismeretei az előadottakról, „eligazítást és tájékoztatást” kért a pártszervektől, a Külügyminisztériumtól és a Belügyminisztériumtól azzal a megjegyzéssel, hogy a megkeresés mögött „nem elsősorban egyházpolitikai kérdésekről van szó”. A külügy arról tájékoztatta az ÁEH elnökét, hogy nyomós érdekek fűződnek a magyar-szaúdi gazdasági kapcsolatok további bővítéséhez, és „olyan érintkezési felületek kialakításához, amelyek perspektívában hozzájárulhatnak... a két ország közötti hivatalos, diplomáciai kapcsolatok megteremtéséhez”. A külügy azt javasolta, hogy az

ÁEH elnöke válaszában „fejtse ki, hogy Magyarországon az állam és az egyház viszonya rendezett”, tiszteletben tartják a lelkiismereti és vallásszabadságot, tisztelik „más népek hitét, kultúráját, szokásait”, és kéri a szaúdi hivatalos szervek álláspontját is a megkereséssel kapcsolatban. A belügy pedig azt válaszolta Miklós Imrének, hogy „a tábornok közvetítésével javasolt iszlám központ létrehozása nem sérti állambiztonsági” érdekeiket, és készek együttműködni az ÁEH-val ezen a területen.⁴⁷

Az iszlám közösség elismertetése kapcsán tehát ezt követően a tárgyalásoknak három vonala volt: gazdasági, kulturális és vallási célok megvalósítása. A különböző párt-, állami és gazdasági szervek a tárgyalásokat koordináltan bonyolították le. Az egyeztetések folyamán kitűnt, hogy az Iszlám Világszövetség „bár készséget mutatott a gazdasági kapcsolatok kialakításának támogatásában, elsősorban és alapvetően a vallási intézmény magyarországi felállításában” volt érdekelt. Ezzel szemben a magyar fél a „gazdasági-pénzügyi együttműködés” előremenetelét szorgalmazta, és ennek rendelte alá a „vallási kérdések további egyeztetését”.⁴⁸ Az Iszlám Világszövetség 1987. szeptemberi magyarországi látogatása során Miklós Imre kifejtette, hogy „az iszlám központ vallási és kulturális céljainak megvalósítását csakis a konkrét gazdasági kapcsolatok kialakítása eredményezheti”, és a szaúdi felek pedig megértették, hogy „a gazdasági kapcsolatok kiépítése feltétele annak, hogy Iszlám Központ létesüljön Magyarországon”.⁴⁹

A tárgyalások eredményeként a Magyar Iszlám Közösség sejkje, dr. Mihályffy Balázs benyújtotta a szervezeti és működési szabályzatot, és kérte a közösség törvényes elismerését. Kérelmében hivatkozott arra, hogy az 1931. augusztus 2-án megalakult magyar mohamedán egyházközség⁵⁰ jogfolytonosságaként kapjon működési

⁴⁷ MOL-XIX-A-21-e-11-13/1986., 11-13/a/1986., 11-13/b/1986., 11-13/c/1986. számú iratok.

⁴⁸ MOL-XIX-A-21-e-0019-2/2/1987. számú irat.

⁴⁹ MOL-XIX-A-21-e-0019-2/1/1987. számú irat.

⁵⁰ Ez a Gül Babáról elnevezett, magyar állampolgárságú mohamedánokból álló egyházközség a II. világháború után megszüntette működését. MOL-XIX-A-21-e-9-9/1988.

⁴⁶ Ld. bővebben a levéltári hivatkozásokkal együtt: KÖBEL SZILVIA: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi közlöny*, 56. évf. 6. sz. (2001) 287–297.

engedélyt az iszlám közösség. Az Állami Egyházügyi Hivatal – az illetékes párt- és állami szervek támogatását bírva – 1988. augusztus 15-ei hatállyal a Magyar Iszlám Közösséget törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánította. Az elismertetési iratban az ÁEH a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvényt, valamint az iszlám vallás elismeréséről szóló 1916. évi XVII. törvényt jelölte meg hivatkozási alapként, és érdekes módon ebben nem történt utalás az 1947. évi XXXIII. törvényre, és nem került kihirdetésre hivatalosan a *Magyar Közlönyben*.⁵¹ A levéltári dokumentumok alapján tehát a gazdasági kapcsolatok kiépítése hangsúlyozott feltétele volt annak, hogy Iszlám Központ létesülhessen Magyarországon.⁵²

A törvényes elismerés „gyümölcse” igen hamar érni kezdett. 1989 elején a Külügyminisztérium tervbe vette egy, a magyarországi iszlám emlékeket bemutató rövidfilm elkészítését. A külügyminiszter-helyettes Miklós Imrének írott levelében ezt azzal indokolta, hogy a „*Magyar Iszlám Közösség elismerése, az iszlám kulturális és tudományos központ létesítéséről megkezdett tárgyalások ténye érdeklődést váltott ki*” a Magyarország politikai és gazdasági érdekei szempontjából „*nagy jelentőséggel bíró arab és iszlám országokban*”. A külügy szerint ez az érdeklődés „*kihazsnálható*” lenne a térséghez fűződő kapcsolatok fejlesztésére, Magyarország propagálására, a „*Magyarországkép formálására*”. A külügy tovább azzal érvelt, hogy szerintük az „*elképzelte film elkészítése és az iszlám országokban történő széles körű bemutatása nem csak politikai és kulturális*” kapcsolatokra, hanem „*gazdasági-kereskedelmi*” lehetőségekre is „*közvetlen hatást gyakorolhat*”. A Külügyminisztérium az ÁEH közreműködését és anyagi támogatását kérte a projekthez. A hivatal a koncepcióval egyetértett, de pénzzel nem támogatta a film elkészítését azzal az indokkal, hogy a Magyar Iszlám Közösség működéséhez anyagi támogatást biztosít.⁵³

⁵¹ MOL-XIX-A-21-e-9-9/a/1988. számú irat.

⁵² MOL-XIX-A-21-e-0019-2-1/1988. számú irat. ÁEH jelentés az Iszlám Világliga delegációjának magyarországi látogatásáról. (1987. aug. 29. – szept. 1.)

⁵³ MOL-XIX-A-21-a-9-10/1989. számú irat.

4. Törvényes elismerések, más jogi lehetőségek 1988/89-ben

A nyolcvanas évek második felében egyre több engedély nélkül működő vallásfelekezet igyekezett legalizálni tevékenységét, és sikerrel is járt. A legalizálás egyik módja a törvényes elismerés kérése volt, ám az ehhez szükséges politikai feltételek enyhítésére még 1989 tavaszáig-nyaráig várni kellett. Addig is lehetőség nyíltott más formában, de jogszerűen tevékenykedni. Az egyik ilyen „kiskapu” volt kis-szövetkezet létrehozása, a másik pedig az egyre inkább „liberalizálódó” egyesületi jog, mely nemcsak az el nem ismert felekezetek számára jelentett megoldást, hanem a már működő egyházakhoz kapcsolódó különböző vallási célokra is lehetőséget nyújtott. Amikor aztán 1989 elején elfogadták az egyesülési jogról szóló törvényt,⁵⁴ az átmeneti időre is legalizálhatta néhány közösség a működését. A helyzet ellentmondásosságára jellemző, hogy mindeközben a politikai rendőrség még dolgozik az „egyházi reakció” és a „szekták” ellen, 1989-ben pedig már lényegében az előkészületben levő átfogó, a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény szellemében kaptak vallási közösségek állami elismerést. A politikai akadály tehát már elhárult az átfogó törvény megszületése előtt, jöllehet az 1990. évi IV. törvény hozta meg több, állami elismerést nem szerző közösség egyházi jogi státusának rendezését. Tekintsünk át néhány példát!

Az 1989 márciusában kiadott ÁEH Tájékoztató megállapította, hogy „*az új egyesülési törvény lehetővé teszi különböző célú társulások létrehozását, alapítványok létrehozását közhasznú célok szolgálatára*”, és ennek következtében Magyarországon az azt megelőző hónapokban „*nagy számban alakultak különféle kulturális, társadalompolitikai, gazdasági célú egyesületek*”. Ilyen volt pl. a Márton Áron Társaság, a Magyarországi Izraeliták Országos Képviselőtanácsa Kulturális Központja, a Magyar Zsidók Kulturális Egyesülete, a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület, a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, a különböző egyházi ifjúsági szervezetek (Ökumenikus Tanács

⁵⁴ 1989. évi II. törvény.

Ifjúsági Bizottsága, Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Református Fiatalok Szövetsége).⁵⁵

1989-ben elsőként az Új Apostoli Egyház kapott törvényes elismerést. A svájci központú egyház ideiglenesen megbízott vezetője 1989. február 5-én törvényes elismerés iránti kérelemmel fordult az Állami Egyházügyi Hivatalhoz. A levélben kifejtette, hogy a Magyarországon 1873 óta működő mintegy 400 tagot számláló közösség az ÁEH tudtával „hosszú évek óta... a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa támogatásával tevékenykedik”, és több, a SZET néven levő ingatlannal rendelkezik. Helyzetüket a szolgálatuk eredményesebb ellátása érdekében szeretnék rendezni, ám kijelentik, hogy továbbra is igénylik a „Szabadegyházak Tanácsa jószolgálatát”.⁵⁶ A beadványra az ÁEH összefoglalót készített, melyből megtudhatjuk, hogy a hivatal az egyház magyarországi „követőinek tevékenységéről, annak tartalmáról és külföldi kapcsolataikról 1982 elejétől a Szabadegyházak Tanácsa elnöke, Dr. Szakács József révén” kapott „közvetlen információkat”, mégpedig úgy, hogy Szakács az „addig magánlakásokban tartott összejöveteleiket felkereste és közvetlen kapcsolatot épített ki velük”. Ez a „kapcsolat elvezetett odáig, hogy a felekezet külföldi és hazai vezetői 1984 nyarán elfogadták és kérték a SZET alapszabályában rögzített feltételek szerinti jószolgálatát és védnökségét”. Az ÁEH a „BM illetékeseivel történt egyeztetés után 1984 júniusában” engedélyezte a SZET jószolgálati tevékenységét az Új Apostoli Egyház magyarországi hívei felett. A feljegyzés arról is tanúskodik, hogy a közösség belső életéről és külkapcsolataikról a SZET elnökét azóta is rendszeresen tájékoztatták, és az ÁEH megítélése szerint „együttműködési készségük egyértelműen pozitív irányú”, és külföldi vezetőiket 1986 júniusában fogadták a hivatalban. A tagsággal kapcsolatban megtudhatjuk, hogy a hetvenes években a „magyar-NDK munkaerő-gazdálkodási együttműködés révén jutottak el ismét követőik hazánkba”.

Az ÁEH elismerően nyilatkozott a közösségről, és megállapították, hogy „működési feltételeik jogi rendezése példamutató lehet más állami engedély nélkül működő közösségek számára”. Pozitívként hatott, hogy az egyház ekkor már az NDK-ban és Lengyelországban elismert vallásfelekezetként működött, Csehszlovákiában pedig aktívan részt vettek a Keresztyén Békekonferencia munkájában, a „társadalmi kérdések iránt nyitottak” voltak, és „különböző nemzetközi segélyezési programokat” támogattak. Az ÁEH feljegyzést készítő tisztségviselője megállapította, hogy az egyház „jóváhagyás céljából benyújtott szervezeti és működési szabályzata a törvényes előírásoknak megfelel, jogilag, politikailag, illetve erkölcsileg kifogásolható rendelkezéseket nem tartalmaz”, és külön „kiemelendő pozitív viszonyulásuk” az államhoz, és az „az alapállásuk, hogy híveiket kötelezik az állampolgári kötelességeik lelkiismeretes betartására”, és állami elismertetésük esetén is kapcsolatban kívánnak maradni a SZET-tel. Fontos előfeltétel volt, hogy a SZET elnöksége is támogatta a közösség állami elismertetését, valamint a „BM illetékesei is” egyetértettek „törvényes működésük engedélyezésével”.⁵⁷ Miután az ÁEH javasolta a kérelem támogatását, jóváhagyásra felterjesztették a párt Központi Bizottsághoz és a Minisztertanács elnökéhez. Mindkét helyről pozitív válasz érkezett, így nem volt akadálya a törvényes elismerés megadásának.⁵⁸ A részletes feljegyzésből jól nyomon követhető tehát, hogy milyen szempontokat mérlegeltek 1989 tavaszán egy vallásfelekezet törvényes elismerése előtt.

Az Új Apostoli Egyház eseténél problémásabb esetek voltak inkább jellemzőek. 1986-ban az Állami Egyházügyi Hivatal az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos szigorúan titkos jelentésében a következő csoportokat említi: a Hetednapos Adventista Egyházból kiszakadt csoport, a Hit Egyháza, a Hare

⁵⁵ MOL-M-KS-288-21/1989./3. ö.e. Állami Egyházügyi Hivatal Tájékoztató, 1989/1.

⁵⁶ MOL-XIX-A-21-a-9-4/1989. számú irat.

⁵⁷ MOL-XIX-A-21-a-9-4/a/1989. számú irat.

⁵⁸ MOL-XIX-A-21-a-9-4/b/1989., 9-4/d/1989. számú iratok.

Krisna és Jehova Tanúi⁵⁹ közösségek.⁶⁰ A jelentés leginkább a „szakadár” adventista csoporttal foglalkozik, mert a többihez képest bonyolultabb, komplexebb feladatot jelentett a pártállami hatóságoknak. Mivel ez a közösség az 1990. évi IV. törvény után szerzett egyházi státust, esetükkel jelen tanulmányban részletesen nem foglalkozom, csupán annyit jegyzek meg, hogy 1989-ben egy bibliaiskolai egyesület megalakításával már legális keretet teremtettek a működésüknek, és az alapítványi formával is élni tudtak a szociális munka területén.⁶¹

A Hit Egyháza néven, Németh Sándor vezetésével működő karizmatikus csoport törvényes elismerés iránti kérelmét az ÁEH a nyolcvanas évek közepén elutasította. Arra hivatkoztak hivatalosan, hogy kérelmük nem felel meg a törvényi feltételeknek, ám a Pest megyei egyházügyi titkár egy 1988-as feljegyzése szerint a megtagadás elsődleges oka az volt, hogy „*módszereiket az erőszakos térítés jellemzi*”.⁶² Az ÁEH feljegyzései szerint a csoport arra is tett korábban kísérletet, hogy a „*volt Isten Gyülekezete vezetőjével, Ungvári Sándorral együtt lépjenek fel*”, aki „*egy megfelelő hagyományokkal rendelkező, de egyéb okok miatt megszűnt egyházi szervezet*” képviselője volt.⁶³ „Szaniszló Pál” jelentéséből pedig megtudhatjuk, hogy

⁵⁹ A Jehova Tanúi „*engedély nélkül működő közösség*”-ről itt annyit olvashatunk, hogy a csoport képviselőivel 1985. elején kezdtek tárgyalásokat, és a „*megbeszélések kezdeti stádiumban vannak*”. Terjedelmi korlátok miatt e közösség ügyével ebben a tanulmányban nem foglalkozom.

⁶⁰ MOL-XIX-A-21-d-0022/1-1/1986. „Tájékoztató az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos tevékenységünkről és a további feladatokról.”

⁶¹ Ld. az eset részletes feldolgozását KÖBEL: 2001. A csoportot Keresztény Advent Közösség néven vették nyilvántartásba 1990-ben.

⁶² MOL-XIX-A-21-b-421. számú doboz. Feljegyzés a budaörsi „Hit” nevű szekta működéséről.

⁶³ MOL-XIX-A-21-d-0022/1-1/1986. „Tájékoztató az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos tevékenységünkről és a további feladatokról.” Ld. még: MOL-XIX-A-21-b-66419/1988. (421. számú doboz) Ebből megtudhatjuk, hogy először 1983 szeptemberében „Isten Gyülekezete” néven nyújtottak be kérelmet. 1985 októberében már önállóan, új szervezeti szabályzattal és hitvallással adtak be kérelmet. 1988-ban megismételték ugyanezt a beadványt.

1985-ben már tárgyalásokat folytatott Németh Sándor a Szabadegyházak Tanácsával, és önálló elismerést szerettek volna szerezni a csoportjuknak. Az ügynök, aki nem más volt, mint Szakács József, a SZET elnöke, feladatuk kapta, hogy „*kísérje figyelemmel Németh Sándor tevékenységét, tapasztalatairól írásban számoljon be*”.⁶⁴ Az ÁEH 1986-ban további feladatként jelölte meg a közösséggel kapcsolatban, hogy káros tevékenységüket elszigeteljék és befolyásukat csökkentsék, és az „*egyházi sajtó felhasználásával*” kívánták „*lelepleztetni őket*”.⁶⁵

1985 októberében már önállóan, új szervezeti szabályzattal és hitvallással adtak be kérelmet. Mivel éveken keresztül választ nem kaptak a hivataltól, 1988-ban megismételték ugyanezt a beadványt. A közösség tagjai időközben zaklatásoknak voltak kitéve, és ezért több panaszbeadvánnyal is fordultak párt- és állami vezetőkhez. Panaszukban hivatkoztak arra, hogy miközben „*a hivatalos szervek jogalanyisággal ruházták fel a homoszexuálisok egyesületét, elismert vallásfelekezetté nyilvánították a gyakorlatilag nem létező mormon felekezetet, működési engedélyt adtak a hazánkban gyökértelen Buddhista Miszióknak, ugyanakkor súlyos és ijesztő zaklatásoknak teszik ki a társadalmi bajok orvoslásán munkálkodó Hit Gyülekezetét és annak tagjait*”.⁶⁶ Külföldi támogatók, nyugati sajtószervek (amerikai kongresszusi képviselők, BBC, SZER, Amerika Hangja) is felléptek az érdekében.⁶⁷

Az 1988-ban benyújtott beadványra és a panaszokra az ÁEH a következő álláspontot fogalmazta meg: „... *A csoport vezetői kapcsolatot létesítettek és tartanak fenn a radikális ellenzék egyes képviselőivel.*”

⁶⁴ ÁBTL 3.1.2. M-40918/11. számú dosszié. „Szaniszló” megjegyzi, hogy Németh Sándorék a „*maguk részére megengedhetetlennek tartják, hogy olyan utat válaszszanak, mint Bereczki Sándor, aki a pünkösdiék neve alatt végzi teljesen önálló tevékenységét*”.

⁶⁵ MOL-XIX-A-21-d-0022/1-1/1986. „Tájékoztató az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos tevékenységünkről és a további feladatokról.”

⁶⁶ MOL-XIX-A-21-b. (421. doboz.)

⁶⁷ MOL-XIX-A-21-b-66419/1988. számú irat. (421. doboz)

Miközben taktikai okokból látszólag a legalitás elnyerését szorgalmazták, velük egyetértve az állami szervekkel s hatóságokkal való szembenállás fokozására, helyzetük kiéleződésére törekednek. ... A befolyásuk alá került személyeket – főleg fiatalokat – a szigorú alá-fölérendeltséghez való alkalmazkodás, a vezetői tekintély és útmutatás kritika nélkül elfogadása révén, lelki kényszer alkalmazásával szembeállítják családjukkal, elszakítják őket munkahelyüktől, választott hivatásuktól. ... Németh Sándor és csoportja ügyével társszerveinkkel együtt elsőrendűen politikai eszközök igénybevételeivel foglalkoztunk. Arra törekedtünk, hogy a megtevesztett személyek leválasztását elősegítsük, ugyanakkor a csoportot egy már engedéllyel működő, hasonló hitelveket valló kisegyházba integráljuk, felhasználva ehhez a Szabadegyházak Tanácsa ellenőrző, felügyeleti tevékenységét. A 'Hit Gyülekezete' néven működő vallási közösség tevékenysége nem egyeztethető össze társadalmi berendezkedésünkkel. A Belügyminisztérium illetékeseivel egyeztetett álláspontunk szerint a csoport vezetőinek személye sem nyújt garanciát vallásfelekezeti törtenő működésük elismeréséhez. Mindezeket figyelembe véve az 1988. július 19-én benyújtott elismertetési iránti kérelmük elutasítását továbbra is indokoltnak tartom.⁶⁸

A „rendszer váltás” folyamata azonban megállíthatatlan volt. 1989 elején a Hit Gyülekezete lehetőséget kapott arra, hogy a Magyar Rádióban bemutatkozhasson. Az ÁEH elismerte, hogy „működési engedéllyel nem rendelkező vallási közösségről” van ugyan szó, de ez „helyes, a magyar tájékoztatáspolitikai nyíltságát tükröző lépés volt”.⁶⁹ A közösség ismét elismertetési kérelemmel fordult az ÁEH-hoz. A hivatal érdemi tárgyalásokat kezdett a vezetőkkel, amelynek során felülvizsgálták a közösség szervezeti szabályzatát.⁷⁰ A szabályzatról a Független Jogász Fórummal, a Független Jogvédő Szolgálatlaltal, valamint a „hazai jogtudomány egy-egy képviselőjéből álló ad-hoc jogi bizottság”-gal jogi szakvéleményt készíttetett Németh Sándor. A jogi szakvélemény alapján az ÁEH megállapította, hogy „az tar-

⁶⁸ MOL-XIX-A-21-b-66419/1988. számú irat. (421. doboz)

⁶⁹ MOL-XIX-A-21-b-67661/1989. számú irat. (421. doboz)

⁷⁰ MOL-XIX-A-21-b-67661/1989. számú irat. (421. doboz)

talmilag és a törvényes kellékeket illetően megfelel a vallás szabad gyakorlásáról rendelkező jogszabály követelményeinek”, és mivel új keltezéssel ismét benyújtották, azt javasolta a hivatal referense, hogy „az új helyzetnek megfelelően egy új eljárás keretében” biztosítsák részükre a törvényes működés lehetőségét. A csoportot végül az ÁEH a végnapjaiban, 1989 nyarán – az Új Apostoli Egyház után másodikként – Hit Gyülekezete néven törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánította.⁷¹

Az ÁEH-nak 1986-ban a „Hare Krisna szekta tagjainak tevékenységéről” minimális ismeretei voltak. A Csongrád megyei egyházügyi titkár jelzése szerint a megyében „kis-szövetkezetet alapítottak, és erősen kötött, zárt kommunában zajló életmódot folytatnak”, és megjegyezte, hogy a „létrehozott legális szervezet (kis-szövetkezet) megalakítását törvényes eszközökkel nem tudták megakadályozni”. Az ÁEH sürgősnek látta ekkor a „feladatok tisztázása és meghatározása céljából” konzultálni a „BM illetékeseivel”. A BM III/III-as csoportfőnökség 1987. októberi parancsnoki értekezletén „az egyházi reakció elhárítási területén folyó operatív munka”-val kapcsolatban felhívták a figyelmet „a 'Hare Krishna' szekta tevékenységének visszaszorítását, kapcsolataik leválasztását célzó munka... fontosságára”.⁷²

A BM III/III-as csoportfőnökség „Hinduk” fedőnéven folytatott bizalmas nyomozást a „szekta” ellen. A politikai rendőrség 1988. évi munkatervében a következőket olvassuk: „'Hinduk' fedőnevű bizalmas nyomozást tovább folytatva, ellenőrzés alatt tartjuk az engedély nélkül működő Hare Krisna szektát és vezetőit. Tovább erősítjük a szektán belül meglévő hálózati lehetőségeinket, folytatjuk további jelöltek felkutatását, kiválasztását, tanulmányozását. Operatív kombinációk kidolgozásával igyekszünk elmélyíteni a szektán belül és a nemzetközi irányító szervezetekkel meglévő ellentéteiket. Az anyagi bázisukat jelentő – a szekta által üzemeltetett – Omikron Gazdasági Kisszövetkezet álla-

⁷¹ MOL-XIX-A-21-a-9-11/1989. számú irat.

⁷² MOL-XIX-A-21-d-0022/1-1/1986. „Tájékoztató az engedély nélkül működő szakadár csoportokkal kapcsolatos tevékenységünkről és a további feladatokról.”

mi és tanácsi szakigazgatási ellenőrzésének fokozása érdekében lépéseket teszünk. Az esetleges szabálytalanságokat, visszaéléseket felhasználjuk a szekta vezetés tekintélyének lejárátására, a megtévesztettek leválasztására. A társzervekkel fokozottabban összehangoljuk tevékenységünket a technikai rendszabályok és 'K' ellenőrzés útján kapott információk cseréje és eredményesebb felhasználása céljából. Információszerző lehetőségünk bővítése érdekében megvizsgáljuk a célszemélyeknél 3/e operatív technikai rendszabály bevezetésének lehetőségét, kedvező körülmények esetén javaslatot teszünk a telepítésre."⁷³

Érdekes, hogy még az 1989-es munkatervben is a csoport ellehetetlenítése szerepel célként: *„A »Hinduk« fedőnevű bizalmas nyomozást tovább folytatva ellenőrzés alatt tartjuk az engedély nélkül működő Hare Krisna szektát és vezetőit. A szekta eddigi eredményes intézkedéseink ellenére, módszereiben változtatva tovább folytatja illegális szervező tevékenységét. Irányításuk továbbra is külföldről történik. Aktivizálásuk fokozódása várható, fennáll a reális lehetőség, hogy a szekta legalizálni kívánja működését egyesület vagy vallási felekezet formájában. A bizalmas nyomozásban tovább erősítjük meglévő hálózati pozíciókat beszerzési jelöltek felkutatásával, tanulmányozásával, beszervezésével. A szekta ellenőrzése és tevékenységének korlátozása során kiemelt figyelmet fordítunk a hatókörükbe került, megtévedt fiatalok leválasztására, a csoportosulás bomlasztására.*"⁷⁴

A politikai rendőrség munkája ellenére az ÁEH akkori elnöke, Sarkadi Nagy Barna 1989. június 20-án arról tájékoztatta az MSZMP KB Társadalompolitikai Osztálya vezetőjét, hogy a „magyarországi Krsna-tudatú Hívők Közössége jóváhagyás céljából benyújtotta szervezeti és működési szabályzatát”, és a „vallás szabad gyakorlásáról szóló törvény” rendelkezéseinek a szabályzat tartalmilag megfelel, ezért a közösséget „1989. június 23-ai hatállyal törvényesen elismert vallásfelekezetté” nyilvánítja.⁷⁵

⁷³ ÁBTL-1.11.1. 30. doboz. BM III/III. Jelentések 1986–1989.

⁷⁴ ÁBTL-1.11.1. 30. doboz. BM III/III. Jelentések 1986–1989.

⁷⁵ MOL-XIX-A-21-a-9-12/1989. számú irat.

Az 1989-es elismerések jól tükrözték az egyházpolitikai rendszer-váltás ellentmondásoktól nem mentes, de mégis a „pártállami”-ból a „jogállami”-ba történő folyamatos átmenet jellegzetességeit. Az Állami Egyházügyi Hivatal jogutód nélküli megszüntetése – mely az addigi „elnyomó” hatáskörök megszűnését is jelentette – után a Művelődési Minisztériumban létrejött Egyházi Főosztály vette át az adminisztratív ügyek vitelét. Több elismerés is e főosztály tevékenysége alapján a művelődési miniszterhez kötődik, ugyanis az elismerésre vonatkozó jogszabályok egyelőre még hatályban maradtak. 1989 őszén megalakult az Országos Vallásügyi Tanács, mint konzultatív testület, melynek keretében folytak az egyházügyi törvény előkészítésével kapcsolatos egyeztetések is. Néhány, friss törvényes elismeréssel rendelkező vallásfelekezet is bekapcsolódhatott ebbe a munkába.⁷⁶

Összegzés

A fenti esetekből látható, hogy a modell változatlanlansága ellenére milyen nagy utat járt be a pártállami egyházpolitika. A jogi feltételek ugyanazok maradtak, de a politikai feltételrendszer „hullámzott”, mindig alkalmazkodott a „idők szelleméhez”. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a felekezetek elismerése mindvégig a politikai döntések kategóriájába tartozott, a jogszabályok csupán hivatalos hivatkozási alapként szolgáltak. A szó szoros értelmében a jog a politika eszköze volt. A vallási közösségek jogi helyzetének kérdésén keresztül érthetővé válik, hogy miért volt olyan nagy igény a rendszerváltáskor a politikai alkuk helyett a kiszámítható jogi feltételek szerint elnyerhető egyházi jogi státusra, mely tisztán jogi, politikai

⁷⁶ Ld. ehhez bővebben FAZEKAS CSABA: *Az Országos Vallásügyi Tanács, 1989–1990*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Magyar Országos Levéltár – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2011. Az OVT munkájába bekapcsolódott a Késői Eső Gyülekezet, a Krisztus Követői, valamint a Magyarországi Karma Kagyüpa Közösség.

döntésektől független, bírósági aktussal szerezhető meg. Ez tükröződött a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvénynek az egyházak nyilvántartásba vételére vonatkozó szabályaiban.

1. számú melléklet

„Adminisztratív Osztály Belügyminisztérium
Szigorúan bizalmas

J a v a s l a t a Titkársághoz a magyarországi szekták prédikátorainak ellenőrzésére

I. A szekták működése a felszabadulás előtt a mindenkori gyülekezési szabályok hatálya alá tartozott. Tevékenységüket a hatóságok erősen korlátozták. Miután a szekták tagjai passzív fegyverviselési fogadalmukkal keresztezték a magyar fasizmus háborús céljait, ezért működésüket a felszabadulás előtti években be is tiltották. Az 1946. évi I. tc. újból lehetővé tette a magyarországi Szabadegyházak Szövetségébe tömörült 8, valamint az azon kívül levő 25 szekta részére, hogy tevékenységüket korlátozások nélkül fejthessék ki. Prédikátoraik, – akiknek száma felülmúlja a 300-at – személyazonossági igazolvánnyal vannak ellátva. Vallásos gyülekezeteik nem vonhatók gyülekezési tilalom alá, templomaik, imatermeik és kifejezetten egyházi célokat szolgáló helyiségeik mentesek a hatósági igénybevétel alól. Ennek következtében prédikátoraik az ország területén egyik helyről a másikra vándorolnak teljesen szabadon, bejelentés nélkül és miután aránylag nagy számban ellenséges beállítottságúak a népi demokráciával szemben, ellenőrzés nélkül fejthetnek ki politikai tevékenységet.

II. Ennek meggátlására az Állami Egyházügyi Hivatal adjon ki működési engedélyt a szekták prédikátorai számára. Az igazolvány tartalmazza és szabja meg azt a területet, melyen a prédikátor tevékenykedhet. Az igazolvány tulajdonosa – zaklatások elkerülése végett – kiutazása alkalmával tartozik az elsőfokú rendőrhatalóságnál

nál bejelenteni megérkezését és tevékenységének idejét. Az Állami Egyházügyi Hivatal a kiadott igazolványokról értesíti a Belügyminisztériumot.

Budapest, 1951. július 4-én.

Házi Árpád”

[Forrás: MOL-M-KS-276-54/150. ó. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. július 4-én délután 5 órakor tartott üléséről.]

2. számú melléklet

1916. évi XVII. törvénycikk az iszlám-vallás elismeréséről.

1. § Az iszlám-vallás törvényesen elismert vallásnak nyilvánítatik.

2. § A mohammedán vallást követők vallásfelekezetté alakulásához a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az istentiszteletre és egyéb vallási szertartásra vonatkozó szabályok bemutatása nem szükséges és azok a hitéletre vonatkozó összes többi rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzat jóváhagyásakor nem esnek vizsgálat alá.

3. § A mohammedán vallásfelekezet magyarországi szervezete, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával, összefüggésbe hozható a mohammedán vallást követőknek Boszniában és Hercegovinában fennálló törvényes szervezetével.

Lelkész és egyházközségi előjáró, vagy a felsőbb egyházszervezeti képviselő tagja, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával, a felekezetnek oly tagja is lehet, akinek képesítése a Boszniában és Hercegovinában ily állásra megkívánt képesítésnek felel meg. Ugyanígy lelkészek már az első hitközség megalakulása előtt is alkalmazhatók, ha számukra állásukhoz mért megélhetés biztosítottatik.

4. § Az iszlám-vallás gyakorlása, valamint hitelvei, tanai és intézményei a fennálló törvények korlátain belül a törvényesen elismert vallást megillető jogvédelemben részesülnek.

A mohammedán vallásfelekezetre egyebekben a törvényesen elismert vallásfelekezetekre vonatkozó jogszabályok irányadók. Az esetleg szükséges további eltéréseket a minisztérium rendelettel alapítja meg.

5. § Ez a törvény a kihirdetés napján lép életbe s azt a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a belügyminiszter és az igazságügyminiszter hajtja végre.

1916. évi XVII. törvénycikk indokolása az iszlám-vallás elismeréséről

Általános indokolás

Az iszlám vallás követői Magyarország területén jelenleg törvényesen elismert vallásfelekezetet nem alkotnak. Ennek következtében az iszlám vallást követő lakosok ezidőszere a vallásszabadságot csakis a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895:XLIII. tc. 1. §-ában meghatározott terjedelemben élvezik, nevezetesen annyiban, amennyiben vallásukat szabadon vallhatják és követhetik s azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölcenség kívánalmainak korlátai között külsőkép is kifejezhetik és gyakorolhatják. Nem részesei azonban az iszlám vallás magyarországi követői a vallásszabadság ama nagyobb mértékének, amely - egyebek közt pl. a gyermekek vallási nevelése (1868:LIII. tc. 13–18. §-a, 1894:XXXII. tc. és 1895:XLIII. tc. 26–30. §-a) tekintetében - jogunk szerint csupán a bevett vagy a törvényesen elismert felekezetek tagjait illetik meg, vallási szertartásaik, azok gyakorlatára rendelt helyiségeik, lelkészeik és vallási tiszteletük tárgyai tekintetében nem élvezik azt a fokozott védelmet, amelyet büntető jogunk (1878:V. tc. 190–192. §-a, 1879. évi XL. tc. 51. §-a) az állam által elismert vallások részére biztosít és végül nélkülözik az állam által elismert vallási szervezetet és mindazokat a jogokat, amelyek jogszabályaink (különösen az 1895:XLIII. tc. 9–10. §-ai) értelmében ehhez a szervezethez fűződnek.

Ezzel szemben Bosznia és Hercegovinában a bosnyák-hercegovinai tartományi önkormányzati szabályzat (1910. évi Rendeletek

Tára 2. 1.) 8. §-a szerint az iszlám vallás törvényesen elismert, sőt a 23. § szerint politikai előjogokat élvező egyik főfelekezet. E tényállás mellett, tekintettel azon szoros kapcsolatra, amely Bosznia és Hercegovinának Ő Felsége felségjogainak kiterjesztésével történt annexiója következtében egyfelől ezen tartományok, másfelől Magyarország között létesült, visszásnak tűnik fel az az inferioritás, amelyben az iszlám vallás követői Magyarországon vallási jogaik tekintetében a többi, valamely bevett vagy elismert vallásfelekezethez tartozó honpolgárokkal szemben állanak. E helyzet visszásságát még növeli az ottomán birodalmat és a magyar nemzetet összekötő szoros érzelmi kapcsolat és fegyverbarátság, továbbá az a körülmény, hogy a hanefita rítusú iszlám vallást az 1912. évi július hó 15-iki osztrák birodalmi törvény (Reichsgesetzblatt 875. I.) Ausztriában elismerte. Ily körülmények között - a jövőbeli sűrűbb kapcsolat kilátására is tekintettel - indokoltnak látszik, hogy az iszlám Magyarország területén is a törvényesen elismert vallásfelekezet jogállását foglalhassa el és így az e vallást követő honfitársainknak vallási tekintetben külső kifejezésben is megadassék az a jogállás, amelyet a lelkiismereti szabadság és a polgári jogegyenlőség korolláriumának szoktunk tekinteni.

Azt a módot és föltételeket, amelyek mellett Magyarország területén valamely vallás követői törvényesen elismert vallásfelekezetté alakulhatnak, az 1895:XLIII. tc. 7–8. §-ai meghatározzák ugyan s e §-ok értelmében az iszlám vallásfelekezet törvényes elismerése a hitéletre vonatkozó szervezeti szabályzatnak a vallás- és közoktatásügyi miniszter által való jóváhagyása útján történhetnék. Az iszlám vallásfelekezet ily módon való törvényes elismerésének azonban többrendbeli akadálya volna és pedig abból az okból, mert az iszlám vallás mint történelmileg alakult felekezet ebből folyó sajátosságainál fogva nem illeszthető simán azokba a keretekbe, amelyeket a most említett törvénycikk megszab. Így az 1895:XLIII. tc. 7. §-ának 2. pontja értelmében azok az állampolgárok, akik törvényesen elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni, tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemu-

tatni; ugyane tc. 8. §-ának 3. pontja értelmében pedig a jóváhagyást meg kell tagadni, ha a hitelvek, tanok, istentisztelet és egyéb vallási szertartás vagy a tervezett szervezet a fennálló törvényekkel ellentétben állanak. Az iszlám vallásnak nagy vonásaiban általánosan ismert hitelvei és tanai a hazaiaktól teljesen különböző körülmények között lefolyt sok százados történelmi fejlődés következtében több tekintetben nincsenek összhangban jelenlegi jogrendszerünkkel. Ez a körülmény fentebb idézett törvényi rendelkezésekre tekintettel egyrészt akadálya volna annak, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter az iszlám vallás szervezeti szabályzatát jóváhagyja, másrészt azonban az iszlám hitelveinek és tanainak ily szempontokból való kormányhatósági felülvizsgálata egyáltalán nem is felelne meg az iszlám világtörténelmi állásának és annak a helyzetnek, hogy az iszlám a magyar szent korona országain kívül a monarchia egész területén immár törvényes elismerésre talált, sőt – amint azt fentebb említettem – Bosznia-Hercegovinában kiváltságos állást is foglal el. De az iszlám vallás szervezete sem felel meg teljesen az 1895:XLIII. tc. kívánalmainak. Az iszlám vallás feje a kalifa, akitől a vallásfelekezet bizonyos vonatkozásokban szervezetileg is függ. Ezzel szemben az idézett tc. 17. §-a szerint a vallásfelekezetnek a magyar állam kötelékén kívül álló hatóság vagy egyén egyházi feje vagy védura nem lehet és a vallásfelekezet külföldi hatóságtól vagy egyéntől semmiféle egyházi függésben nem állhat. E fontos elvi akadályok mellett útjában állana az iszlám hitfelekezet törvényes elismerésének ezidőszertől még az is, hogy az iszlám vallás hívei csekély számuknál és szétszórt lakhelyüknél fogva jelenleg még nem képesek az 1895:XLIII. tc. 7. § 1. pontjának megfelelően egy egyházközség felállítását és fenntartását, továbbá a felekezetükhöz tartozó gyermekeknek iskolai hitoktatását biztosítani, továbbá, hogy jelenleg nem alkalmazhatnának az idézett tc. 13. §-ának megfelelően oly lelkészt, aki képesítését Magyarországon nyerte.

Minthogy az előadottakból kitűnőleg az 1895:XLIII. tc. rendelkezései nem nyújtanak módot arra, hogy az iszlám vallás követői Magyarországon kormányhatósági jóváhagyással törvényesen elismert hitfelekezetté alakuljanak, ezt csupán a törvényhozás tehe-

ti lehetővé azáltal, hogy az iszlám vallás elismerése tekintetében a most említett törvénycikk rendelkezéseitől egyes vonatkozásokban eltéréseket állapít meg. Emellett a kormány azért is kívánatosnak tartja, hogy az iszlám vallás elismerése tárgyában a törvényhozás rendelkezze, mert ezzel a fentebb jelzett fegyverbarátsághoz, továbbá az iszlám vallás világtörténelmi jelentőségéhez illő, nyomatékos és ünnepélyes kifejezést nyer az, hogy az elismerés megfelel a nemzet érzelmeinek.

A törvényhozás azonban ez alkalommal nem mehet oly messzire, hogy az iszlám vallásfelekezetet az 1895:XLIII. tc. II. fejezetének értelmében vett törvényesen elismert vallásfelekezetnek nyilvánítsa. A vallásfelekezet fogalma az 1895:XLIII. tc. 7. § 1. pontjának rendelkezéséhez és újabb törvényeinknek csaknem következetes szóhasználatához képest az egy vallást követőknek szervezett összességét jelenti, vagyis a vallási társulat (Religionsgesellschaft) fogalmával azonos. Az iszlám vallás követőinek ily vallási szervezete Magyarországon jelenleg nincs, sőt, miként fentebb jeleztem, ezidőszertől még arra sincs kilátás, hogy a közel jövőben legalább egy egyházközség felállítását és fenntartását biztosítsák. A benyújtott törvényjavaslat, tekintettel erre, csupán annak az elvi kijelentésére szorítkozik, hogy az iszlám vallás – vagyis az iszlám hitelvei, erkölcsi tanai, az istentiszteletre és egyéb vallási szertartásokra vonatkozó szabályai – törvényesen elismert vallásnak nyilváníttatnak, de az iszlám vallás hazai követőinek törvényesen elismert vallásfelekezetté alakulása tekintetében az 1895:XLIII. tc. vonatkozó rendelkezéseit – a szükséges és részben az említett elvi kijelentésből következő eltérések megállapítása mellett – irányadóknak hagyja. A törvényjavaslat tehát csak elhárítja az akadályokat, amelyek az iszlám vallásfelekezet megalakulásának ezidőszertől útját állják, a valóságos megalakulást azonban – a már jelzett eltérésekkel – általánosságban ugyanazokhoz a feltételekhez és eljáráshoz köti, amelyet az 1895:XLIII. tc. a vallásfelekezeteknek jövőben való törvényes elismerése tekintetében megállapít. A törvényjavaslatnak az az álláspontja, hogy egyelőre csupán az iszlám vallást, de nem a vallásfelekezetet ismeri el, lényegében megfelel a törvényhozásnak az izraelita vallás recepciója al-

kalmával követett eljárásnak, amikor az 1895:XLII. törvénycikkben „az izraelita vallás” a felekezeti szervezetre tekintet nélkül nyilvánított bevett vallásnak.

A törvényhozás azon kijelentésének, hogy az iszlám vallás törvényesen elismert vallásnak nyilvánítatik, legfontosabb gyakorlati jelentősége az volna, hogy így az iszlám vallásfelekezet törvényes elismeréséhez maga a törvényhozás adná meg előzetesen a hitelvek, erkölcsi tanok és vallási szertartásoknak azt a jóváhagyását, amelyre egyébként az 1895:XLIII. tc. értelmében a szervezeti szabályzat jóváhagyásakor a vallás- és közoktatásügyi miniszter volna hivatott. Ennek következtében annak idején, amikor az iszlám vallás követői elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni, a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletre és egyéb vallási szertartásra vonatkozó szabályokat jóváhagyás végett nem kell majd bemutatniok és ehhez képest a hitéletre vonatkozó többi rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzat jóváhagyásakor a vallás- és közoktatásügyi miniszter vizsgálata alá csupán a felekezeti szervezet fog esni. Az iszlám vallás törvényhozási elismerésének ezt a szükségszerű következményét a törvényjavaslat kifejezetten is kimondja (2. §), és ezzel megszünteti az iszlám vallásfelekezet elismerésének legfontosabb nehézségét, amely a vallás némely hitelvének és erkölcsi tanának a fennálló hazai törvényekkel való ellentétéből eredt.

Azokról az egyéb eltérésekről, amelyeket a törvényjavaslat az iszlám vallásfelekezetnek törvényesen elismert vallásfelekezetté megalakulása és jogállása tekintetében az 1895:XLIII. tc. rendelkezéseivel szemben tartalmaz, a törvényjavaslat részletes indokolása során kívánok szólni. Ezekből az eltérésekből fog kitűnni, hogy a törvényjavaslat miként kívánja áthidalni azokat a fentebb említett többi nehézségeket, amelyek az iszlám vallásfelekezet törvényes elismerésével szemben a többször említett 1895:XLIII. tc. rendelkezései következtében jelenleg fennállanak.

Ha az iszlám vallás a jelen törvényjavaslatnak törvényerőre emelkedése esetén annak alapján mint törvényesen elismert vallásfelekezet utóbb meg fog alakulni, az iszlám vallásfelekezetet és annak híveit általánosságban ugyanaz a jogállás és jogvédelem fogja megil-

letni, amelyet jogszabályaink a törvényesen elismert vallásfelekezeteknek és azok híveinek biztosítanak. Addig azonban, míg a vallásfelekezetté alakulás meg nem történik, természetesen nem lesz meg a lehetősége az iszlám vallásfelekezetbe való áttérésének és az iszlám vallást követő szülő gyermekének vallási nevelése tekintetében azok a szabályok lesznek irányadók, amelyeket az 1895:XLIII. tc. 26–30. §-ai a vallásfelekezeten kívüli szülő gyermekére vonatkozólag tartalmaznak. E részben tehát külön rendelkezésre nincs szükség.

Az elismerés nyújtotta jogvédelem – úgy mint minden más felekezetenél – természetesen csak a fennálló köz- és magánjogi törvények korlátaiban belül érvényesül. Így mondja ezt különben a fent idézett törvény 1. §-ának első bekezdése is, mely szerint mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölciség kívánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja. És ugyanezt fejezi ki a törvény 3. §-a is, amely szerint „vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek fel törvényen alapuló bármely kötelesség teljesítésétől”. Ennek megfelelőleg az iszlám vallás elismerése önként értetődően semmiféle változást nem idézhet elő házassági törvényünk alkalmazásában, amely a házassági jogot felekezeti különbségekre való tekintet nélkül szabályozza és – ami jelen törvény szempontjából különös jelentőséggel bírhat – e szabályozásban a külföldön kötött, valamint a külföldiek által Magyarországon kötött házasságok jogérvényére is kiterjeszkedik.

Szóba jöhet még, hogy vajon az elismerés szóljon-e általában az iszlám vallásról, avagy csak, amint ez Ausztriában történt, a hanefita-ritust követőkre vonatkozzék, amely ritust követők az iszlám népesség 96%-át alkotó szunita felekezetnek azt az árnyalatát jelentik, amely Bosznia-Hercegovinában egyedül bír jelentőséggel. Minthogy azonban a Bosznia-Hercegovinára vonatkozó törvényes elismerés nem szorítkozik kifejezetten a hanefitákra és minthogy a fennmondottak folyamánynak a hanefiták hitelvi, erkölcsi tanai, az istentiszteletre és egyéb vallási szertartásokra vonatkozó szabályait sem kell majd előzetesen bemutatni, célirányosabbnak látszott, hogy e korlátozás a törvényben kifejezetten ne tétessék meg, mert ha az

idők folyamán aggály merülne fel arra nézve, hogy a fennemlített szabályok valamelyike az állami törvényekbe ütközik, azok e szempontból vizsgálat alá vehetők és érvénycsülsük az állami törvények korlátai közé szoríthatók (T.j. 1. és 4. §-ok).

Részletes indokolás

az 1. §-hoz

Az 1895:XLIII. tc. az elismerésre vonatkozó rendelkezéseiben nem „vallás”-ról, hanem mindig valamely vallásfelekezetről szól. Magyarországon azonban ezidőszert megalkult iszlám vallásfelekezet nincs és így, miként az általános indokolás során kifejtettem, e szakaszban az iszlám „vallás” elismeréséről kellett szólnunk, értve alatta a törvényhozásnak oly kijelentését, amely a megfelelő alakban adja meg a jogi lehetőségét annak, hogy a kormány a felekezet itteni megalakulását jóváhagyhassa anélkül, hogy a vallás tanait és hitelveit a szervezeti jóváhagyás alkalmával külön vizsgálat tárgyává tegye. Tartalmazza e szakasz törvényi és erkölcsi rendünk védelmét is, mikor az elismerést olyképp korlátozza, hogy a vallás gyakorlása stb. a törvényekkel nem ellenkezhetik, amely körülmény különben az 1895:XLIII. tc. 1. és 3. §-aiból természetesen is folyik. Természetes, hogy az iszlám elismerésére vonatkozó elvi kijelentés csak az iszlám vallás mai állásának megfelelő értelmét és alakulatait tartja szem előtt. Az, hogy valamely megalakulandó felekezet ezekben a keretekbe beilleszthető-e, azaz csakugyan az iszlám vallást követi-e, a szervezet kormányhatósági jóváhagyása alkalmával vizsgálat tárgya lesz.

a 2. §-hoz

E szakasz az 1. §-ban foglalt elvi elismerés folyamánaképp megadja a felmentést az 1895:XLIII. tc. 7. §-ának 2. pontja alól, amely szerint a felekezet jogi szervezetét magukban foglaló szabályzat keretében a hitéletre vonatkozó szabályok is jóváhagyás végett bemutatandók lennének.

a 3. §-hoz

E szakasz hidalja át azt az ellentétet, mely egyrésről a kalifátus intézménye, másrésről pedig az 1895:XLIII. tc. 17-ik §-ának azon rendelkezése között áll fenn, hogy „a magyar állam kötelékén kívül álló hatóság vagy egyén a vallásfelekezetnek egyházi feje vagy védura nem lehet és a vallásfelekezet semminemű egyházi függésben külföldi hatóságtól, vallásfelekezeti társulattól vagy egyéntől nem állhat”. Eszközli pedig e szakasz ez áthidalást olyképp, hogy az iszlám vallásfelekezet magyarországi szervezetének, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával kapcsolatot enged az iszlám vallást követőknek Bosznia-Hercegovinában fennálló törvényes szervezetével, amelyre vonatkozólag a kérdés az 1909. évi február havi nemzetközi egyezményen oly megoldást nyert, amely Ő Felsége szuverenitását, mind az iszlám vallásnak szempontját is megóvjá. A kapcsolat, amelyet e szakasz a Boszniában és Hercegovinában fennálló szervezettel enged, e szakasz szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával fog megállapíttatni, ami biztosíték arra, hogy e megállapítás nem fog akképp történni, hogy az a magyarországi szervezet fejlődésének önállóságát veszélyeztethesse.

E szakasz továbbá a most jelölt alapon megoldja a lelkész és előljáró alkalmazásának kérdését is, mert egyelőre nem lehetne az 1895:XLIII. tc. 13. §-ában foglalt követelményeknek eleget tenni.

A Bosznia-Hercegovinában ezirányban különösen a lelkész képesítését illetőleg felállított követelmények oly garanciákat szolgáltatnak, melyeket mi is bizonyára megnyugvással fogadhatunk el. Egyébként az állampolgárságot illetőleg a dolgok rendszerinti sora természetesen az lesz, hogy az állampolgárság megszerzése a most nevezettektől meg fog kívántatni. A szakasz azon intézkedése, hogy lelkészek már az első hitközség megalakulása előtt is alkalmazhatók, elő kívánja segíteni az iszlám felekezetnek itteni szervezkedését. Természetes, hogy az első hitközség megalakulása előtt nemcsak hogy lelkészek lesznek alkalmazhatók, hanem az 1. § első bekezdésének folyamánaképp az iszlám vallás céljaira alapítványok is tehetők lesznek.

a 4. §-hoz

E szakasz kifejezetten megállapítja, hogy az ezen törvényből folyó kivételektől eltekintve, egyebekben az 1895:XLIII. tc. szabályai az irányadók. A szakaszban foglalt felhatalmazás egyszersmind megadja a módot mindazon, a törvénytől esetleg eltérő különleges intézkedések megtételére, melyeket az iszlám vallásnak már jelzett sajátosságai főképp a szervezéssel kapcsolatban igényelhetnek. A felhatalmazás széles körére való tekintettel célszerűnek látszik, hogy az az özsztminisztériumnak adassék meg.

[Forrás: *Corpus Iuris Hungarici* CD]

3. számú melléklet

1945–1989 közötti törvényes elismerések,
illetve működési engedélyek

- 1945–47: A zsidóság, és ezzel együtt a zsidó vallás rehabilitációja. (Ld. a vonatkozó jogszabályokat KÖBEL: 2005. 185–189.)
- 1945: BM engedéllyel tarthatnak vallásos összejöveteleket a Szabadegyházak Szövetségének tagegyházai – törvényesen elismert státus nélkül (250.105/1945. VI. 3. BMKI rendelet).
- 1947-ben törvényes elismert vallásfelekezetté nyilvánítják a metodista felekezetet, hangsúlyozandó, hogy ez még a XXXI-II. törvénycikk megszületése előtt történt (120.000/1947. II. VKM számú rendelet a Methodista Egyház törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról. *Magyar Közlöny* [továbbiakban: MK], 1947/255. 1947. november 9.).
- 1952-ben engedélyezik a Buddhista Misszió működését, de nincs szó törvényesen elismert vallásfelekezetről.
- Az 1947. évi XXXIII. törvény megszületését követően elsőként a Hetedik Napot Ünneplő Adventista Egyház kap álla-

mi elismerést 1957-ben (1957-166-1/ÁEH eln. számú határozat).

- 1977-ben állami elismerést kap a Krisztusban Hívó Nazárenusok Gyülekezete (1/1977. [III. 18.] ÁEH számú határozat. MK 1977/24.).
- 1981-ben a metodista egyházból kiszakadt Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség kapott törvényes elismerést (1/1981. [IX. 29.] ÁEH számú határozat. MK 1981/60.).
- 1986-ban a Magyarok Nagyasszonya Társaság karitatív női szerzetesrend működésének engedélyezése. Nem vallásfelekezettként kapott ugyan elismerést, de az 1990. évi IV. törvényt követően egyházi jogi személyi státust nyert (1/1986. [XII. 3.] ÁEH eln. számú határozat).
- 1988-ban a Jézus Krisztus Mai Szentjei (Mormon) Egyházat törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánítják (1/1988. [VI. 10.] ÁEH számú határozat. MK 1988/24.); valamint a Magyar Iszlám Közösséget szintén ebben az évben ismerik el (1988. augusztus 15. MOL-XIX-A-21-c-9-9/a/1988. számú irat).
- 1989-ben – a vallásügyi törvény előkészítése, az ÁEH megszűnése, valamint a közjogi rendszerváltás előtti és utáni hónapokban – törvényes elismerést kap több, addig „üldözött” vallási közösség:
 - ✦ 1989: Magyarországi Új Apostoli Egyház (1/1989. [IV. 01.] ÁEH határozat)
 - ✦ 1989: Hit Gyülekezete (2/1989. [V. 31.] ÁEH határozat)
 - ✦ 1989: Magyarországi Krsna-tudatú Hívők Közössége (3/1989. [VI. 30.] ÁEH határozat)
 - ✦ 1989: Magyarországi Jehova Tanúi Vallási Közösség (4/1989. [VI. 30.] ÁEH határozat)
 - ✦ 107.007/1989. (IX. 7.) MM hat. a Teljes Evangéliumi Kereszttyén Közösség Mahanaim Gyülekezet törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/62.).

- ♦ 107.026/1989 (X. 4.) MM hat. a Magyarországi Csan Buddhista Közösség törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról.
- ♦ 107.060/1989. (XI.19.) MM hat. a Magyarországi Karma-Kagyüpa Közösség törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/84.).
- ♦ 107.027/1989. (XI.22.) MM hat. az Evangéliumi Szabad Eklézsia törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/85.).
- ♦ 107.074/1989. (XI.22) MM hat. a Megújulás Imacsoport (Missziós-Gyülekezet) törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/85.).
- ♦ 107.082/1989. (XI.22) MM hat. a Krisztus Követői törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/85.).
- ♦ 107121/1989. (XI.26.) MM hat. a Magyarországi Késsői Eső Gyülekezet törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/87.).
- ♦ 107154/1989. (XI. 26.) MM hat. a Magyarországi Arany Rózsakereszt Vallásközössége Szellemi Iskolája törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánításáról (MK 1989/87.).

Vörös Géza

Az állambiztonság hálózaton kívüli információszerző technikái

Bevezető

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1969. novemberi határozata kimondta, hogy az állambiztonsági szervek fő feladata, a szocialista törvényesség elveinek megtartásával, az államellenes politikai bűncselekményekkel szemben történő fellépés.¹ Ez elsősorban a korabeli jogszabályok által büntetendő, vagy bár jogszabályba nem ütköző, de a fennálló politikai rendszerrel szemben ellenségesnek minősített tevékenység végrehajtásának megelőzése, akadályozása, korlátozása és megszakítása volt.² Ezeket az intézkedéseket, kivételes esetektől eltekintve, csak akkor használhatták, ha a bűncselekmény még nem valósult meg, és annak megakadályozása megelőző intézkedésekkel lehetségesnek tűnt. Ellenkező esetben meg kellett indítani a nyílt nyomozati eszközöket alkalmazó büntetőeljárást. Akkor is titkos nyomozást indítottak, ha a bűnüldöző szerveknek a bűncselekmény elkövetésének igazolásához nem sike-

¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 4.1. A-3046/1. 43–46. BÁRDOS JÓZSEF – BORBÁNDI JÁNOS – CSÁKY ERNŐ: *Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei* 1. kötet. Szerk.: Gergely Attila, Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

² ÁBTL 4.1. A-3056/2. 7. BAJOR KERESZTÉLY – BORBÁNDI JÁNOS – MÁLYI VILMOS – MEDVE FERENC – SZILI LÁSZLÓ: *Állambiztonsági szolgálati ismeretek. Előzetes ellenőrzés – bizalmas nyomozás*. 2. kötet. Budapest, BM Könyvkiadó, 1980.

rült elegendő bizonyítékot összegyűjteni. A bizalmas nyomozás során, állambiztonsági szakzsargonnal élve, operatív erők, eszközök és módszerek alkalmazásával élt a politikai rendőrség.³

Az operatív erő a belügyminisztérium hivatásos és tartalékos állományát, valamint a hálózaton kívüli kapcsolatokat: a hivatalos, a társadalmi és az alkalmi kapcsolatokat foglalta magába. A titkos (operatív) eszközök lehettek: a nyilvántartások, a környezettanulmányozás, az operatív figyelés, a postai küldemények ellenőrzése,⁴ az operatív technikai eszközök (pl. szoba- és telefonlehallgatás stb.), a krimináltechnikai eszközök (pl. speciális fényképezőgépek, mikroszkópok stb.), az operációk (pl. titkos őrizetbe vétel, ruházat titkos átvizsgálása stb.), valamint a hálózat. Az operatív módszerek közé tartozik az operatív tiszt személyes adatgyűjtése, az információk ellenőrzése, az operatív meghallgatás, amikor az eredeti célt eltitkolva

³ A tanulmányban található állambiztonsági szakkifejezések magyarázatához lásd ÁBTL 4.1. A-3036. *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*. Összeáll.: Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó, 1980; ÁBTL 4.1. A-3037. *Kiegészítések és változtatások az Állambiztonsági értelmező kéziszótárhoz*. Összeáll.: Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó, 1985; ÁBTL 4.1. A-3046/1-5. *Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei*. 1-5. kötet. Szerk.: Gergely Attila. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975-77; ÁBTL 4.1. A-3056/1-2. *Állambiztonsági szolgálati ismeretek. Előzetes ellenőrzés - bizalmas nyomozás*. 1-2. kötet. Budapest, BM Könyvkiadó, 1980.

⁴ „K” ellenőrzés: „A postai küldemények operatív („K”) ellenőrzése az állambiztonsági és bünyügyi operatív munka egyik titkos nyomozati (operatív) eszköze, amely alkalmas a bizalmas nyomozás alatt álló személyek, szervezetek ellenséges tevékenységének, kapcsolatainak felderítésére, valamint operatív és jogi erejűvé tehető bizonyítékok beszerzésére.” ÁBTL 4.1. A-3046/3. 5. VARGA ANTALNÉ: A postai küldemények operatív („K”) ellenőrzése. In: *Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei*. 3. kötet. Szerk.: Gergely Attila. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1976. A „K” ellenőrzés szabályozásához lásd ÁBTL 4.2. 10-21/19/1970. A postai küldemények operatív ellenőrzésének szabályozásáról szóló 0019/1970. (VII.15.) számú belügyminiszteri parancs.

hallgatják ki a gyanúsítottat, a különböző azonosítási eljárások (személy-, tárgy-, nyomazonosítás), adattárakból (levéltári, irattári nyilvántartások) történő információgyűjtés és a hálózati felderítés.⁵

A hálózat, a hivatalos, társadalmi és alkalmi kapcsolat

A bizalmas nyomozás során az operatív módszerek közül a hálózati felderítés révén szerezte az állambiztonság az érdeklődési körébe került célcsoport tagjainak tevékenységéről a legtöbb, általuk titkolni akart információt. Ennek eszköze a hálózati személy volt, akit vagy a csoport tagjai közül szervezett be az állambiztonság, vagy már ügynökként kapott utasítás alapján ismerkedett meg a célszemélyek közül valakivel, így jutván hozzá a politikai rendőrséget érdeklő információkhoz. Az állambiztonság a legfontosabb operatív eszköznek a hálózatot tekintette. A politikai rendőrség a számára fontos információkat a célkeresztjébe fogott emberekről a hálózati személyek segítségével próbálta megszerezni, azonban ha erre nem volt módja, akkor a rendszert támogatók felé fordult.⁶ Ők voltak azok a személyek, akik bár nem voltak tagjai a hálózatnak, de mégis a már említett operatív erők részét képezték, mert információikkal, vagy bizonyítékok megszerzésével rendszeresen vagy alkalmanként segítették a politikai rendőrség munkáját. Ezeket a rendszerhez hű állampolgárokat az állambiztonság a vele való kapcsolat alapján három kategóriába sorolta.

Az elsőbe kerültek azok, akiknek hivatali pozíciójukból (beosztásuk, hatáskörük) fakadóan kellett adatokat szolgáltatniuk az őket

⁵ ÁBTL 4.1. A-3103. 5-47. LAKATOS SÁNDOR – MULIK LÁSZLÓ: *Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése*. Budapest, BM Könyvkiadó, 1988.

⁶ ÁBTL 4.1. A-3046/1. 36. BORBÁNDI JÁNOS: A Belügyminisztérium állambiztonsági szervei. In: *Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei*. 1. kötet. Szerk.: Gergely Attila. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

felkereső állambiztonsági tisztek számára.⁷ A belügyminiszteri parancs által hivatalos kapcsolatnak nevezett személynek kötelezően jelentenie kellett a vele kapcsolatban álló operatív tisztnak a munkahelyén tapasztalható ellenséges tevékenységre utaló jeleket. Egymást egyenrangú félként kezelve kölcsönösen tájékoztatták egymást az adott intézményben az általuk megismert vagy vélelmezett büntendő eseményekről (pl. disszidálás megakadályozása). Az operatív tiszttal azonban konkrét ügyekkel kapcsolatban vagy titkos eszközök alkalmazásáról nem adhatott felvilágosítást. A sikeres együttműködés eredményeként a rendőrtiszt a hivatalos kapcsolat segítségét is kérhette operatív akciók végrehajtásában. Az operatív tiszttal rendszeresen, azaz havonta találkozott hivatalos kapcsolatával, aki ismerhette az állambiztonsági személy valódi nevét, a találkozókat általában a hivatalos kapcsolat munkahelyén tartották. A politikai rendőrség nem vette őket nyilvántartásba, dossziét nem nyitott róluk. Jelentéseiket csak esetenként, ha az valamiért elengedhetetlenül szükségesnek mutatkozott, csatolták egy titkos nyomozás anyagait tartalmazó dossziéhoz.⁸

A társadalmi kapcsolat az állambiztonságnak a titkos nyomozati eszközökkel végzett munkájában nagy segítségére volt, főként ott, ahol hivatalos kapcsolat nem volt létesíthető, hálózati személlyel pedig nem rendelkezett a politikai rendőrség. Kiválasztásánál a politikai megbízhatóság szerepelt az első helyen. A munkahelyén, az ismeret-ségi körében, a lakóhelyének környezetében előforduló „ellenséges” tevékenységekről önként adott jelentéseket az őt megkereső operatív tiszttal számára,⁹ a nyomozást elsősorban különböző kérdésekre vonatkozó részinformációival segítette. Ilyen volt például, amikor

⁷ ÁBTL 4.2. 10-21/9/1975. Az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítéséről szóló 09/1975. (II.17.) számú belügyminiszteri parancs.

⁸ ÁBTL 4.1. A-3046/1. 75. BÁRDOS JÓZSEF – CSÁKI ERNŐ: A hálózaton kívüli kapcsolatok az állambiztonsági munkában. In: *Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei*. 1. kötet. Szerk.: Gergely Attila. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

⁹ ÁBTL 4.1. A-3046/1. 77. BÁRDOS – CSÁKI: 1975.

jelezte, hogy környezetében ki érintkezik nyugati személyekkel, figyelte az itt tartózkodó külföldiek magatartását, jelentette, ha valaki disszidálni akart, vagy az állambiztonság az általa már ismert adatokat akarta a társadalmi kapcsolat útján leellenőrizni, megerősíteni. Ez történt 1975-ben is, amikor hálózat útján a Hajdú-Bihar megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztályának tudomására jutott, hogy Barra Zoltán református lelkész párt- és szovjetellenes kijelentéseket tett, valamint „*élesen támadja a lojális egyházi vezetést, azok lejárására törekszik*”.¹⁰ Barra magatartását hálózati jelentések mellett hivatalos és társadalmi kapcsolatok segítségével figyelték meg.

Ismerhette a jelentéseit lejegyző állambiztonsági tiszttal valódi nevét, nyilvántartásba nem vették, dossziét nem nyitottak rá, fedőneve nem volt. Monogrammal aláírt jelentésében ha értékes információt találtak, akkor azt az adott ügyre nyitott dossziében helyezték el.¹¹ A belügyminiszter 09/1975. számú parancsa szerint mind a hivatalos, mind a társadalmi kapcsolat számára „*végzett munkájuk alapján, a vonatkozó parancsok rendelkezéseinek megfelelően jutalomban, kitüntetésben részesíthetők*”.¹²

A hálózaton kívüli kapcsolatoknak az utolsó kategóriája az alkalmi operatív kapcsolat volt. Kiválasztása, bevonása a titkosszolgálati munkába a társadalmi kapcsolathoz hasonlóan történt, írásos jelentést nem adott, személyét nem vették nyilvántartásba, fedőneve nem volt, az általa adott információkban csak nevének kezdőbetűivel jelölték, azonban találkozója titkos, és rendszertelen az operatív tiszttel, csak esetenként adott információkat a titkos nyomozás során.¹³ Ha a társadalmi, valamint az alkalmi kapcsolat együttműködése megszűnt az állambiztonsággal, akkor a velük kapcsolatos dokumentumokat megsemmisíthették.¹⁴

¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-13586/7. 16. Ellenőrzési terv Barra Zoltán ügyében, 1975. április 14.

¹¹ ÁBTL 4.1. A-3046/1. 80–81. BÁRDOS – CSÁKI: 1975.

¹² ÁBTL 4.2. 10-21/9/1975. 9. pont. Az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítéséről szóló 09/1975. (II.17.) számú belügyminiszteri parancs.

¹³ ÁBTL 4.1. A-3046/1. 84–85. BÁRDOS – CSÁKI: 1975.

¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3046/1. 82; 85. BÁRDOS – CSÁKI: 1975.

Mindhárom hálózaton kívüli kapcsolatot kihallgathatták tanúként a vizsgálati eljárás során,¹⁵ sőt előfordult, hogy segítségüket kérhették titkos nyomozati eszközök felhasználásának elősegítésében is.

A nyilvántartás

Az állambiztonság a hálózaton kívül tehát a már említett hatféle titkos nyomozati, más szóval operatív eszközt használta: a nyilvántartásokat, a környezettanulmányozást, az operatív figyelmet, az operatív technikai eszközöket, a krimináltechnikai eszközöket és az operációt. A nyilvántartásokból kapott információk segítségével az állambiztonság megpróbált a kérdéses személyről, szűkebb és tágabb környezetéből a lehető legtöbb adatot megszerezni.

A politikai rendőrség nyilvántartása két rendszerből tevődött össze: az egyik a hálózati, a másik az operatív nyilvántartás volt.¹⁶ Ezek olyan titkos nyomozati eszközök voltak, amelyek a bizalmas nyomozás során keletkezett információkat összegyűjtve rendszereztek, tárolták, és kérésre adatszolgáltatással segítették az állambiztonsági munkát. A hálózati nyilvántartás tartalmazta az állambiztonsági szervek által foglalkoztatott, pihentetett, kizárt titkos segítőtársakra, valamint azok kapcsolataira vonatkozó adatokat. Az operatív nyilvántartásban a korabeli jogszabályok alapján az állam és emberiség ellen, a társadalmi és gazdasági rend ellen elkövetett bűncselekmények elkövetőinek, a bizalmas nyomozás vagy körözés alatt álló személyeknek, illetve a politikai vagy állambiztonsági szempontból fontos objektumoknak az adatait helyezték el. A politikai rendőrség a fennálló rendszerrel szemben ellenséges tevékenységgel gyanúsított személyek adatait alap- vagy kutatónyilvántartásba helyezte, attól függően, hogy mennyire ítélte veszélyesnek őket. Az egyházi személyek közül alapnyilvántartásba helyezte azokat, akik

a korabeli jogszabályok által ellenségesnek ítélt tevékenységet folytatnak, *„ilyen tevékenységet folytató külföldi kapcsolattal rendelkeznek, továbbá, akik illegális vallási csoportosulásokat szerveznek, támogatnak, akik a vallásos, ideológiai meggyőződést ellenséges tevékenységre igyekeznek felhasználni, valamint az illegális vallási szekták vezetőit”*.¹⁷ Az állambiztonság kutatónyilvántartásba vette *„a feloszlott női- és férfi szerzetesrendek, illegális vallási szekták tagjai közül azokat, akik aktív szervező tevékenységet fejtenek ki”*.¹⁸

A környezettanulmány és az operatív megfigyelés

A környezettanulmányozás során az operatív tiszt igyekezett a célszemélyre vonatkozóan minél több információt összegyűjteni annak életkörülményeiről, politikai vagy emberi magatartásáról. Elkészítéséhez megkérdezhették a házfelügyelőt, a lakóbizottsági elnököt, a munkahelyén vállalt vezetőket, vagy bármelyik hálózati személyt, hivatalos, illetve társadalmi kapcsolatot.

1957-ben a Szabadegyházak Tanácsa kizárta az adventista egyház sorai közül a Nagy Gyula vezette csoportot, amely Fundamentalista Reformációs Misszió néven önállóan működött tovább. Mivel az állambiztonság kevés információval rendelkezett az engedély nélküli összejövetelekről, a közösség már ismert vezetőinek priorálását, vagyis adataiknak az operatív nyilvántartásból történő lekérdezését követően környezettanulmányt készített róluk, hogy bővebb információval rendelkezzenek személyükről a titkos nyomozás során.¹⁹

A környezettanulmány a célszemély életvitelének felderítésében nyújtott segítséget ahhoz, hogy ha szükségesnek mutatkozott, akkor hétköznapijait (merre járt, kivel találkozott, hogyan közlekedett, mikor érkezett haza stb.) megfigyelhessék. Az operatív megfigyelésről jelentést készítettek, amely tartalmazta a megfigyelt személy és kap-

¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-146835/21. 47. Jelentés, 1960. december 14.

¹⁶ ÁBTL 4.1. A-3103. 19–22. LAKATOS – MULIK: 1988.

¹⁷ ÁBTL 4.1. A-3103. 23. LAKATOS – MULIK: 1988.

¹⁸ ÁBTL 4.1. A-3103. 25. LAKATOS – MULIK: 1988.

¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-10135. 38. Összefoglaló jelentés, 1958. szeptember 23.

csolatainak találkozásait, ha fontosnak tűnt, akkor az arról készített fénykép- és filmfelvételeket is.²⁰

Az állambiztonság nemegyszer volt kénytelen az ellenőrzött, megbízható állampolgárok lakásait átmenetileg igénybe venni a tervezett megfigyelés idejére. 1968-ban a feloszlott Jézus Szíve Nép- leányok női szerzetesrend egyik vezetőjét vonta megfigyelés alá a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság III/III. alosztálya. Az öt napig, reggel fél kilenctől délután négyig tartó megfigyelésre a célszeméllyel szemközti épület egyik lakójának otthonát használták fel. Az operatív tisztek a megfigyelést a szerzetesnő *„lakókörnyezete előtt legalizációként a polgári védelmi szerv igazolványát”* felhasználva végezték.²¹

A legnagyobb problémát a megfigyelésnél az jelenthette, ha a célszemély körül mozgó emberek létszáma túl nagy volt, ami megakadályozhatta azonosításukat. Ez történt 1965-ben, amikor Lőrincz Gyula domonkos rendi szerzetessel szemben titkos nyomozást indítottak izgatás és devizabűntett gyanújával. Lőrincz főleg diákok és fiatal értelmiségiek között végzett vallásos nevelő munkát, így sokan megfordultak nála, ami nehezé tette az állambiztonság munkáját: *„A feldolgozó munka eddigi hiányossága volt, hogy a felmerülő nagy létszámú kapcsolatainak azonosítását megállapítani nem tudtuk. Ezért szükséges Lőrincz Gyulát újból 10 napos külső figyelés alá vonni. Mivel lakásánál megfelelő fedett figyelő helyet nem tudunk biztosítani, ennek következtében az öt felkereső személyeket nem tudjuk megállapítani, szükséges, hogy a figyelést kombináljuk a cellakásban alkalmazott 3/e. rendszabállyal. Ennek hiányában a korábban alkalmazott figyelés sem hozta meg a várt eredményt.”*²² A figyelés nem járt sikerrel, ezért az állambiztonsági tisztek egy másik, titkos nyomozati eszköz felhasználásáról döntöttek párhuzamosan alkalmazva azt az előzővel: ez pedig Lőrincz Gyula telefonjának lehallgatása volt.

²⁰ ÁBTL 4.1. A-3103. 30. LAKATOS – MULIK: 1988.

²¹ ÁBTL 3.1.5. O-13273/1. 144–146. Figyelési tervezet „Orgona” fn. [fedőne-
vű] személyről, 1968. február 21.

²² ÁBTL 3.1.5. O-12461. 67. P. Lőrincz Gyula figyelése, 1965. január 20.

A lehallgatás

A titkos nyomozás alatt álló személyek telefonjának lehallgatása csak egy volt azon lehetőségek közül, melyet az állambiztonság gyűjtőfogalommal operatív technikai eszközöknek nevezett. Az operatív technika magába foglalja mindazokat a műszaki eszközöket, és azok használatához szükséges módszereket, melyek alkalmasak hang, kép, jel felvételére, továbbítására, ellenőrzésére, kódok megfejtésére, amivel elősegíthették a titkos nyomozás sikerességét. Így ezek a technikák általában nem önmagukban, hanem valamely más operatív eszközzel, elsősorban a hálózattal együtt kerültek felhasználásra. Az operatív technikai eszközök segítségével a célszemély tudta nélkül telefonját, szobáját lehallgathatták, rejtett fotó- vagy videofelvételt készíthettek róla, az ún. zártechnikával behatolhattak szobájába és okmányait lefotózhatták.²³ Hogy mikor melyik technikát alkalmazták, azt a titkos nyomozást vezető operatív tiszt döntötte el a körülmények ismeretében. Ezeket a különböző technikai eszközöket az állambiztonsági nyelvezetben rendszabályoknak nevezték.

A 3/a rendszabály a telefon-, a 3/e rendszabály a szobalehallgatás volt. Egy szobalehallgatásnál attól függően, hogy azt milyen módon oldották meg, kaphatott még az előbbi kifejezés pontosító jelzőt. Ha vezetékek nélküli adóval, akkor 3/e labda, ha valahová, általában táskába vagy rádióba rejtett minifon segítségével, akkor 3/f tárca rendszabálynak nevezték a módszert.²⁴

Mivel e technikák többségének alkalmazásánál a célszemély lakásában számára idegen tárgy elhelyezését kellett úgy megoldani,

²³ ÁBTL 4.1. A-3861. 6–7. SZERGEJ TURTEGIN: *A titkos operatív technikai rendszabályok alkalmazása*. Budapest, Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszék, 1974.

²⁴ 1956 előtt a szikra kifejezést használták a vezetékek nélküli adóval történő szobalehallgatásra. BIKKI ISTVÁN: *A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között*. In: *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785–2011)*. Főszerk.: Csóka Ferenc. Budapest, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, 2012, 336.

hogy az a lehetőség szerint a használata alatt mindvégig rejtve maradjon, így ennek előkészítését alapos felderítő munka előzte meg (operatív figyelés, hálózati jelentések). Az így nyert adatok segítségével dolgozták ki azt a stratégiát, amellyel a fenti rendszabályok beépítése vagy kiszemelése dekonspiráció nélkül válhatott lehetővé. 1967-ben a Veszprém megyei Rendőr-főkapitányság III/III. alosztálya illegális rendi tevékenység miatt titkos nyomozást folytatott a Balatonfüreden élő Jézus Szíve Népleányok női szerzetesrend tagjai ellen. Ennek felderítésére két, együttlakó apáca lakásába 3/e rendszabályt kívántak beszerezni. A két nőt a munkahelyükön lévő hivatalos kapcsolat a beszerelés idejére magához rendelte. Az üresen maradt lakásban villanyszerelőnek álcázva az állambiztonsági tisztok a házban egy társadalmi kapcsolat segítségével helyezték el a lehallgató berendezést.²⁵ A szobalehallgatásnál a figyelési idő kilencven nap, a telefonhallgatás esetében harminc nap volt, azonban indokolt kérelem esetén meghosszabbíthatták.²⁶ A központi szervek felügyelete és engedélye mellett az illetékes területi állambiztonsági szervek is végezhettek operatív technikai rendszabályokkal kapcsolatos munkát.

A postai küldemények ellenőrzése

Az operatív technikai eszközök fontos szerepet tölthettek be a cél-személy ellenségesnek minősített tevékenységének felderítésében. A fentebb már ismertetettek mellett egy másik módszer is kínálkozott a már megszerzett információk mennyiségének és minőségének bővítésére. Ez pedig az ún. „K” ellenőrzés, azaz a postai küldemények operatív ellenőrzése volt.²⁷ Ez azt jelentette, hogy vagy kutató-szűrő

²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-13271. 171–172. Biztosítási terv „Zárkóztak” fn. ügyben III/c. rendszabály beépítésére, 1967. október 20.

²⁶ ÁBTL 4.1. 10-21/2/1958. Telefon ellenőrzés és a szoba lehallgatás alkalmazásáról szóló 3/1958. (I.23.) számú belügyminiszteri parancs.

²⁷ ÁBTL 4.2. 10-21/19/1970. A postai küldemények operatív ellenőrzésének szabályozásáról szóló 0019/1970. (VII.15.) számú belügyminiszteri parancs.

munka eredményeképpen, vagy általában hálózati jelentés alapján a kérdéses személy postaforgalmát ellenőrizték, adatokat gyűjtve a vélt vagy valós, a korabeli jogszabályok által büntetendő tettének igazolására, kapcsolati rendszerének feltérképezésre, ellenségesnek minősíthető propagandaanyagok keresésével, azok terjesztésének megakadályozásával.²⁸ A „K” ellenőrzés alkalmas volt operatív bizonyítékok gyűjtésére, de lehetőséget teremthetett akár jogi erejű, tehát a büntetőeljáráásban felhasználható bizonyítékok szerzéséhez is. Az ellenőrzésre kiemelt küldeményeket gyorsan vizsgálták át, hogy a dekonspiráció elkerülése végett még aznap vagy legkésőbb másnap visszajuttathassák azokat postai forgalomba.²⁹

A kézbesítést megakadályozni csak olyan esetekben lehetett, amikor az különösen fontos állambiztonsági vagy bűnügyi érdekből történt: ilyen volt például az államelleni bűncselekmény, államtitok-sértés, közveszély okozása vagy külföldre szökés stb.³⁰ A „K” ellenőrzések fontos célpontjai az egyházak voltak, mivel külföldi kapcsolataik révén sokszor kaptak vallásos dokumentumokat tartalmazó levelet, vagy csomagot, melyet az állambiztonság különös figyelemben részesített.³¹ Természetesen az egyházi személyek belföldi levelezéseit is ellenőrizték, főként azokat, akiket különböző okok miatt titkos nyomozás alatt tartottak. Így például 1974-ben a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság titkos nyomozás alá vonta Vágvölgyi Évát és egyetemi hallgatótársait egyesülési joggal való visszaélés gyanúja miatt. Vágvölgyi hallgatótársaival találkozókat szervezett, melyen vallásos szövegeket olvastak föl, azok tartalmát beszélték meg. Ezekről az engedély nélküli összejövetelekről szobalehallgatás

²⁸ ÁBTL 4.1. A-3046/1. 64. BORBÁNDI: 1975.

²⁹ ÁBTL 4.1. A-3046/3. 7. VARGA ANTALNÉ: A postai küldemények operatív („K”) ellenőrzése. In: *Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei*. 3. kötet. Szerk.: Gergely Attila. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1976.

³⁰ BIKKI: 2012.

³¹ ÁBTL 4.1. A-3046/3. 10–11. VARGA ANTALNÉ: 1976.

útján értesült a területi állambiztonsági szerv. Ezt az információt a nyomozás során felmerült személyekre bevezetett „K” ellenőrzés egyértelműen megerősítette.³²

Egyéb eszközök

A titkos nyomozás sikerességét elősegítő operatív eszközök közé tartozott még az ún. krimináltechnikai eszköz, valamint az ún. operáció. A krimináltechnikai eszköz (mikroszkóp, vegyi vagy sugárzó anyag, speciális fényképezőgép stb.) „titkos vagy leplezett alkalmazásával felkutatják, összegyűjtik, rögzítik, azonosítják az adatokat, bizonyítékokat, amelyek elősegítik az ellenséges tevékenység felderítését, megelőzését és megszakítását”.³³

Az operáció

Az operáció, mint gyűjtőfogalom, titkos vagy leplezett módon végrehajtott kényszerintézkedéseket tartalmaz, amelyet az állambiztonsági tisztek általában operatív vagy jogi erejű bizonyítékok gyűjtésére, bűncselekmény megelőzésére, vagy esetenként a hálózati jelölt beszervezésének sikerességéhez használtak fel. A leplezett és a titkos operáció közötti különbség abban állt, hogy az előbbi esetben e feladatot az operatív tisztek nyíltan, de valamely más szerv igazolványával, egyenruhájában hajtották végre, míg a második esetben a célszemély környezete nem vehette észre az akciót. Az operáció végrehajtását a pontosság, alaposság és a konspiráció szigorú betartásával készítették elő, mivel a legkisebb lelepleződés is a titkos nyomozás eredményességét veszélyeztethette. Azonban politikai okok is befolyásolhatták a végrehajtás időpontját. A Magyar

³² ÁBTL 3.1.5. O-16039. 103. Jelentés „Marosi” fn. jelölten megartott találkozórol, 1974. október 17.

³³ ÁBTL 4.1. 3103. 34. LAKATOS – MULIK: 1988.

Népköztársaság és a Vatikán között az 1960-as évek elején folytatott diplomáciai párbeszéd megakasztása lehetett volna egy rosszul előkészített operáció, figyelmeztetett erre egy állambiztonsági tankönyv is: „politikailag káros lenne például az állam és az egyház közötti tárgyalás időszakában egy klerikális összeesküvő csoport tagjainál megtartott házkutatás, mert annak esetleg dekonspirálódása kedvezőtlenül hatna a tárgyalások kimenetelére”.³⁴

Azonban a jól összehangolt, precízen kidolgozott munka során a minimálisra csökkentett kockázattal megszerezhető értékes információk még az előbbi intelmet is felülírhatták. Paul Hansen evangélikus lelkész 1959-ben elvállalta a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) Európai Kisebbségi Egyházak titkári posztját. Hansen a kelet-európai országok evangélikus egyházai tevékenységét fogta össze, a segélyezések felhasználást ellenőrizte. A titkár több esetben is járt a régió országaiban, felkeltve ezzel a szocialista országok állambiztonsági szerveinek érdeklődését. Egy, a magyar titkosszolgálat által 1967-ben az LVSZ fontosabb tisztségviselőiről a szovjet állambiztonság szervek számára készített jelentés foglalkozott Hansen személyével is. Ebből kiderül, hogy az 1966-os magyarországi tartózkodásakor, ekkor a Magyar Evangélikus Theológiai Akadémia díszdoktorává avatták, a magyar állambiztonság tisztjei titkos kutatást végeztek Hansen szobájában. A lelkészre vonatkozó kompromittáló dokumentumokat kerestek, hogy ezáltal a térség országaiban végzett tevékenységét ellehetetlenítsék. A forrásból kiderül, hogy személyével a csehszlovák állambiztonsági szervek is foglalkoztak.³⁵

³⁴ ÁBTL 4.1. A-3046/3. 81. BORBÁNDI JÁNOS: Az operáció. In: *Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei*. 3. kötet. Szerk.: Gergely Attila. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1976.

³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-13586/3. 162. Feljegyzés, 1967. november 4.

Összegzés

A politikai rendőrség hálózaton kívüli információszerző eszközeinek vázlatos bemutatása igazolja, hogy bár tényszerűen a legfontosabb eszköz a hálózat volt, az általa adott adatok ellenőrzésében, megerősítésében és továbbiakkal való bővítésében legalább akkora szerepet kapott a más titkos nyomozati eszközöket használó állambiztonsági egységek és az ott dolgozó operatív tisztek munkája. A sikeres nyomozás érdekében a különböző szervezeti egységek közötti együttműködést az állambiztonsági tankönyvek is külön hangsúlyozták. *„Az állambiztonsági munka kollektív rendszere, az egységek és az operatív tisztek egymásrautaltsága, a pontos és céltudatos együttműködés eléggé nem hangsúlyozható politikai és szakmai követelmény, amelyért az állomány minden tagja felelős. Mindebben pedig pontosan látni kell a saját szerv helyét és szerepét. Ebből következően küzdeni kell az ellen, hogy valamiféle értelmetlen rangsorolás alakuljon ki a hálózati munkával foglalkozó, valamint azok a szervek között, amelyek más titkos nyomozati (operatív) eszközzel (pl.: külső figyelemmel, környezet-tanulmányozással stb.) szerzik az információkat. Ténykérdés: a hálózat – mint eszköz – az első helyen áll, és ennek vezetése, nevelése és ellenőrzése a legnagyobb mesterségbeli tudást igénylő tevékenység; de minden állambiztonsági szerv (egység), amely az ellenséges tevékenységről – ilyen vagy olyan módon – információkat szerez, egyforma jelentőséggel bír a felderítő munka szempontjából.”*³⁶

Összegzés

A kötet tanulmányai azokkal a problémákkal és kihívásokkal foglalkoznak, amelyek a kisebbségi egyházakat érték a totalitárius rendszerek működése idején a 20. századi Európában. A politikai hatalommal nem rendelkező és a nyilvánosságot befolyásolni alig képes kisebb vallási közösségek nem egy esetben – különösen az illegálitásban lévők – a történelmi egyházaknál komolyabb megszorításoknak voltak kitéve. A korlátozás vagy a kompromisszum képezték a mindennapi élet lényegét. A könyv arra az alapvető kérdésre keresi a választ, hogy a szabadegyházak hogyan éltek túl ezt az ellenséges környezetet. A diktatórikus rendszerekhez való viszonyulásuk az ellenállástól, az alkalmazkodáson át egészen az együttműködésig terjedt. Érdekes jelenség, hogy a magyarországi kisebbségi egyházak a fasiszmissal szemben az ellenállást választották. A kommunizmus évtizedeiben már inkább a rendszerrel való együttműködés jellemezte tevékenységüket. Jóllehet a kommunizmus hosszú távú célkitűzése a vallási élet megszüntetése volt. A könyv bemutatja azt is, hogy az autokratikus és a totalitárius rendszerek a kisebb egyházak híveinek marginalizálásával és háttérbe szorításával hogyan váltak a legfontosabb tényezővé a szabadegyházak tagjai kollektív és egyéni identitásának kialakításában.

³⁶ ÁBTL 4.1. A-3046/1. 15. BORBÁNDI: 1975.

Summary

The papers presented in the book focus on various problems and challenges minority churches experienced under totalitarian regimes in Europe, especially in Hungary, during the 20th century. The smaller churches which had no "political" power and hardly any influence in public life faced even more restrictive and repressive measures by the government than the established churches. The choices of coercion or compromise constituted the tenor of daily life. The fundamental question the book attempts to answer is: How did the Free churches survive the inimical environment in which they existed. Typical patterns of behaviour range from opposition, to adaptation, and collaboration. It is interesting to note that in Hungary the minority churches were more resistant against the Fascist regime, whereas during Communist times they had a tendency for cooperation. Obviously, Communism attempted to slowly subvert the churches with the long-term goal of eliminating all religion. Also, the book shows how authoritarian or totalitarian regimes, by creating policies aimed at marginalizing and suppressing religious adherents, became the most influential factor in the establishment of an individual and collective identity among members of the Free churches.

Kötetünk szerzői

ANNEGRET DIRKSEN – FernUniversität Hagen, Institut für Geschichte und Biographie

DANIEL HEINZ – M. A. (PhD) Historisches Archiv der Siebenten-Tags-Adventisten in Europa

HOLLÓ PÉTER – főiskolai tanársegéd, Sola Scriptura Teológia Főiskola; PhD-hallgató

KHALED A. LÁSZLÓ – metodista lelkész és történész (PhD)

KÖBEL SZILVIA – alkotmányjogász (PhD), MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíjas

LAKATOS JUDIT – történész (PhD)

RAJKI ZOLTÁN – habilitált egyetemi docens, Pannon Egyetem Antropológia és Etika Tanszék; a Kisegyház-kutató Egyesület elnöke

SIMON ERVIN – etnográfus–történész (PhD-hallgató); muzeológus (Hansági Múzeum)

SZEBENI OLIVÉR – baptista lelkész, egyháztörténész (D'Th)

SZIGETI JENŐ – egyetemi tanár (professor emeritus), Miskolci Egyetem, BTK

VÖRÖS GÉZA – levéltáros, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

A konferencia programja és előadásai

I. szekció – „Horthy-korszak”

KAMARÁS ISTVÁN (habilitált egyetemi docens, Pannon Egyetem Antropológia és Etika Tanszék): Köszöntő

SZIGETI JENŐ: A vallásszabadság bilincsei, avagy hogyan lehet egyházakat nem egyházként kezelni? Jegyzetek az 1895. XLIII. tc. utóéletéhez a Horthy-korszakban

KHALED A. LÁSZLÓ: A metodista egyház hatósági megítélésének ellentmondásai a Horthy-korszakban

CSAPODY TAMÁS (egyetemi adjunktus, Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet): Kisebbségek munkaszolgálatosai Borban, 1943–1944

RESTÁS LÁSZLÓ (hetednapos adventista lelkipásztor, kulturális antropológus): Ékember. A Hetednapos Adventista Egyház társadalmi megítélésének és társadalmi szerepének változásai a holokauszt fényében

II. szekció – „Európai kitekintés”

ANNEGRET DIRKSEN: Vallásszabadság és a katonai szolgálat megtagadása Magyarországon és Németországban

SZILVÁSI JÓZSEF (rektor, Adventista Teológiai Főiskola): „Ki állja meg a helyét?” (Dietrich Bonhoeffer)

III. szekció – „1945 után”

KÖBEL SZILVIA: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a II. világháború után Magyarországon

LAKATOS JUDIT: A kommunista államhoz való viszony kialakulása/kialakítása a metodista egyházban 1945 után

HOLLÓ PÉTER: Kisegyház-politika Magyarországon az 1970-es években

SZEBENI OLIVÉR: A bomlasztó egyházpolitika negyven éve

FAZEKAS CSABA (egyetemi docens, Miskolci Egyetem BTK Politikatudományi Intézet): Kisegyházi stratégiák az 1989–90-es rendszerváltás időszakában

IV. szekció – „Vallásszabadság és állambiztonság”

NÁDASDY MIKLÓS (tudományos munkatárs, ELTE BTK Atelier-Centre): Vallásszabadság és nemzetkép a 20. században

CZENE-POLGÁR VIKTÓRIA (levéltáros, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára): A szabad vallásgyakorlás érvényesülésének lehetősége Magyarországon, 1945–1980

RAJKI ZOLTÁN: A magyarországi szabadegyházak egyháziasítása a 60-as években

VÖRÖS GÉZA: Az állambiztonság hálózaton kívüli információszerző technikái

X 186019 ;

Ez a kötet a veszprémi Pannon Egyetem Antropológiai és Etikai Tanácske és a Kisegyház-kutató Egyesület Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században címmel rendezett konferencia szerkesztett anyagát tartalmazza. A tanulmányok azokkal a problémákkal és kihívásokkal foglalkoznak, amelyek a kisebbségi egyházakat érintik a totalitárius rendszerek működése idején a 20. században. A politikai hatalommal nem rendelkező és a nyilvánosságát befolyásolni alig képes kisebb vallási közösségek főbb esetében a történelmi egyházaknál komolyabb meggyőződéseket is elszavadjak. A konformitás vagy a kompromisszum a mindennapi élet lényegét képezték. A könyv arra az alapvető kérdésre keresi a választ, hogy a szabadegyházak hogyan éltek túl ezt az ellenséges környezetet. A totalitárius rendszerekhez való viszonyulásuk az ellenállás, a politikai magatartáson át egészen az együttműködésig terjed. Mindenesetre, hogy a magyarországi kisegyházak a totalitárius szemben az ellenállási választották. A kommunizmus évtizedeiben már inkább a rendszerrel való együttműködés jellemezte tevékenységüket.

DANIEL HEINZ: történész, teológus, az Európai Heterodox Adventisták Történelmi Levéltára vezetője és a Magdeburghoz közeli Friedensau Teológiai Főiskola (Theologische Hochschule Friedensau) oktatója.

RAJKI ZOLTÁN: történész-szociológus, habilitált főiskolai tanár, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, a Kisegyház-kutató Egyesület elnöke.

SIMON ERVIN: etnográfus-történész, a Kisegyház-kutató Egyesület tagja.

ISBN 978 963 693 472 9

9 789636 934729

2500 Ft

285

SZ10

Szabadegyházak, vallási

5

Szerkesztette

DANIEL HEINZ – RAJKI ZOLTÁN – SIMON ERVIN

Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században

Gondolat